

ÜZLET NET

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KRITIKAI ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

1974. JÚLIUS
AUGUSZTUS

IV. ÉVFOLYAM, 7—8. SZÁM

ÜZENET

Irodalmi, művészeti, kritikai és társadalomtudományi folyóirat

Megjelenik havonta

Kiadói tanács:

Biacsi Antal, Bodrogvári Ferenc, Brindza Károly, Fejes Szilveszter,
Grósz György, Gyollai Mihály, dr. Horváth Mátyás (elnök),
Miloš Ignjatović, Kolozsi Tibor, Ladislav Kovačić, Lázár Tibor,
Mirko Molnar, Petkovics Kálmán, Aleksandar Šarčević,
Marija Šimoković, Szekeres László, Torok Sándor,
Urbán János, Petar Vukov

Szerkesztő bizottság:

Barácius Zoltán, Biacsi Antal (fő- és felelős szerkesztő),
Bodrogvári Ferenc, Dér Zoltán, Gajdos Tibor, Gyurkovics Hunor,
Kopeczky Csaba, Mészáros Miklós, Molnár Cs. Attila,
Szekeres László, Zákány Antal

Alapító és kiadó: Szabadkai Községi Művelődési Közösség.
Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 62.

Telefon: (024) 27-689

Fogadóórák: 11—13

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:
Opštinska zajednica kulture — Üzenet — Subotica 66600-603-747

Előfizetési díj belföldön egy évre 40, fél évre 20, egyes szám ára 4,
kettős szám ára 8 dinár; külföldre az összeg kétszerese.

VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Müintézetben

TARTALOM

IV. ÉVFOLYAM, 7—8. SZÁM — 1974. JÚLIUS—AUGUSZTUS

- 479 VARGA ZOLTÁN: A tékozló fiú megtérése (novella)
- 485 TOLNAI OTTÓ: Versek (részletek a *rekapitulációból*)
- 495 UTASI MÁRIA: Kiáltvány; A békéről; Hogyan köszöntselek; Rólunk; Jel; Arc; Játék; Szerelem; Vers a *Rügyfakadás* ciklusból; Az állandó; Választás; 1974 (versek)
- 498 GAJDOS TIBOR: A párizsi út (regényrészlet)
- 508 URBÁN JÁNOS: Szükségállapot; Add meg nekem; Eltévedt vásárnap (versek)
- 510 FEKETE LAJOS: Őszi magány; Jegenyék; Személyi igazolvány (versek)
- 512 OSUKA ZOLTÁN: A kiebrudált lelkiismeret; Patt; Az örök kérdés (versek)

KÉZFOGÁSOK

- 513 Dr. JÁN KMET': A háború utáni jugoszláviai szlovák irodalom — Jung Károly fordítása

ÖRÖKSÉG

- 520 HEGEDŰS ANDRÁS: Petőfi forradalmi elvhűsége és teljes emberisége (tanulmány)
- 530 KOLOZSI TIBOR: Harmincéves arckép (emlékezés Havas Károlyra)
- 534 DÉR ZOLTÁN: Új jel művelődéstörténetünk ténképén (az *Előre* című diáklapról)

ÉGTÁJ

- 543 PETKOVICS KÁLMÁN: A taszítás erői (az urbanizálódás folyamatairól Észak-Bácskában)
- 567 PENAVIN OLGA: Néhány gondolat Észak-Bácska földrajzi neveivel kapcsolatban

SZEMPONT

- 577 RADOVAN ŽDRALE: Vasko Popa költészetének sajátos vonásai — Almási Tibor fordítása

ALKOTÓMŰHELY

- 582 GAJDOS TIBOR: Szobrászsors itt és most
(Almási Gábor művészetéről)
- 585 VARGA ZOLTÁN: Színházak, amatőrök, dilettánsok
(jegyzetek a Vajdasági Amatőrszínházak XV. Találkozójáról)
- 591 FARAGÓ ÁRPÁD: Műkedvelő színjátszásunk feladatai

OLVASÓNAPLÓ

Két kritika egy könyvről
(Koloszi Tibor: Szabadkai sajtó 1848—1919)

- 596 PETKOVICS KÁLMÁN: Régi szabadkai újságok
- 599 FORGÁCS ISTVÁN: Nélkülözhetetlen forrásmű
- 602 SZELI ISTVÁN: A bibliográfia dicsérete
(Juhász Géza: Könyvek országútján)
- 604 JUNG KÁROLY: Egy úttörő kiadványról
(Hej, széna, széna)
- 606 SZÜCS IMRE: Miért dől össze Déva vára?
(Sarkadi Imre: Kőműves Kelemen; Dér Zoltán: Kőműves Kelemen fia)
- 609 POMOGÁTS BÉLA: Felelős küzdelem
(Illyés Gyula: Minden lehet)
- 613 STOJANOVIĆ-KÁICH KATALIN: Egy sorsközösség vállalása
(Életem, emlékeim, találkozásaim; Bertha Bulcsu: Írók műhelyében)

MŰMELLÉKLETEK

ALMÁSI GÁBOR arcképe (Főző József felvétele) és három alkotása.
A rajzok DUDÁS ANTAL munkái.

A TÉKOZLÓ FIÚ VISSZATÉRÉSE

Fekszem a régi ágyamon, a régi szobámban.

Tévedsz, atyám, tévedsz, uram és parancsolóm, tévedsz, vén rabszolgatartó. Nagyon tévedsz, ha azt hiszed, valóban az történt, amire oly sok éven át vártál. Bármennyire másképp is történt minden, mint ahogy én szerettem volna, hogy történjék. Azután, hogy nem volt más választásom, mint visszatérni hozzád. Összeszedni magam, új erőre kapni, elrejtőzni a... mondjuk így: a hitelezőim elől. Vagy talán ne is csak mondjuk. Mert valóban ők azok, a hitelezőim, a véres kezű hitelezőim, ők üldöznek, ők keresnek halálra, talán nem is csak te tudod így, vén rabszolgatartó. Különbözik, ahogy vesszük... Mindegy, örülök, hogy legalább ebben hazudtam neked, legalább ennyit megőriztem magamból, abból az ellened született dacból, ami gyújtó szikrája volt csak annak a később másokat perzselő lángnak, egyetlen igazi, valóban kincseket érő ajándéknak, amiért hálával tartozom. Mert igenis ezért, csakis ezért tartozom hálával, csakis amiért ott lehettem a Tráciai mellett, aki térdre esve is állva maradt, míg csak halálra nem kaszabolták Crassus legionáriusai. És állva maradt azután is, feketében is, mozdulatlanul, holta után is. Csakhogy erről te mitsem tudhatsz, nem tudhatod, hogy vannak, akik térdre rogyva is állva maradnak, úgy, ahogy én csak szerettem volna állva maradni. Vagy legalább valamicskét, egyetlen morzsányit megőrizni az állvamaradásomból — akár azzal is, hogy soha semmit se tudhatsz meg a Tráciairól. Nem tudhatod, hányszor ültem vele egyedül a vezéri sátorban, hosszú éjszakákat beszélgetve át, rabszolgátlan jövőről álmodva, vagy a csüggedés mérge ellen küzdve, miközben körülöttünk csendesen aludt a tábor. A megkorbácsoltak, a gönnyedéshez szokottak, a felegyenesedni tanulók és a felegyenesedéstől megszédülők, a maguk sem tudják mit remélnők táborá. A fékezhetetleneké, a bosszúszomjasoké és bosszúból megfeszítendőké, azoké, akiknek formáló és fegyelmező bölcsessége akartam lenni. Ezért lettem a Tráciai tanácsadója, bizalmasa, terveit sugalmazója — hála a tudásomnak, amit gazdagsággal kaptam, végső fokon tőled, és amiből soha semmit se kívánok visszaadni neked. Olyképpen se, hogy a Tráciairól és a táboráról mesélek, látszatbűnbánattá változtatva, amit büszkén szabadna csak az arcodba vágnom. Azt, hogy kikkel együtt és kik ellen harcoltam én! Mert te, atyám, mindent olyan-
nak hallasz, s olyan-
nak is mondatsz el velem mindent, amilyen-
nek hal-
tani akarsz. Ezért hallgattam minderről, s ezért hallgatok továbbra is. Ezenkívül meg minek is mondanék bármit erről? Hiszen te hosszú időn át bizonyára halottnak hittél, vagy legfeljebb bizonytalanul reményked-
tél csak a visszatérésemben és a diadalomban, mit sem tudva a távoli

Itáliában történekekről, arról a Gyűlölt Várost szorongató veszedelemről, amely, bármi távol játszódtól is le tőled minden, téged is szorongatott. Mert bármit tarts is a Gyűlölt Városról, mégis a te pártfogód, a te szövetségese. Mindazokkal szemben, akiknek te — tudom, tudom, igazságos és kegyes — uruk és parancsolójuk vagy. Annyira igazságos és kegyes lehet valaki, akinek soha eszébe se jut megkérdezni, hogy jogában áll-e igazságosnak és kegyesnek lenni azok fölött, akikhez igazságtalan és kegyetlen is lehet. De hát mit is oktatlak, vén rabszolgatartó, ha egyszer te annyira mindent tudsz, hogy sohase tudhatsz meg semmit, kezdettől fogva mindig is mindent tudtál, ezért vagy alkalmatlan rá, hogy bármit is megtudj. Semmit se magyarázok hát, még így gondolatban sem. Semmi értelme, hiszen én csakis menedéket akartam találni nálad — mielőtt a harcot tovább folytatnám. Bárhol, bárki ellen, de mindig ellened. Mert az istenekre, azaz a te egyetlen igaz és bosszúálló istenedre mondom, sokszor úgy érzem, én talán sohasem harcoltam mások ellen, csakis ellened, és amikor hozzád indultam, úgy terveztem, ellened fogok harcolni továbbra is. Ezért akartam, hogy annak láss viszont, akinek mindig is viszont szeretted volna látni. Eltévéd és megtért bárányodnak, akinek minden tőled lopott aranya és ezüstje patakokban ömlő borral csorgott szét, pergő kocka nyomán foszlott semmivé a Gyűlölt Városban, örömlányok ölébe vándorolt.

De talán hazudnom se kell. Valóban ez történt, folyt a bor, pergett a kocka, visongtak az örömlányok, amíg csak magam sem maradhatam már meg a magam tulajdonának, s egy dél-itáliai ültetvényes birtokában a korbáccsal is megismerkedtem. Nem szoktam meg az engedelmességet, gyakran kaptam verést. Fájdalmasat, bőrdömet hasogatót. És miközben hátamon csattogott a szíj, egyre arra gondoltam, mennyire fájna neked, ha így látnád tulajdon fiadat — és ilyenkor máris kevésbé fáj. Néha talán kerestem is a verést, csak hogy mind többször képzelhesselek el ilyen tehetetlenül megalázottnak, s minél többször láthassam magamat másnak, mindannak ellentétéként, ami szeretted volna, hogy legyenek: nyomodba lépőnek, hatalmasnak, kegyesnek és igazságosnak. Mert ne tagadd, ezt akartad, még mielőtt te akartál volna hozzám megbocsátónak, jóságosnak és kegyesnek megmutatkozni. Először ellentéted, azután ellenséged akartam lenni. Ellenséged azután is, hogy nem volt más választásom, mint visszatérve hozzád porig alázkodni előtted és a kegyeidbe könyörögni magam. Rongyokban, koldustarisznyával járulni eléd, leborulni előtted, átnyalábolni a térdedet, zokogó fejemet a sarudra hajtani. — Atyám, vétkeztek az ég ellen és te ellened...

Így, így valahogy majd, hatásosan, kiszámítottan — gondoltam ott messze napnyugaton, mocsarak vizében gázolva, tövises bozótban húzódva meg, gyakran szinte láttalak is, amint jóságosan, fehér szakállasan, lassú léptekkel közeledsz felém. Annyira elevennek, hogy nemegyszer beleremegtem, talán még erősebben is, mint mikor bujdosó rabszolgákra vadászó legionáriusok csörtettek a rejtékhelyem körül. És miközben magam előtt láttalak, csak arra gondoltam, semmi se fontosabb, minthogy meggyőző legyenek. Bármennyire erőszakot kell

is tenni magamon, el kell érnem, hogy megbocsáss: biztos oltalmazót csak benned nyerhetek. Enre gondolva szálltam egy éjszakán a kalózhajóra. Teljesen gyanútlanul, semmit se sejtve. Vagy ha mégis sejtettem valamit, lebecsültem a veszélyt. Úgy éreztem, talán még jó is, ha beleélem magam a szerepembe egy kicsit; egyszerűbb, kényelmesebb, hitelesebb, mintha szünet nélkül résen kell lennem. Túlságosan messze voltam még, nem érezhettem igazán, hogy feléd hajozom.

Később kezdett csak változni minden. Más lett az ég, mások a felhők, más a tenger színe, rég elfeledett illatokat sodort felém a szél. Száraz homoktól perzselt levegőt, olajfák és cédrusok lehetetét éreztem — vagy csak képzeltem inkább. Mindinkább úgy éreztem magam, mint aki valami számára pótolhatatlan tárgyat veszített el nagyon régen, de csak most vette észre a hiányt, mert mindeddig nem volt szüksége rá. De mert észrevette, egyszerre mindennél fontosabb lett számára, hogy mielőbb fellelje elvesztett kincsét. Nem azért, hogy hasznát vegye, hanem mert nélküle csonkának érzi magát. Hogy valaki elveszítse a lábát vagy a kezét, de ne érezze mindjárt, hanem csak hosszabb idő után — el tudod ezt képzelni, vén rabszolgatartó? . . . El tudod, hogyne tudnád. Éppen te ne lennél képes rá? Te, aki mindig is annyira fontos voltál a magad szemében, hogy egyszerűen fel se foghatod, hogy ne önmagadért légy fontos nekem? Akkor is, ha rongyokban és az éhségtől szédelegve térek meg hozzád. Ezért nem értheted, miért rémültem meg úgy, amikor átkelve a patakon, amelyen túl már a te legelőid, a te olajfaültetvényeid, a te végtelenbe nyúló gabonátábláid területnek el, egyszerre úgy éreztem, le kellene borulnom és megosókolnom a földet. Alig volt erőm visszatartani magam, lábam mintha rogyadozni kezdett volna, szinte már hajoltam is le, mikor belém nyilallott, hogy nekem már rég semmit se jelent és nem is szabad jelentenie, hogy a lábam a te földedet éri, ahogyan nem jelenthet nekem semmit semmiféle föld, semmilyen föld, bárhol járjak is, csak a föld, minden föld egyformán, ahol rabszolgák élnek. Ó nem, dehogyan is értheted a viadalmat. Nem értheted, miért rémített meg az aggodalmam arra a gondolatra, hogy talán viszont se láthatlak már, hiszen a gondosan fésült, selymesen omló szakállad már akkor is jóságosan és pátriárkásan fehér volt, amikor eljöttem tőled. Megrémültem, elfeledtem, hogy halhatatlan vagy. Ó egek, kiálltattam föl, hiszen én nem azért tértem vissza, hogy viszontlássalak. Bátyáim bizonyára éppúgy menedéket nyújtanak nekem, ugyanúgy a keblükre ölelnek, ahogyan magad is tennéd. Vagy legalábbis megtűnnek, talán még messziről jött idegenként is, koldusként, rabszolgaként, ha nem ismernek föl, s nem hiszik el, hogy én tértem vissza a múltból. Mert erre is gondoltam közben; meg arra, hogy legjobb lenne talán ismeretlennek maradni, akkor is, ha életben vagy még, anélkül térni meg hozzád, hogy megszerezném neked a viszontlátás örömét, távoli jövevényként húzódni meg oltalmad árnyékában a Gyűlölt Város bosszúja elől . . . És mégis, türelmetlen belső reszketéssel, szüntelenül a bennem feltámadt hangodat hallottam, s hallani szerettem volna mielőbb a valóságban is. Változott-e valamit az elmúlt húsz esztendő alatt? Rekedtebb lett-e, reszketőbb, sípolóbb, elcsuklik-e vagy megkeményedik, mikor a belépőben elveszettnek hitt fiadra ismersz? Belül, a szíved mélyén is megbocsátasz-e vagy csupán kime-

ríthetetlen kegyességed folytán teszel majd úgy, mintha megbocsá-
tanál? Egyre ilyeneket kérdeztem magamtól, és mert nem értettem,
miért fontos nekem mindez, ha csupán ottalmazóként van szükségem
rád, lázasan kezdtem el kutatni magamban egykori haragom után. Mind-
hiába, nem találtam rá. Még azután sem, hogy Aisát viszontláttam...

Aisa, igen, hosszú-hosszú évek után első ízben talán a kalózhajó
fedélzetén jutott eszembe. Úgy emlékszem, már közel a parthoz, hazai
széltől életre keltve, mégis élettelenül. Épp csak felmerült bennem,
hogy netán vele is találkozhatom, feltéve, hogy a tulajdonodban ma-
radt. De ugyanakkor mindegy is volt, viszontlátom-e. Annyi év után,
csúnyán és öregén. Mert amennyire elképzelhetetlen volt, hogy te más-
milyen lehess, mint amilyennek utoljára láttalak, ugyanolyan tisztán
éreztem, hogy ennyi idő után semmi se maradhatott a régi Aisából.
Ilyennek is láttam viszont, nyomban azután, hogy földjeidre lépve az
első pásztortanyára értem. Testes lett, hat gyermek anyja, megeresz-
kedett húsú és nagyon rabszolga. Az a fajtája a rabszolgának, akinek
élete elég tűrhető ahhoz, hogy tisztelje urát és parancsolóját, amiért
az kezdettől fogva elég kegyes volt hozzá ahhoz, hogy atyai ajándék-
ként éppen felserdült fiának ágyába tegye. Akinek azután távoli etióp
hegyekről, fekete borsátrak közt legelésző nyájokról és banna bőrű
szabad pásztoraikról mesélt. Fegyveres idegenekről, akik messze hur-
colták. Kegyes úrhoz és kegyes úr fiához, akit anélkül zavart meg a
tört nyelven elmondott rabszolgameséivel, hogy akarta volna, így in-
dítva el a Tráciai felé, azon a távolba sodró kanyaron, amely végül is
ide tért vissza hozzád. Mert az elakadó szavával, a folyton megbicsakló
mondataival mindenképpen Aisa tanított meg rá, hogy az ember mindig
ember, akkor is, ha rabszolga, és szította fel bennem a lázadás para-
zsát. Ha nem mesél nekem a népéről és a dűsfüvű völgyről, ahová
sohase juthat vissza többé, ha nem énekel együgyű kántáló dalokat
számomra érthetetlen nyelven, talán mindörökre természetesnek ve-
szem az ajándékozó jóságodat, a hatalmadat, azt, hogy élet és halál
ura vagy azok fölött, akiknek valamikor valahol megvolt a maguk dűs-
füvű völgye. Vagy az apáiknak, a nagyapáiknak, a dédapáiknak. Mert
mintha csak Aisa elveszett völgyét akartam volna visszaszerezni, ami-
kor a szabadságát kértem tőled, azt, hogy az igazi asszonyom és a
gyenmekeim anyja lehessen. Áldásoddal elismert unokáid anyja és nem
az ajándékos csupán. Vagy inkább így akartam bosszút állni rajtad az
elveszett völgyért. Aisa elveszett völgyéért, de Aisa nélkül, mivel Aisa
rettegett a haragodtól, hú maradt urához, mármint hozzád, az igazihoz,
aki megfizette az árát. Engedelmesen belenyugodott rendelésedbe,
hogy nyájaid felügyelőjének asszonya legyen. Mivel te nemcsak kegyes
és igazságos voltál hozzá, de végtelenül bölcs is egyben, tudtad, hogy
semmiért se hibáztatható, nem büntethető a lázadásomért. Vagy csak
nem szeretted annyira, hogy haragodat rajta töltsed ki? Azután, hogy
egy éjszaka elhagytam a házat és az aranyaidból is sokat magammal
vittem. Így valahogy történhetett, hiszen te mindig megmaradtál válto-
zatlanul.

Aisa változott csak, ezért kellett neki rám ismernie. Miután elő-
ször bizalmatlanul nézett rám, azzal a főlényel, ahogyan a megbíz-
ható házicselédék mérlik végig a küszöb elé szemtelenkedő idegen

éhenkórászt, a messziről jött és lerongyolódott vándort. Mielőtt megkérdeztem volna tőle, csakugyan te vagy-e ura a földeknek, melyeken járok. Ekkor nyílt meg az arca, futott hozzám és ölelt meg, hű cseléd módjára, gazdasszonyosan, testesen és izzadságszagúan. Később meg, miközben a nyájaid felügyelőjének házába vezetett, mosdóvizet hozott, étellel kínált, arcán buzgón lepergő együgyű cselédkönyekkel, szakadatlanul fecsegett. Hogy milyen kegyes volt hozzá az Úr, mert íme visszavezérelte fiadat, akit halottnak hittél. Tőle tudtam meg, hogy annak hittél, bármennyire mondta is neked, hogy egyszer még visszatérek, mert aki olyan jóságos és kegyes, ahhoz az Úr is csak jóságos és kegyes lehet. Hallgattam és néztem rá, egykori vonásait kerestem a szétfolyt, tunyán jóindulatú arca mögött, mintha annak ellenére, hogy számítottam rá, nem tudnék az átváltozásába belenyugodni. Aztán az én könnyeim is megeredtek, ám mégsem azért, hanem mert boldog voltam — boldog, hogy csakugyan viszontláthatlak. Eszembe se jutott téged hibáztatni a megváltozott Aisáért, nem lázadoztam a hatalmad ellen, amivel ilyené formáltad át, egyszerűen csak ittam a szavait, ahogyan rólad, egyre csak rólad mesélt. Valahányszor pedig elhallgított egy pillanatra, nyomban kérdésekkel árasztottam el: jó egészségben őrzött-e meg az Úr, megviseltek-e a hosszú esztendők? Megengesztelődsz-e irántam és mikor inkább? Akkor leszel-e kegyesebb hozzám, ha váratlanul toppanok eléd, vagy ha hazatérésem híre előttem érkezik hozzád? Ártalmadra lehet-e a váratlan viszontlátás öröme vagy keserősége? Mintha kezdettől fogva tudomásul vettem volna, hogy rólad van csak szó és ez így is van rendjén.

Később, Aisa házánál megbocsátó kegyelmedre várva, ébredtem csak rá, hogy résen kell lennem. Nehogy beleessem a verembe, amelyet számomra ástál. Ekkor jutott csak eszembe, hogy a Tráciaira gondoljak ismét, és hogy csakis rá kell, csakis rá szabad gondolnom, szakadatlanul rá: a táborára, a csatáira, a halálára, a hatezer megfeszítettre a Capua és Róma közötti úton, szüntelenül ott kell lebegniük a szemem előtt, ha nem akarom elveszíteni magam. — És rájuk is gondoltam. Amíg csak át nem léptem a házad küszöbét.

Mielőtt meg nem láttalak. Mielőtt székedből felállva, kicsit hajlottan, de lassú méltósággal el nem indultál felém. Miközben én még hozzád futni is elfelejtettem. Álltam csak és néztelek, annyira néztelek, hogy egyre kevésbé láttalak a könnyeimen át. Nem a hamisak fátyolán át, nem azokon át, amelyekre számítottam, s amelyeket akartam is, hanem a nemakartakon, az igaziakon. A boldogokon, a nyájához és pásztorához megtért bárány, az ura és parancsolója lábához boruló rabszolga bűnbánó könnyein át. Mert akkor, mint a vihar, egyszerre egész testemet rázni kezdte a zokogás, csak úgy magától, minden akarás és megtervezettség nélkül, íte meg lehajoltál hozzám és felemeltél a földről. Ekkor láttam csak az arcodat, az atyaián jóságos tekintetedet és benne a magamét, a megtörtet, az alázatosat, a gyűlöleteset, nem a tükörképemet a szemed bogarában, hanem az arcom visszfényét az arcodon, amely elárulta nekem, hogy most véglegesen és menthetetlenül olyannak látsz, amilyennek mindig is szeretted volna látni, olyannak, amilyenként a Tráciai legyőzött harcosai sohase néztek a legyőzőjükre, — akkor se, ha kegyelemre ítélték őket. Ekkor értettem

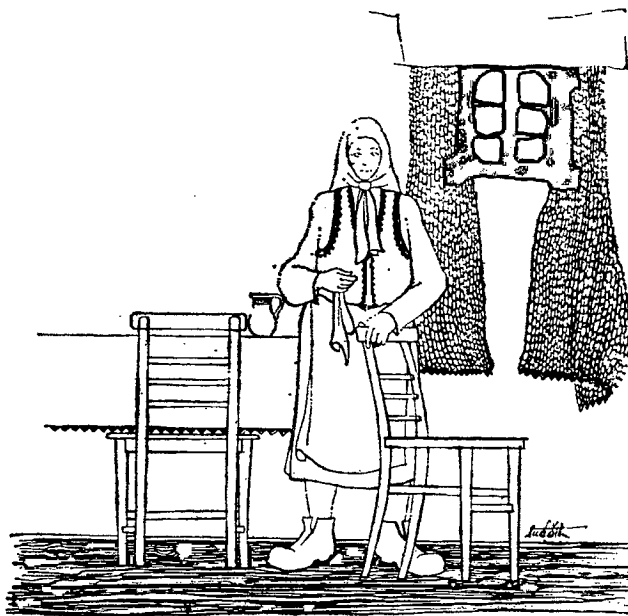
meg, hogy amióta csak messzi földről elindultam feléd, egyet akarok csak, visszatérni hozzád, leborulni előtted és sohase menni el többé. És egyszer olyan lenni, mint te vagy, jóságos, bölcs, igazságos és tévedhetetlen.

Fekszem a régi ágyamon, a régi szobámban.

*

Dél felé találtak rá. Semmit se rúgott ki magából, egyszerűen csak térdre ereszkedett, elengedte magát. Vagy inkább úgy hatott, mint aki mindenáron térdelni akar, s ezért feszíti meg az ablak rácsára erősített övét, amely testsúlyát megtartva, megakadályozta, hogy térde a földet érje. Térde és a szoba földje közti egészen keskeny résnyi levegő volt csupán.

1974.

TOLNAI OTTÓ

VERSEK

(részletek a rekapitulációból)

1.

*hordom
a tejet helyetted
kislány
most már hordani is fogom
örökké
piros kandliban
nem fekszel a tiszafenéken
mily zöld az iszap
fenn a kékben sem vagy
az angyalok
újságpapírosra csavarnák hajad
hordom
a tejet helyetted
kislány
piros kandliban
mily zöld az iszap
mily kék az ég
a kékben sem vagy
mily kék az ég
piros kandliban*

2.

*koponyaformájú nagy kavics
tele furcsa lyukkal
s a lyukakban egy-egy kis fehér kavics
meddig forgott e fej patakok fenekén
míg minden lyukba
be nem vackolt egy-egy kis
bölcс buddha*

3.

*langy
nyári éjszakán
a fűben
szétvetett lábakkal
ha vizelsz*

s arcod az ég felé emeled
több vagy a csillagásznál
a forró vízsugár a földhöz hegeszt
a föld a langy levegőhöz
a jegeces égbolthoz hegeszt
mennyeivel több vagy a gukkeröző csillagásznál
méhkasba tévedt puha egérke
nyelveden viaszmorzsával
az első szűrés
mert méhet nyektél
méhet nyelsz a levegővel
forrósága kellemes
a többi már
langy
nyári éjszakán
égi csalánban
hegesztőpisztollyal kezében
halálos

4.

egykor bátyám is verseket írt
most böblingenben
egy óriási mosógépben
tankalkatrészeket mosogat
realizálnom kell az ő opusát is
miben fürödjek
versalkatrészeimet miben fürösszem

5.

festő barátom meséli
találkozott köcsöggel
gyerekkori pajtásunkkal
villanyszerelő
valahol topolya körül
köcsög kiáltotta örömeiben
köcsög
köcsög
köcsög megsértődött
van nekem tisztességes nevem
bocsáss meg köcsög
köcsög bocsáss meg
majdnem összeverekedtek
talán már a kés is előkerült
de akkor szerencsére köcsög elérzékenyült
fessél nekem egy köcsögöt mondotta
egy igazi köcsögöt
jó festek neked köcsög

egy igazi köcsögöt
egy igazi köcsögöt

köcsög

6.

enyvlapok vitrázsa
nagy fekete eprek zuhogása
angórányúlsörét-pergés
egy öregasszony hajszálvékony görbe bottal
fenyegeti a felkelő napot
enyvbűz
istentelen enyvbűz
ha valamiért
akkor a finom fafelületek végett
van a világ
és legyen
legyen enyvbűz
istentelen enyvbűz
angórányúlsörét-pergés

7.

első verseimet olvasgatom
hasonlóakat szeretnék írni ismét
hasonlóakat ezután már mindig
azokra a tizenéves kislányokra emlékezem
szeretnék elutazni zágrába ljubljanába
barátaimra is emlékezem
és persze olvasok
egy lábszéljegyzetet olvasok petrus borelről*
még egy lábszéljegyzetet olvasok petrus borelről*
olvasok olvasok: Gde je život?

8.

két-három pillanat
a tengeren
éjszaka a víz roppant bivalybőre
a hegyek vakrámájára feszítve
az első ibolya az öbölben
forró kavics-csontok
homokszedő bárkák között hanyatt biciklizve
egy kis szigeten munkát keresve
semmi több

* Marko Ristić Književna politika Prosveta 1952.

* Marko Ristić Turpituda Liber Croaticus 1972.

9.

*néha még elsétálok
ahhoz a kirakathoz
hosszasan nézem
a fűrészporral tömött szalámikat
gyomormirigyeim már nem ingerlik
ifjúkorom adamant-rudai
nézem őket
hosszasan nézem
hallom
benn a hentes
hallom
künn a hentes
csontra csap*

10.

*bamba járókelő
banánhéjon
üvegpapírdarabkán
vágódik hasra
csörrenve
lobbanva
a hajnal
egyszer ha észrevétlenül
hatolhatna
előre
hátra a szürkületbe*

11.

*sosem engedni ki most már kezedből
az ólomgyalú szarvát
de csak gondolatban
gondolatban is csak elvétve
lökni rajta*

*jól emlékszem még
kőművvel vájtam az ólomtojásba
vártam hogy oxidálódjon
majd ütöttem a körmenetben
végre satuba került
satuba akár az a gyűrött tojás*

*sosem engedni ki most már kezedből
szarvát
de csak gondolatban
gondolatban is csak elvétve
lökni rajta*

Azt hiszem, hogy bizonyos területeken, különösen a muzsikában elengedhetetlenül szükséges a visszatérés a klasszikusokhoz, mert véget kell vetni az eredetiség meddő, semmire sem vezető hajszolásának. A film messze van még ezektől a problémáktól, mert véleményem szerint a film mélységesen maradi, konzervatív művészet. A filmek sokkal messzebb elmehetnének, mint amennyire elmennek. Kétségtelenül nem volna kellemetlen több őrültséget látni a vásznon. Legalábbis érdekesebb volna nézni a filmeket. Vannak, akik azt állítják, hogy én ilyesfajta őrült filmeket csinállok, de úgy látszik, nem veszik észre, hogy ebben a tekintetben eddig mennyire féken tartottam még a képzeletemet.

(Kubrick)

*nem bírom hallgatni csajkovszkij muzsikáját
pedig ismertem leningrádban egy lányt
csajkovszkij szülőháza mellett lakott
nem bírom hallgatni habár szeretem
sokszor felteszem lemezjátszómra
a hattyúk tavát
az olasz capricciót
a vonósszerenádot
sokáig azt hittem hibásak lemezeim
durva por hullott közékük vagy a gyerekek
firkáltak rájuk gyémántdarabkákkal
alkohollal mostam őket
újakat vásároltam
kaptam is egy-egy példányt
sercegnek
csörögnek
mind hangosabb csörgés
hallom
már lemez nélkül is állandóan
ahogy csajkovszkij eszi a papírost
közöttük kottapapírosokat is
teleirt kottapapírosokat
hallom
látom is újabban az őrült csajkovszijt
egy túlkeményített mozivásznon
ahogy zabálja a papírost
elviselhetetlen
zene ezüstpapírost enni például
mint film
csajkovszkij kevésbé kellemetlen
mint vers
nem vers
eszi
a hattyúkat*

13.

*hársfák a nagy esőben
szaladunk feléjük
aluminium bögréekkel*

14.

puskaszar

15.

*háromévenkint hurcolkodtunk
szétcsavarozható fehér konyhaszekrényünk
egy-egy darabja nehezebb volt
a piramisok kockáinál
melyekkel a kis fáraókat körülrakták
nehogy egyik fülökön be-
a másikon meg kifolyjon a homok
észre sem vettük hűgomat
a fiókban a papirosok alatt
az egyiket azt írta adó
a másikon imacédula
a harmadik papiroson meg azt írta amnestija*

16.

*a jég szoknyácskája
a törzseken
benn az albérlők
nyakig klorofilban
a földet egy helyen
fácán sarkantyúzza meg*

17.

*a tavasz már itt van
és én
az idén egy kicsit kések
ugyanis minden évben
száz verset teszek
patinazöld patái elé a sárba
hogy langy kalauzom
a megfelelőeket kilyuggassza
a többit pedig átengedje lősznek
már itt van
sietnem kell
még hiányzik néhány vers
még hiányzik néhány vers
lesz lyukas
lesz lősz*

18.

langy
nyári éjszakán
vörös rózsá markol
egy omladozó oszlopot

denevér cincog
a feldobott
óriás krombimiciben
óriás denevér cincog

19.

női hátsókként
nevetnek a kukoricásból
míg a göröngyös úton masirozunk
hol majd a tábor felütjük adóján felé
a tökök

20.

az almárium felső fiókjában őrzöm
a verseimről írt kritikák egy részét
néhány elkallódott
s biztosan van olyan is amely elkerülte figyelmemet
rendeznem kellene már ezt az anyagot is
mert vannak anyagok amelyeket már rendeztem
külön rakni az elismerőket
amelyek elismerően szólnak verseimről
elismerően rólam
külön rakni az elmarasztalókat
amelyek elmarasztalóan szólnak verseimről
elmarasztalóan rólam
ismét külön amelyek elmarasztalóan szólnak verseimről
elismerően rólam
külön amelyek elismerően szólnak verseimről
elmarasztalóan rólam
természetesen külön amelyek nem vesznek tudomást verseimről
vagy nem vesznek tudomást rólam
nem tesznek különbséget
vagy igenis különbséget tesznek
külön a mélyen szántóakat
külön a felszínen munkálkodóakat
külön a magánvéleményeket
és külön a³különvéleményeket
de az is meglehet nem kellene szétválasztani őket
inkább valami megfelelő dobozt szerezni nekik
csizmám doboza tán megfelelne
és hurcolkodás vagy árvízveszély idején

*műanyag zacskóba dugni
ezt a számomra oly nagy kincset érő paksamétát
és természetesen átkötni manillával
átkötni aranymanillával többszörösen is*

21.

*a holdvilágban
kocsik vonultak tán
púposra pakolva szalicillal
vagy emberek szaladtak
tele geleb
tele marék szalicillal
a mezőn át
a holdvilágban
zimonić alatt
vagy csak a szik
a sziksó csikorgott
mint télen
ha kiszaladsz meztélláb
az első hóba
ó az első hó
nem volt időm lehajolni
ujjaim között simogatni
simogatni megkóstolni
szöktem a rokonoktól
a birkákat a mezőn hagyva
de apám már nem találtam otthon
elvitték
elvitték szalicilárusítás miatt
megöszültünk kisfiam mondotta anyám
én csak szaladtam az ökörnyálban
én csak szaladtam az ökörnyálban*

22.

*pénzt kell szereznem
jövőre bár
kisfiam negyedik születésnapjára
az idén ugyanis
éppen nem volt pénzem
minden jel arra mutat
hogy nem igyekszem
nem igyekeztem eléggé
nem igyekeztem ahogy egy szülőhöz illik
jövőre természetesen igyekezni fogok
igyekezni ahogy egy szülőhöz illik
és pénzt fogok szerezni
negyedik születésnapjára
hogy elvezethessem*

492

*a gyertyához a duna utcába
ez az üzlet foglalkoztatja legjobban
különben ő sem szeret ebben a városban
bevezetem
a kis fehér színű boltba
válassz
mondom majd neki
nyugodt nagyvonalúsággal
hisz farzsebemben pénz lesz
válassz
és én megveszem neki
válasszon bár
égig érő
körülérhetetlen gyertyát
jövőre megveszem neki*

23.

*az ólomköpet feldobta
a nap megnyúlt
elvékonyodott
üstökösforma sárgarépa
mintha csak cézanne szavai
jutottak volna csöpp eszébe
az ólomköpettel egy időben
Eljön a nap, amikor egyetlen murokrépa,
amit egy festő festőszemmel néz meg,
forradalmat idézhet elő.
az ólomköpet feldobta
majd többször földhöz csapkodta
a már ősz nyuszt*

*sárgarépa
fehérrépa
semmirépa*

24.

*érdekes átolvasni verseskönyveimet is
az egyiknek például sirálymellcsont a címe
három példányom van belőle
rajzok is vannak benne
boldog vagyok hogy a címadó versikét
felvették a világirodalom gyöngyszemei sorozat
verses világjárás című kötetébe
ugyanis ifjúkoromban olyan
cendrars-michaux típusú költő szerettem volna lenni
és azóta is állandóan úgy érzem magam mint aki
holnap messzire nagyon messzire fog utazni szüleivel
avagy szülei nélkül*

Az EXCELSIOR terasza alatt
finom hússzín lécekből
narancsosládákat építettem satöbbi
ilyen egyszerű kis könyveket
kellett volna csinálni
igaz a gogol halála ilyesmi
egy pohár vízről kellett volna írni csak
van egy könyvem amelyet meg barátommal írtunk
piros
nézem fényképünket a borítólapon
legnagyobb hatással
hogy immár egy kis vallomással sem maradjak adós
a zágrábi olvasóterem könyvtárájának halk bűgása
volt költészetemre
tehát az a lift és nem más
emlékszem még amikor a doreen 2-től írtam
csibuk lefordította a verset doreennak angolra
ám amint később mesélte
át kellett költenie kissé
át kellett költenie
ki kellett hagynia
hozzá kellett adnia
no meg hát angolul sem igen tudott még akkor
azóta természetesen már minden nyelvet beszél
emlékszem úgy volt hogy a 64-es újságot doreennal fogom várni
tavaly amszterdamban sokszor gondoltam arra az indonéz asszonyra
néha egyszerűbb dolgokat akartam
csinálni mint a költészet
néha összetettebb dolgokat akartam
csinálni mint a költészet
és elmúlt az élet

UTASI MÁRIA

KIÁLTVÁNY

*Negyven napig feküdtem a nedves avaron.
Csupa víz lett a ruhám, elvesztettem az
egyik fülbevalómat is. Arra kárhoztattak, hogy
itt rohadjak el. Ez ellen a leghevesebben
tiltakozom. Tegnap töltöttem be x életévement
a rokonok és az ismerősök örömére.
Egyáltalán nem szeretem a nyúlhúst és
megrögzött ellensége vagyok minden ölésnek.*

A BÉKÉRŐL

*Még nem késő
dobd el fegyvered, siess ellenséged elé,
kössétek meg a békét.*

*Kössétek meg a békét
az első szerződéses alkalommal
vereség nélkül, rajtaütésszerűen.*

HOGYAN KÖSZÖNTSELEK

*Tavaszi rejti el arcod
sugára áttör
egy virágzó ág formavilágán
Bujdokolsz előlem
s rügyekben talállak újra
félíg-ember félíg-virág testtel
Simogatásomnak mely üveghangjával
mozdulatomnak milyen zenéjével
köszöntselek*

RÓLUNK

*A Kapu mind a négy égtáj felé
szoros vasakkal bezárt.
Taláros főpap jelentette illőn:
sem Északnak sem Délnek
nem repülhetünk.
Így rekedtünk meg.
Kívül minden elérhetőn és ígéreten
egyszínű térbe zártan.
Mosolyunk sem valódi.
Könnyünk sem igazi.
Reményünk sincs.
Íme, öröket állítottak elénk
hosszú sorokban.*

JEL

*Az ellenség szeme villózik
az erdő lüdbörzö homályán
elfogatásomra készen.
Megszaggatásomra törnek.
Eladnának egy lyukas garasért.
Felkötnének az első jegenyére.
Bennem a lélek
éber tűzcsóvával messze utakon jár.
Bölcs parancsolat, szent kárhozat;
remény a reménytelenség fekete tollával,
bóbitás kín
és bujdokló fájdalom
az elárult becsület.
Mutasd meg, kardod mennyit ér.
Emeld magasra és sújts elleneidre!*

ARC

*Fekete ég
Néma harang
Szorosra zár*

JÁTÉK

Nincs annál gyönyörűbb mikor
nagy tétet dob be az ember
jókedvből istenigazából
százados tölgy muzsikás csillag alatt
veszíthet-győzhet
lépésről lépésre fogadja a kihívást
nem szokik meg s nem adja föl

SZERELEM

Koponyámban a Tavas
ősgyökerekkel szívvirágokkal
habzik
Szívárvány-kacsokkal
bont
szárnyas oltárt
hétszínében hét madár

AZ ÁLLANDÓ

Megtalálta helyét
mikor csillagörvények
[rengetegében
szótlanul melléd állt

VÁLASZTÁS

a világ nem változik értem
-én sem leszek a kedvére
törvény aki bírja marja
elválík majd melyikünk az erős

VERS

A RÜGYFAKADÁS CIKLUSBÓL

Énekek énekének
sugárzó jegyese
Salamon kertjének
választott vesszeje
föl ne senkentsétek
sziromragyogással
föl ne ébresszétek
sólyomra célozó
mirha és arany
vállán a szűzgalamb

1974

Ó ez az év
mérő zsongás
illatok újuló násza
egy Szép hajában

A PÁRIZSI ÚT

Pusztafi mérnök fokozatosan mértékletességre szoktatta. »Engedned kell a kis, jelentéktelen ügyekben, mert ezzel csak növeled tekintélyedet, ugyanakkor csökkented az ellenállást a jelentősebb, valóban fontos kérdésekben.« Persze nem adta be egyből a derekát. Évek múltak, míg nemcsak a mérnök, de külső, társadalmi változások nyomására némileg megváltoztatta a munkastílusát. Viszont minden visszautasított vagy módosított javaslatát elvesztett csatának könyvelte el, mely sebet ejtett évtizedek alatt kialakult vezetői büszkeségén. Csak a nők, a csinos nők tudtak fájdalommentesen változtatni véleményén és elképzelésein. Aki közvetlen felettesét is megkerülve és annak haragját is kockáztatva személyesen merészt hozzá bekopogtatni, ritkán jött ki tőle üres kézzel. Egy szép mosollyal, kihívó pózzal előadott kérelemnek sohasem tudott ellenállni, ha pedig a nőt sikerült kicsit megsimogatnia és megcsókolnia, nem is esett nehezeére megváltoztatni a saját vagy más előzetes döntését, intézkedését. Mindig úgy érezte, — de ezt még barátjainak sem vallotta be —, hogy egy szép nővel eltöltött kellemes öt perc, még ha nem is bírja lefektetni, többet jelent számára, mint piszlicsár ügyekben a saját vagy más felelős személynek az igaza.

A nők! Hát azt most sem bánja, amit a nőkkel tett. Ha valamire is szívesen gondol vissza, akkor éppen azokra a percekre, amelyeket velük töltött. Meg arra, hogy kevés alkalmat szalasztott el életében. Ő az alkalmakat teremtette, ha nem adódtak... Csak Hermina, ez a Hermina bántja önérzetét. Még a kövér Anna idején is megkísérelte felvenni a kapcsolatot. De csak az utcán találkozhatott vele, ha félrészeget az iskolája felé hajtott és megleste. Akkor már saját gépkocsija volt, egy kis skatulya, de akkor az is számított... Nem egy nőjét úgy szerezte, hogy valahonnan hazavitte. Akkor még buktak a kocsira a nők... de Hermina, az nem. »Majd ha olyan óriási Chevrolettje lesz, Kofábrics úr, amilyeneket az amerikai filmekben mutogatnak, akkor talán...« mondta neki egy alkalommal halálosan komolyan, és ő akkor az ingét is levetette volna, hogy akkora autót szerezhessen, pedig tudta, hogy az asszony csak gúnyolódik és nem az autójával nincs kibékülve, hanem őt magát kellene kicserélni, hogy hozzá méltó legyen. »Sohasem mondok le magáról, Hermina« — válaszolta a sok konyaktól felbátorodva. »Ez a maga dolga« — felelte az asszony és faképnél hagyta. Egy alkalommal autójával követte a gyalogosan hazaigyekvő asszonyt, akit ezzel csak bosszantott, mert az utcán feltűnést kellett az allig mozgó jármű. A kaput úgy csapta be maga mögött Fejérmé, hogy hátra sem nézett. Mégis jólesett neki, hogy negyedórán át nézhette alakját, élvezhette mozgását és viszonylagos közelségét.

De ilyen ostobaságokat józanon nem követett el, és a következő napon illedelmesen bocsánatot kért. Azt remélte, hogy konok kítartása egyszer mégis meghozza gyümölcsét, de tévedett. Valaki más többet jelentett nála Hermina életében, mert férjhez ment... Férjhez ment és ezzel — úgy gondolta — le is zárult ez a fájdalmas történet. Pusztafi a tanúja, milyen napokat élt át akkoniban. Először is beteget jelentett, aztán meggondolta magát és üzleti útra indult Hörcsöggel és Pusztafival, hogy távol legyen felesége szemétől, mert úgy érezte, hogy könnyen teleplezheti magát, hogy nem tudja tovább játszani szerepét. Mert felesége már tudta, vagy sejtette nőügyeit. Megvetette érte, de tűrte, mert nem izgatták túlságosan az ő testi kapcsolatai. De jaj lett volna neki, ha rájön erre a balga szerelmi históriára. Ha rádöbben, hogy neki igenis van lelke, de abból nemcsak ő, meg gyerekei, hanem egy másik asszony is részesedik...

Beültek a kocsiba és elutaztak egy távoli vidékre. Hörcsög rengeteg íztelen viccet mesélt, félfüllel sem hallgatta őket, mert képtelen volt figyelni, vagy — szokása szerint — nagyot röhögni egy jó poénon. És Pusztafi is némán meredt az országútra, hosszú kilométereken át egyetlen szót sem szólt, úgy viselkedett, mintha hasonló bánat gyötörné, de nem kérdezte tőle, mi némította el, saját nyavalyájába roskadva ült a kényelmes hátsó ülésen. Aztán abban a kis szerbiai városban olyan hévvel mulatott és törte vele együtt a poharakat, mintha Hermina házassága neki okozott volna keserűséget. Vajon emlékszik-e azokra a napokra a vele szemben ülő, álom ellen küszködő, ősz fejű barátja? És ha igen, most annyi év után hajlandó-e őszintén felelni?

* *

— Brúnó, emlékszel-e arra a három sabáci napra?

Pusztafi összeráncolt homlokkal, oldalról sandított barátjára:

— Te még mindig időgépet játszol, Vince? Igaz, ez mégis jobb a világfájdalmas filozófiádnál.

— Arról a három sabáci napról kérdeztelek, Brúnó.

Pusztafi a vállát vonogatta.

— Valami rémlik... De miért akarod tudni?

— Csak úgy... Eszembe jutott, hogy sohasem kérdeztelek meg, mi történt veled azt megelőzően. Mert én voltam bánatos, mégis te voltál az elkeseredettebb.

— Ha elkeseredtem, akkor azt bizonyára nem a te bánatod okozta. Lehetek nekem is problémáim, nem gondolod?

— Hát éppen ezt kérdezem: mi váltotta ki benned azt a búvalbéltiséget, amit olyan eredeti módon vezettél le.

A mérnök föleszmélt:

— Áhá, most már emlékszem... Nagy muri volt az... csoda nagy muri... de hiányoztak a nők. Ugye nem volt iközöttünk nő? Persze, olyan igazán magyarosan mulattam. Az a helybéli társaság csak tátotta a száját...

Kolábrics tapsolt a pincérnőnek, majd amikor az unott arccal közeledett, az üres poharakra mutatott:

— Az elvtársnak kiszáradt a torka... — mondta Pusztafihoz intézve szavait —, és azonkívül még félre is beszél.

Pusztafi adta a sértődöttet:

— Ezt már nem engedem, Vince! Még két Kolábricsot is az asztal alá itathatnék.

— De válaszolni mégsem tudsz a világosan feltett kérdésekre. Vagy olyan nagy ügy volt, hogy még most is titok?

— Nagy ügy? Már nem is emlékszem... Lehet, hogy akkor úgy tűnt nekem. Igen, valami rémlik. De hogy igazán nagy ügy lett volna... egy nyavalyát.

— Nő volt?

— Őhüm.

— Bökd már ki!

— Tamara!

Kolábrics meghökkent.

— Már akkor?

— Igen. Még előbb.

— Ha nem lenne egyéb bajom, most meglepődnék. Az én orrom előtt...

— A te vezérigazgatói orrod előtt... de azt az esetet azért ne sajnáld tőlem.

— Tamarával?

— Nem, a férjével... meg az én feleségemmel.

— Botrány volt?

— Ajaj... de milyen... Majdnem válás lett belőle, méghozzá kettős.

— Verekedtetek?

— Mit képzelsz?!

— Nana, egy úriember inkább verekedjen, mint más asszonyával háljón. Különösen ha ő maga is házas...

— És különösen ha az igazgatója titkárnőjét szedi le a lábáról, ugye?

— Na igen, egy úriember...

— Egy úriember tekintetbe veszi, hogy igazgatójának is fáj a foga arra a pipikére.

— Azt is!

— De neked erről hallgatnod kell, mert amit te műveltél!

— Az más!

— Miért más, a kövér Annának nem volt férje?

— De volt... csak milyen. És különben is, ki mondta, hogy én valaha is úriember voltam?

— Hát azt nem kell bizonyítanod. Hogy iki voltál, azt már Ukrajnában is láttam.

— Te sem voltál különb, Brúnó. És a többi hozzád hasonló uraság sem. Csak én nyersebben, nyíltabban, mondhatnám őszintébben csináltam.

— Ezek szépítő jelzők, Vince. A valóság . . .

— A valóság ugyanaz volt, mint a ti eseteitekben. Csak a tiszt urak velünk hajtatták fel az áldozatokat, bort és pálinkát itattatok velük és aztán zárt ajtók mögött játszottatok. Én meg a fatövében, a hóban, ahol értem. Proli módon . . .

— Hogy proli módon . . . Még jó, hogy ezt nekem mondod és nem valamelyik elvtársadnak, mert az sértve érezné magát.

— Miért? Én mindig proletár voltam, most is annak érzem magam.

— Ezt csak az utóbbi időben hangsúlyozod, Vince. Mégis hatott rád ez a mostani klíma. Nevelődsz! Vagy csak ravaszkodsz?

— A ravaszkodás ikora lejárt, Brúnó. Most már nincs semmi értelem. De elsősorban nem érzem szükségét. Amit mondok, azt úgy is érzem . . . Ha akarod most, itt ebben a bűdös kocsmában is elkiabálom: »Proli voltam és ma is az vagyok.«

— A kiáltásod már csak a pincéernő hallhatja, az pedig alig kíváncsi az érzelmeidre.

— Neked beszélni falra hányt borsó.

— Most éppen ez a szerencséd!

— Nagy szerencse, igazán nagy szerencse. De Tamaráért iki kellene tekernem a nyakad.

— Késő, Vince, nagyon késő . . . Azóta már sok víz folyt le a Dunán.

— Késő, valóban késő — sóhajtott beletörődötten bólogatva Kolábrics, aztán lehanyatlott a feje és félálomban szötte tovább önmagának a múlt meséjét.

* *

Tehát az a ringyó Tamara az orránál fogva vezette. Tehette, mert az apja miatt igyekezett rendesen viselkedni azzal a lánnyal. Senkivel nem volt több kedvező helyzetben, mint éppen vele, de fegyelmezte magát. És ha ez mégsem egészen sikerült és keze önkéntelenül is tilos helyekre tévedt, olyan szemeket meresztett rá Tamara, mint aki a legőszintébben csodálkozik, hogy komoly ember létére ilyen mélyre süllyed. Amikor aztán férjhez ment, sokkal szabadabban viselkedett és ő is bátrabban kezdeményezett. Már nemcsak a szemével háritott Tamara, de a száját is kinyitotta, hogy vihogva mondja: »Ez nem tartozik a kötelezettségeim közé, igazgató úr!« Vagy máskor: »Nana, ez nincs benne a szabályzatban . . .« »Csak ez a hiba, Tamara? — igyekezett felülkerekedni. — Akkor a szabályzatot is kiigazíthatjuk.« És együtt nevettek, de tovább nem jutott. Bele kellett nyugodnia, hogy Tamara erkölcsös nő, hűséges feleség és legfeljebb, ha nagyon jó a hangulata, enged meg, hogy igazgatójának keze a tilosban tapogatózzon. És most

kitűnt, hogy csak számára volt tabu és ez az alattomos róka, ez a magát mindig kihangsúlyozottan úriembernek tartó Pusztafi — ha szavainak hinni lehet —, addig keringett körülötte, míg a szeretője nem lett.

Tehát fölszarvazták... Igen, ő most úgy érzi, hogy nemcsak azt a fiatal férjet, de őt is megcsalta az a kis vörös hajú bestia. Évek folyamán úgy összeszokott vele, hogy szinte tulajdonának érezte, akivel csaknem mindenben rendelkezhet. Hát tévedett, ebben tévedett. Űsse kő, miatta már nem ismétli meg azt a sabáci murit, amely egyébként is megismételhetetlen. Csak a forma kedvéért fordultak be rövid időre a jól ismert üzletfélhez, hogy a frissítőnek szánt szilvapálinka fölhörpintése után igazgatójuk kíséretében térjenek be egy, a városka külterületén megbújt kocsmában. Nappal kezdtek, igen, még világosban. Nagyon ettek, csupa erősen fűszerezett ételeket, és az egyes fogások között, ottani szokás szerint, könnyű pálinkával senkentették étvágyukat. Aztán jöttek a borok... A sabáci igazgató kívánságára a kocsmáros a szokásos idő előtt rendelte be a zenészeket, akik gyorsan megérezték, hogy jó napot foghatnak ki. Hörcsög egészen megvadult, amikor a cigány a fülébe húzott egy magyar nótát. Pusztafi, az úriember szedte elő a bankót. A vendéglátó igazgató tiltakozott, mondván, hogy ő mindent fizet, de hát Brúnó nem ismerhette az itteni szokásokat. »Még hogy az én nótámat más fizesse, azt már nem« — tiltakozott a mérnök, és még egy összehajtott bankót dugott a primás füle mögé. Furcsa szerzetek ezek a zenészek, olyanok, mint a jó pszichológusok. Egykettőre kikapogatják kívül van dolguk és olyan dallamokat csíholnak ki a hegedűjükből, hogy az embernek az esze is megáll. Ő nehezebben melegedett bele a tivornyába, de mikor fölmelegedett, volt mit látniok a sabáciaknak. Ivott és danolt, ivott és danolt... aztán odavágta az első poharat. Hörcsög követte a példáját, majd Pusztafi morzsolt szét ujjai között egy keskeny nyakú fityókot. A sabáci igazgató egyáltalán nem botránkozott meg, sőt újabb és újabb virtuskodásra biztatta a társaságot.

Csak a nők hiányoztak! Az az egyszál pincérlány vallotta kárát. Akárhányszor hozta a rendelést, mindig elcsípték a szerencsétlent és egymásnak átadva ölelgették, fogdosták, ahol érték. Az elején visítózott, talán szórakoztatónak is tartotta a tivornyát, később azonban belefáradt és oly ügyesen kibújt karmaik közül, hogy alig tudtak hozzáfélni. Hörcsög volt az, aki gondolt egyet és a sank mögé tántorgott. A gazda intő szavára nem hallgatott és elkapta a lányt... vagyis éppen hogy elkapta, máris nagy ütést kapott a szájára. Ajka fölrepedt és vékony vércsík csorgott az állára, ahogy lekonyulva visszatért az asztalhoz. Jól megkapta a magáét, de percek múlva mindenről megfeledkezett. Jött a váltás, egy új lány hozta az italt, aztán a záróra ideje is eljött, egészen egyedül maradtak. Az új lány, a gazda meg a zenészek kitarítottak. Az asztal tetejére ő ugrott föl elsőként, utána mind megkísérelte utánózni, sőt a pincérlányt is fölcibálták. Az is belemelegedett a muriba.

Délelőtt aludtak egy zónát, délután más irányba hajtottak. Sabáci vendéglátójuk ismerte a környéket, megint talált egy megfelelő lokált. Itt már nem volt akkora a zaj, csendesebben, de annál inkább belefeledkezve mulattak. A sabáci ember megmutatta, hogyan kell azt szer-

biai módon csinálni. Rengeteget ettek, a zenészek a szomszéd asztalán pengették a tambura húrjait. A gazda, vagy üzletvezető is közbük ült, így aztán mindenki gyorsan otthon érezte magát, és fogyott az ital kegyetlenül.

Úgy szedte őket össze a két gépkocsivezető. Hogyan indult vissza, nem tudja. De még az út elején eszébe jutott, hogy másnap már nem is gondolt Herminára. És gondolt-e egyáltalán valamire? Például Lujzára? Vagy a fiára, meg a kicsi lányára, akinek már olyan aranyos ibolyakék szeme volt. Nem, mindenről és mindenkiről elfeledkezett. Viszont tudatában volt, hogy semmiért sem fizetett, hogy a zenészeknek sem adhatott borralalót, hogy a pincérlány is csak a sabáci igazgatótól fogadott el pénzt... egyébként is minden költséget az fizetett. Persze számlára, aláírással. Úgy, ahogy az már bevezetett szokás mindenütt.

Hanem Mitrovica közelében ostoba ötlete támadt. Hogy majd ő vezet. Emlékszik, hogy nagyon erőszakos volt, a sofőr nem bírta vele. Még talán fenyegetőzött is, hogy kirúgja, ha nem engedelmeskedik? Az, hogy egy kanyarnál megcsúszott a kocsi és fölfordultak, nem a nagyobbik baj volt. Legalább is ami őt illeti. Pusztafi szép fásilit kapott a fejére, Hörcsög meg gipszet a bokájára. Neki meg a sofőrnek kutya baja sem lett... A kocsi? Na, azt is valahogy kipofozták. Csak a botrány... Az egyik lap is megírta, jól kiszínezve... Hiába parancsolta meg a sofőrnek, hogy egyetlen szót se mondjon senkinek a kirándulásról, azt a szerencsétlen fölborulást nem lehetett elhallgatni. Az egész város róluk mesélt. A vállalatban mindenki nagyokat hallgatott, Pajkovic kérülte a találkozást, és amikor mégis össze kellett jönniök, nem akart vele szóba állni. Ők hárman igyekeztek megcáfolni minden mendemondát, jelentésükben természetesen nem említették a tivornyát, csak valami homályos üzleti megállapodásról ejtettek szót, és sebesültjeiket, már mint a gipszes Hörcsögöt és a turbános Pusztafit, a szolgálat áldozatainak tüntették fel. Ki hitt, ki nem hitt ebben a verzióban, nem tudta meg sohasem, de hogy a pártszervezet legközelebbi ülésére nem véletlenül jött ki a városi pártbizottság képviselője, az holtbiztosnak látszott.

De ő sem esett éppen a feje lágýára. Amint megjött az a fiatal elvtárs, azonnal irodájába kérette, ott várták meg az ülés kezdetét. Beszélgettek mindenről, az időjárás szeszélyességétől a vállalat fejlődésének problémájáig és csak indulás előtt terelte oda a szót a sabáci útra. »Az emberek éhesek a szenzációra — vetette oda úgy mellékesen —, és könnyen felülnek vidéki újságírók kiagyalt kacsáinak. Hiszen mindenki tudja, hogy utaink keskenyek, azonkívül az időjárás is kedvezőtlen volt. Sűrű köd szítált.« A fiatalember azért megkérdezte: »Miért vette át a vezetést, Kolábrics elvtárs?« Enre a kérdésre igazán fölkeszült: »Fáradt volt a sofőr... Ennyit megtehet egy igazgató is, nem?« Még egyet kérdezett indulás közben: »És az alkohol, amelyet a vérükben találtak?« Őszinte bizalmassággal mondta: »Természetesen ittunk egy keveset... De kérdezem én magától elvtárs, el lehet az ilyesmit kerülni? Na ugye...«

A fiatal elvtársnak nem is maradt ütőkártyája az ülésre. Mindanyian abban állapodtak meg, hogy a jövőben óvatosabbnak kell lenni és az üzlettársakat mérsékeltségre kell inteni, nehogy ennél nagyobb

szerencsétlenség történjen. A kárt megtéríti a biztosító... Van komolyabb ügye is a gyárnak, arra kell koncentrálni... Mindössze ketten-hárman szólaltak fel, a többiek mélyen hallgattak. De nagyjából mindig így volt, az ő álláspontja akkor is érvényesült, ha valaki idegen is részt vett a megbeszélésen. Tapasztalt, megbízható embernek tartották, senki sem akarta megvadásítani. Persze, ezúttal is gyorsan áttértek egy másik napirendi pontra.

Hanem a besúgói egymás után jöttek jelenteni, hogy az emberek összevissza beszélnek. Hogy mit? Hát azzal a balesettel kapcsolatban. De harapófogóval sem lehetett kihúzni, hogy mit mondanak. Az egyik csak annyit bökött ki, hogy azt nem meri elismételni. Hát nem forszírozta. A másik annyit hebegett el, hogy »csúf dolgokat mondanak és jól szórakoznak rajta«, valamint azt, hogy az egyik lány fölugrott a munkasztalra és azt mondta, hogy: »Most én vagyok az igazgató üzleti úton«, és elkezdett táncolni. »Hát a munkavezető ezt hogyan engedte meg?« »A munkavezető ilyenkor elmegy a csannok másik sarkába«. Nem tudott belenyugodni, hogy cirkuszt csinálnak személyéből: »És kiált valaki mellettem?« A besúgó csak rázta a fejét.

Persze a munkástanácson meg a gyűléseken mindenki hallgat, aztán amikor szétmennek, megindul a nagy terefere. Gyáva egy népesség, annyi bizonyos. Habár az is lehetséges, hogy meddőnek találják a nyílt föllépést, és ebben van is némi igazság. Nagy a kockázat, kevés az eredmény reménye. Akkoriban hozták tudomására azt az érdekes jelenséget, hogy távollétében mindig van hozzászólás és vita az üléseken. Ha történetesen beteg, vagy úton van, és mégis kénytelenek összehívni a munkástanácsot, vagy az igazgató bizottságot, egészen megéltékülnek ezek a szemlesütve hallgató emberek. Hát azért mégsem fekete ördög ő, hogy így féljenek tőle. Talán tenni is kellene valamit, hogy kissé föl szabaduljanak. Hadd beszéljenek ott, előtte, úgy sokkal érdekesebb lenne és ártalmatlanabb. Mert a háta mögötti zúgás végtelenül idegesíti és bántja önértetét. Pusztafi erre vonatkozóan megjegyezte: »Ha az alja emberek mendemondái annyira sértik hiúságodat, hogyan viseled majd el, hogy szemedbe mondják kifogásaikat a munkások? Tégy úgy, mintha nem hallanál semmit abból, ami rád vonatkozik.« »Dugjam fejemet a homokba?« Az ő szokott iróniájával válaszolt: »Inkább fejedet a homokba, mint lábadat a szarba.«

Hörcsög is sokat elmélkedett, miután lekerült a gipsz a lábáról. »Én azt mondom, hogy mindent meg lehet csinálni, csak óvatosabban. Egyszerűen ki kell kapcsolni a nyilvánosságot.«

Hát az ő szakmájából könnyen ki lehetett a kíváncsiakat kapcsolni, mert pénzügyi jelentéseit az ördög sem értette. És a melóst csak az izgatta, hogy mikor kapja a járandóságát és milyen vastag a boríték. Viszont a fejlesztéshez, a beruházásokhoz értett a munkás, hisz éppen ő volt leginkább érdekelve. De még hogy odafigyelt, ha új gépekről, új termékekről, vagy nyersanyagokról tárgyaltak. Mert hát azért mozogtak a dolgok, a gyár fejlődött, gyarapodott. Biztatást kaptak a várostól, meg a banktól, pénz valamivel kevesebbet. Mondták, hogy az ő gyárának a triumvirátusa föl találja magát a saját erejéből is, de morális támogatásokra mindig számíthatnak. Akkoriban többször is hallotta felelős em-

berek szájából a »triumvirátus« meg a »trojka« szót, és ezzel a szorosabb vezetőségre, mármint őrá, Pusztafira és Hörcsögre céloztak. Ez nem volt számára túlságosan lelkesítő, mert régebben úgy mondták, hogy »a Kolábrics gyára«, és ha telefonon keresték, Tamarától úgy érdeklődtek, hogy »ott van-e a gazda«. Tehát már nyilvánvaló, hogy munkájában Pusztafira és Hörcsögre támaszkodik. És ez így is volt igaz. Amit a munkástanácson és az igazgató bizottság ülésén saját elképzeléseként terjesztett elő, az jobbra Pusztafi és Blazsek agyából pattant ki, de hát az ő tekintélyére és rámenőségére volt szükség, hogy meg is valósuljon.

Pusztafi annyira feltalálta magát, hogy nemsokára ő lett a vállalat másodhegedúse. Jól tudta kihasználni helyzetét és rövid idő alatt olyan összeköttetésekre tett szert, hogy az egyenesen bámulatos volt. Megfigyelte, hogy egyik napról a másikra egy egész sor számon tartott emberrel került jó viszonyba és minden komolyabb hivatalba úgy ment be, mintha legintimebb barátait látogatná meg. A titkárnő, a kishivatalnokok is jó ismerősként üdvözölték és mindig találtak módot, hogy összehozzák őt a főnökkel. Ha mégis várnia kellett, egész idő alatt csevegett, cigarettával és cukorkával kínálta mindenkit, közben elsütött néhány viccet, és suttogva elmesélte a friss városi pletykákat. A partnerek sem maradtak neki adósak, azok is közölték vele érdekesebb híreiket. Részben innen származott jóléte.

Utóbb már féltékeny kezdett lenni Pusztafira, de ebből nem lett mégsem komolyabb összetűzés, mert Brúnó mindig időben tudott visszavonulni. Meg aztán a mérnök nem volt párttag, nem voltak és nem is lehettek ilyen ambíciói. Ő volt a »jól felhasználható polgárember«, ennél kényelmesebb és biztonságosabb státus nem létezett. Ezenkívül az idő múltával feleségét, a még mindig nagyon csinos Ella asszonyt is bevezette a társaságba. Ők ketten olyan jól festettek egymás mellett, hogy mindenki elismerően szólt megjelenésükről. Az asszony magas volt és telt idomú, bronzvörösre festett haja kiemelte arcának fehérségét és nagyon vonzóvá tette. Ő is szívesen bámulta a mérnökné formás idomait, ráncatlan, pihés nyakát. Brúnó túl volt már a féltékenységen, az érvényesülés inkább izgatta, mint felesége szépsége.

Pusztafi Ella megjelenése egy időre elhomályosította a kövér Anna tündöklését is. Mert az a nő volt olyan értelmes, hogy észrevegye mohó tekintetét, visszafojtott érdeklődését, és ügykezett kihasználni ezt a helyzetet. Egyre gyakrabban jött le férjéhez és tudta, hogy neki mint vezérigazgatónak nem esik majd nehezére, hogy éppen ilyenkor kereste fel a mérnököt annak irodájában. Tamara már tudta, hogy jelenteni kell, ha Ella asszony megjelenik a gyárban, és hogy ő ilyenkor mindig talál magának időt a találkozásra. A kövér Anna azonban ebből keveset láthatott, az igazi komplikációk egy nagyon komoly külföldi utazással kapcsolatban keletkeztek!

Meg kellett állapítani, hogy egy francia vagy egy német gyár felszerelését vásárolják-e meg a gyár részére. Ha a francia mellett döntenek, akkor Párizs környékére kell utazniuk és abban az esetben

francia tolmácsra lesz szükségük. Ha a német mellett döntenek, akkor utazhatnak fordító nélkül is, mert Pusztafi törte a németet. De az nem volt olyan egyszerű, mert a kövér Anna jól beszélt németül és együtt ment volna vele meg a mérnökkel. És ez ellen neki igazán nem lett volna kifogása, sőt... Ellenben a dolog úgy alakult, hogy a francia változat mellett döntött a szakmai kollégium — eszerint a párizsi út vált esedékessé. Pusztafiné pedig jól bírta a franciát. Magától értetődött, hogy ő megy velük. Amikor a kövér Anna megtudta, hogy utazása elmarad, berohant hozzá és magából kikelve kiáltozott: »Ezt jól kifózték azzal a kurafi mérnököddel... Biztosan meguntál, és most ilyen piszkos módon rázol le magadról. Attól a Pusztafitól meg kitelik, hogy saját feleségét találja neked, csak hogy az ő ambíciói érvényesüljenek. Találhatnál egyéb módot is, hogy tudomásomra add...«

Hát csak ez hiányzott neki a sabáci eset után, egy nyilvános botrány. Alig tudta lecsillapítani a nekihevült asszonyt: »Súlyos tévedésben ringatod magad, Anna. Vannak dolgok, amelyeket nem befolyásolhatnak a mi viszonyunk. Itt most százmilliókról van szó és a gyár jövőjéről. Légy ésszel, senki sem örülne jobban, mint én, ha veled lehetnék néhány napig.« Ezt olyan őszintén és esdeklően mondta, hogy az asszony felindultsága kissé lecsitult. »Könnyű ezt így mondani, Vince, de ezt bizonyítani is kell.« Mit is tehetett mást, mint hogy megígérte neki, hogy amint teheti, elmennek együtt egy ehhez hasonló útra. És vigasztalásul találkat beszéltek meg másnap délelőttre. Egy közeli motelben rendelt magának szobát és odavitte Annát, akít mégis sikerült kiengesztelnie. Így a béke átmenetileg helyreállt, figyelmét munkájára, vagyis a párizsi út részleteire összpontosíthatta.

Repülőgépen utaztak a gyár költségén, a párizsi tartózkodás egy hetének kiadásait viszont a franciák fedezték. Az út szerencsére rövid volt, de így is rossz emlékében maradt, mert a repülést nagyon nehezen viselte el, beszélgetni is alig volt képes, és irigykedve nézte a Pusztafi házaspár fesztelen viselkedését. Hiába, gondolta magában, ennek az úri népségnek még a repülőút is természetesebb, mint neki. Mintha már beleszülettek volna mindenbe ami drága és fényűző. Még a pontással is könnyebben intézik el a dolgokat, mert meg tudják játszani a felsőbbbséget. Ő meg csak addig érzi magát biztonságban, amíg a megszokott környezetében mozog, máshol viszont minden erőltetetten és nyugósen megy. Egész párizsi tartózkodása alatt másodrendű embernek érezte magát, mert nemcsak hogy képtelen volt olyan fesztelenül viselkedni, mint Pusztafiék, egyetlen szót sem tudott az ottanival váltani, míg a mérnök láthatóan élvezte feleségének nyelvtudását és a tárgyalások idején is igyekezett előtérbe kerülni. Ez viszont neki nem tetszett, az ilyen helyzethez nem volt hozzászokva. Ez viszont meg is mondta Pusztafinak, aki csak vállát vonogatta és mindent a nyelvtudás hiányának számlájára kent.

Hogy megvigasztalódjon, egy délután elhatározta, hogy elmegy a híres Place Pigallra, a szűkre mért zsebpénzből talán kifizethet egy párizsi szajhát. A nap le sem nyugodott még a város tornyai mögött, mégis nagy volt a forgalom a téren. Hosszú időbe telt, míg a turisták nyüzsgésében föl tudta fedezni a kínálkozó lányokat. Egy reklám-

oszlop mellől figyelte a legközelebbi csoportot és megdöbbenve látta, mekkora forgalmat bonyolítanak le. Az egyik kis nő, aki talán a legvonzóbb lett volna mind közül, harminc-negyven perc alatt háromszor túnt el egy lépcsőház mélyén... A többiek sem álltak tétlenül és csak a legidősebbek szőlféltak le egy-egy járókelőt. Akkor linába szállt a bátorsága és elhatározta, hogy mégsem kóstol bele ebbe a párizsi tömegélevezetbe. Csak az hiányzana, hogy sebtiben valami nyavalyát szedjen föl magának, amit odahaza esetleg tovább is adna. Elkedvetlenedve, keserűen hagyta el a forgalmas teret és végleg elege volt a franciákból. De az egész üzletet is a fenébe kívánta és ingyelte Pusztafit, hogy az most feleségével élvezheti a párizsi napokat. A jövőben bizony másként készül föl az útra, nem fog kivert kutyaként lödörögni idegen nagyvárosok utcáin a zsugori vendéglátók szűkmarkúan mért zsebpénzével. Különbö is, legközelebb kiköti, mennyi legyen a zsebpénz külföldi útjain, amihez természetesen semmi köze sem lehet a devizában felvett hazai napidíjnak.

Odahaz keveset kellett Lujzától elhallgatnia a párizsi napok eseményeiből, habár a hazudás és a mellébeszélés olyan megszokott lett viszonyukban, hogy már nem is esett nehezére. Anna, az a lassan már zsarnokká lett kövér és mégis vonzó szerető egyenesen boldog volt, mikor hazatérése után meglátta savanyú ábrázatát. Neki úgyszólván mindent elmondott, csak a Pigall-esetet szépítette annyiban, hogy nem vallotta be, milyen szándékkal ögyelgett azon a környéken. »Kíváncsi voltam, hogyan árulják pénzért a szerelmet« — mondta ártatlanul — »és mondhatom, nagyon szomorú élményben volt részem«. Így ő. »És legalább gondoltál rám a sok ringyó láttán?« — kérdezte Anna, és ezt már nem bírta ki röhögés nélkül. Aztán, látván, hogy az asszony mégis kapcsolt, komolyan felelt: »Nagyon kívántam, hogy velem legyenél.« Igazán őszintén mondta, mert ott, Párizsban, ahányszor meglátta Pusztafi Elláját, mindig kiverte a hideg verejték és egyre mondogatta magában: »Ha most itt lenne a kövér Anna... ha most itt lenne...« De hát nem volt ott, és csak barátja feleségén legellette szemét.

URBÁN JÁNOS

SZÜKSÉGÁLLAPOT

R. M.-nak tisztelettel

*Tegnap gondtalan fény,
páztázott, éft a mély,
virágba bújt bokrok
hegyén tavasz zsongott,
hajadba tűztem még
vadhitem melegét,
őriztem, mint pásztor
a bárányt a kártól,
s nézd: lopott pillantás
mögött részeg hintás,
ring, reng a tenger,
ostromló fergeteggel*

*vergődést temet,
ne emeld a kezed
intésre utánuk,
vissza minék várjuk,
nem élünk mesékben;
messzi futó villám
maradt csak belőlem,
nem vagyok független,
a természet szeret:
életre hozott, s eltemet.*

Abbázia, 1974. március

ADD MEG NEKEM

*Vér, zúgó vér,
lúktető ütőér,
riasztott szív,
meddig élhet
az ember
önmaga ellen;
bátran,
verhetetlen
időket
megsemmisítve?*

*Kiért volt
fonódó ölelésed,
lángnyelvű csókod
céltalan tűzének
elpusztítása?*

*A panasztevő
verejtékezések
főlszabadult
engedelmességét
add meg nekem
-- zokszó nélkül --
ma s időnként,
kérébe kötő szerelem.*

ELTÉVEDT VASÁRNAP

Akácfaágon
fehér virágom
kinyílott.

S mint a virradat,
tűzzel kipattant
szememben.

Mézelő méhek
hordják a mézed
másoknak.

Rám tört szerelem
ízét keresem
magamnak.

Napérlelt nektár,
szikrázó szempár
világom.

S keringő kánya
veszettezen várja
a párját.

Akácfa túske,
karcolj testünkre
jeleket.

Fészkel a harag,
recsegő gallyak
a földön.

Póznázó ácsok
lecsaptak rátok
kevélyen. —

Néma pásztorok,
kemény vándorbot
az akác.

Hallgat a szóra,
ma pásztoróra
az élet.

Kopog az éjben,
mint szívverésem
üteme.

Akácfa fürtje
tájunkra tűzve
elégett.

ŐSZI MAGÁNY

*Őszi eső . . . Az unalom
szürke gyöngyszeme pereg:
ólomkönyvek az ablakon.*

*Künn a világban semmi új,
benn félhomály van, unalom
és nincsen, akihez simulj.*

*A szívem némán háborog
a zsongó Semmi ellen,
megölheti a dalnokot,*

*hogy nem vagy az ölemben . . .
A csend s az eső hullva hull,
szememben fátyla lebben;*

*magányom szürkével kevert
borúját rettenettel
úgy viselem, mint az a kert,
amelyet szélbe szórt az ősz,
amíg kedvesem a magány
túlsó partjain időz . . .*

JEGENYÉK

*Tán a templomi orgona
egyre rövidebb sípsora
vész oly ezüsthomályú szép
messzibe, mint a jegenyék.*

*Előnyomuló katonák
fegyelmezett utóhadát
látom bennük, míg a menet
élén dül már az útközet.*

*Dül életre, dül halálra,
soraikat őszi-sárga
kór emészti, s mint a máglya,
hősei dőlnek a lángba.*

SZEMÉLYI IGAZOLVÁNY

Nem vagyok hiú ember, de hát
a személyi igazolványba
ilyen fotográfiát
beragasztani, hogy engem
i g a z o l j o n,
egy megdúlt arc az örültség-ponton,
ez enyhén szólva: hatósági túlzás!

Egy arc néz reám pimaszul:
lásd, — ez vagy!
s kész bosszúság az, ami belül nem hagy
nyugtót e vad, búskomor
arcot, ahogy nézem:
engem igazolt! — ki se kívül, se belül
nem vagyok tán bűnöző típus,
s íme ez itt, mint aki
a readingi fegyházból szökött, menekült,
úgy néz reám, mint közös bűnben cinkos.

Tíz éven át ezt az elborult, mord
arcot gyűlöltem, s most szánnom kell
szegényt:
tört vonásai közt ül a csupa gond,
»határidő nélküli« bánat, s a nehéz
kétség, hogy most már zsebre sem teszem.
Dúlt Idegen! köszönöm,
hogy olykor igazoltál,
ha cinkostársad útjelző pirosnál
a túlsó járdán hitte a reményt,
sőt megvallom most, ha erdön találkoznánk,
éji erdön, — már nem félnék téled, nem én!

Július 8-án lesz egy éve, hogy elhunyt Fekete Lajos. A fenti verseket az évforduló alkalmából közöljük gazdag írói hagyatékából.

CSUKA ZOLTÁN

A KIEBRUDÁLT LELKIISMERET

*Ha netán bujdosó lelkiismereted
zörget vagy kopogtat koponyádon
ó, társadalom,
használd fel tudományunk
legfrissebb adományait:
plántáld rakétás űrhajóba,
s röptesd fel végtelen pályán
a világegyetembe.*

A Semmibe.

*Hadd keringjen és zörgessen ott,
hogy beléhasadjon az egek kárpitja,
kettőbe, ezerbe,
hadd mondja el ott,
amit el nem mondhatott
maghasadás, kataklizma.*

PATT

*Hajszál a világegyetemben,
rajta függ sárgolyónk élete.
Síri csend.
Csak el ne köhintse magát
egy ostoba rakéta.*

AZ ÖRÖK KÉRDÉS

*Merre vagy te, mondhatatlan,
görcseidből oldhatatlan,
tüzeidben olthatatlan,
tisztaságban ronthatatlan,
szerelmedben oszthatatlan?
Merre vagy te, mondhatatlan?*

KÉZFOGÁSOK

Dr. JÁN KMET'

A HÁBORÚ UTÁNI JUGOSZLÁVIAI SZLOVÁK IRODALOM

Az újabb vajdasági szlovák irodalom egy sor különleges ízlésű és hangulatú irodalmi alkotásban e vidék szlovák munkásembere elé varázsolja Vajdaság jelenének és múltjának művészi képét. Ez az irodalom megfelelő módon és gazdag tartalommal tölti ki a táj szép számú szlovákságának általános emberi és művelődési tudatát, humanizmusában gazdagítja, modern korunkban teljesebb emberré teszi őket, s figyelmét új, öngazgatású szocialista jövőnek és a jugoszláviai nemzetek és nemzetiségek közösségének testvéri fejlődése felé irányítja. Témái eredendően irodalmiak és hagyományosan népiesek; élénken rezonál minden újra és modernre, változatos, de ugyanakkor kiegyensúlyozott és mértéktartó, különös tekintettel a létezésének és fejlődésének helyére, idejére és körülményeire. Az a tény, hogy ez az irodalom elsősorban a mai és az itteni életből meríti anyagát, meghatározza alapvető tematikai irányvételét, habár alkotásait különböző kifejezésbeli, stílusi és tematikai jegyek jellemzik és a művek minősége is eltérő.

Az újabb vajdasági szlovák irodalom létezésének és születésének három alapvető meghatározója van: a hagyomány, a forradalom és a többi jugoszláv és csehszlovák irodalmakkal való kapcsolat. Az itteni, vajdasági szlovák irodalmi hagyomány immár kétszáz éves, tulajdonképpen 1795-től tart, azóta, amióta Juraj Rohonj Kulpinban megírta első jelentős latin, majd cseh és szlovák verseit, s összeállította az itteni szlovák költők első versgyűjteményét. Ezt a munkát 1864-től, amikor Jozef Podhradski Újvidéken megkezdte a szlovák folyóiratok kiadását, a fejlett vajdasági szlovák publicisztika is lelkesen támogatta. Ez az irodalmi örökség túlnyomórészt tanulságos népies elbeszélésekből állt, továbbá polgári szellemű tárcákból és életképekből, melyek a szlovák és szerb értelmiségnek nemzeti emancipációért folytatott együttműködését tükrözték. Mindezek a hagyományok a mai erőteljes fejlődés folyamán nagyrészt túlhaladtak, s legfőlegbb a második vagy harmadik vonalban mutatkoznak még meg, az igazi irodalmi meghatározók mögött. Ez a szakasz ma már többé-kevésbé

az indulás korszakába tartozik, hisz már 1938-ban új súlypont felé tolódott el a modern vajdasági szlovák irodalom, ekkor alakult meg ugyanis a petrováci gimnáziumban a Branjo Társaság nevű csoport, amelynek irodalmi vezetője a költő Juraj Mučaji volt. A forradalom újabb lendületet adott a társaság irodalmi aktivistáinak, háború előtti marxistáinak és élharcosainak. Ez a nemzedék írta meg verseiben a harci kiáltások, a sorsdöntő történelmi leszámolások élményét a háború utáni, az ötvenes évek közepéig tartó első időszakban; ez vázolta fel a hatvanas évek elején azt a fejlődési vonalat, amely ma is meghatározza a vajdasági szlovák irodalom szintjét és irányát. Ennek az útnak és iránynak kialakulásában jelentős helyet foglal el a kapcsolatteremtés a csehszlovák és jugoszláv irodalmi áramlatokkal. A vajdasági szlovák irodalom teljes nyíltsággal kereste ugyanis a kapcsolatot mindazokkal a körökkel, amelyek késznek mutatkoztak irodalmi értékeit figyelembe venni és becsülni; amelyekkel a vajdasági szlovák irodalom alkotásai megismerésre méltó törekvéseket jelentettek, akár mint az egyetemes szlovák irodalom része, akár pedig mint a jugoszláviai nemzetiségek irodalmi produkciójának része.

Az újabb vajdasági szlovák irodalom fejlődésében három, eléggé markánsan kirajzolódó fejlődési szakaszt lehet megállapítani: az első a harcos és erőteljes jelentkezés ideje (1938-tól 1954-ig); a második a kilombosodás és érvényesülés szakasza (1955-től 1967-ig); s végül a mai, harmadik szakasz, a vajdasági szlovák irodalom beérésének és termése betakarításának periódusa (1968-tól 1973-ig). Ebben a legutóbbi korszakban a vajdasági szlovák irodalomnak néhány év alatt több alkotása jelent meg, mint a felszabadulástól napjainkig együttvéve. A születés mozgalmas periódusában a harcos üzenet uralkodott a vajdasági szlovák költészetben (Juraj Mučaji, Pavel Bohus, Andrej Ferko, Pavel Mučaji), és a harcos aktivizmus a hagyományos realista prózában (Janko Čeman, Miroslav Krivák). Ez a költészet nemzedéki művészi kifejezési formáját egy antológiában juttatta kifejezésre (*Új napok felé*, 1950), amelyben a már említett élen járó alkotók mellett új nevek is szerepeltek, köztük Michal Babinka és Ján Labáth.

Ennek a művészi felfogásnak a tematikai, kifejezésbeli és eszmei-esztétikai irányát a legnagyobb mértékben meghatározta Juraj Mučaji 1942-ben írt *Branjo Társaság* című, sodró erejű antifasiszta poémája, amelynek élményköre a Bački Petrovachoz és e táj szépségeihez fűződik, s amely a Bački Petrovac-i gimnázium tanulóinak és élharcosainak elszánt és harcos antifasiszta kiállításáról szól, és korai hősi bukasuk tragikus balladája is.

*Megszállták a falut immár a hóhérok,
Kezükön bilincs vasa csendül,
Janicsárok tapossák szívünket, lelkünket,
Szennyes sötétség issza be a könnyet
Meg a tétlen ekéknek jajos énekét.*

*Iskolád betiltják, kenyered elveszik,
Minden szép vesztese most következik.*

*De érik az idő kapát ragadni,
Az izmok dagadnak, jobbak az acélnál,
Titokban várni, bosszút esküdni.
S ha út az óra, jaj nektek, hóhérok!*

Ez az élmény uralkodik a vajdasági szlovák költők műveiben az első háború utáni években is. Ekkor az ilyen harcos aktivista költemények állandóan jelen voltak a vajdasági szlovák munkásemberek széles rétegeiben. Különösen nagy hatásuk volt Pavle Bohuš fegyverbe szólító harcos verseinek — ezek 1944 őszén jelentek meg a Hlas Ludu nagy példányszámú első számaiban —, s nagyban hozzájárultak a forradalmi szellem térhódításához a népfelszabadító hadsereg első szlovák brigádjának megalakításakor. Az irodalmi megformálásnak ilyenfajta hangneme, amely visszhangra talált a közönség széles rétegeiben, 1954-ig tartott. Ekkor jelent meg Andrej Ferko *Leláncolt vér* című verseskötete és Miroslav Krivák *Pirkadat a rónán* című regénye. A sorsformáló kor harcos kiáltásai ekkor az erkölcsi értékek átcsoportosításában és elemzésében csengtek vissza, s az új szocialista élet alapkövét jelentették később. A sötétség korszakából felszabadult ember előtt új, fényes távlatok nyíltak a szocialista hazában, s mindezt egy általános újjászületés erőteljes jelképrendszere követte az irodalomban. Andrej Ferko, az akkori időszak legjelentősebb irodalmi díjának nyertese ezt így fejezte ki gazdag képi-séggel versében:

*Két világnak kísértet-határán
fáklya gyullad szívek sortüzéből.
Szikla töredékéből, dobogó szívekből,
nyers erők mennydörgő szavánál
ember születik az emberek között,
s nyögik jajukat vajúdó viharok.*

A vajdasági szlovák költő látomásában megszületett embernek elég ereje és önbizalma volt ahhoz, hogy elinduljon a kiteljesedés és érvényesülés új útján. Ebben a jelképrendszerben már megmutatkoznak a vajdasági szlovák irodalom második szakaszának körvonalai is. Ebben az 1955-től 1967-ig tartó szakaszban az irodalmi látásmód kemény burkából kitekint ez az irodalom az új témák és kifejezési lehetőségek tűzijátékába, a szélesebb jugoszláv látóhatár új tájaiba, és saját irodalmi képességeinek felmérésével ismét a helyét keresi a kortársi irodalmi életben. Már 1953-ban szlovák irodalmi tanácskozást tartanak Vajdaságban. A tanácskozás hatására szervezettebb és tartalmasabb formát kap az egymás közti kapcsolatteremtés és fejlődés, 1961-től kezdve pedig a Noví Život — korábban Naš Život — című folyóirat évenkénti irodalmi tanácskozásain irodalmi díjakat osztanak ki, s ezek tovább serkentik, fejlesztik az irodalmi alkotómunkát.

Már Andrej Ferkónál is megfigyelhetjük, hogy a *Leláncolt vér* című említett verseskötetében nem egy esetben választott témát költeményeihez tágabb értelemben vett jugoszláv égtájról; verseiben ott

erősödik Kosovo és Macedónia életének ihlető ereje; Pavel Mučaji a rónát megéneklő szonettjei mellett versciklust ír a tengerről; Ján Labáth ugyancsak tengerihlette verseket ír, de Bosznia is megihleti; Michal Babinka néhány évig Boszniában élt a Sandžak vidékén, s ez az élménykor verseinek nemegy képében visszatér költői erejével; városaink motívumai pedig sűrűn előfordulnak Viera Benková, Lehet és Juraj Tušiak verseiben is. A két háború közötti vajdasági szlovák irodalom jugoszláv irányzata és ahhoz való mai kapcsolódása valószínűbb és tágabb formát ölt. 1962-től kezdve a vajdasági szlovák irodalom vezető alkotóit felveszik a Jugoszláv Írószövetségbe. Legelőször Michal Babinkát és Ján Labáthot, nem sokkal később pedig Pavel Mučajit, Juraj Tušiakot és Viera Benkovát.

Ugyanebben az időszakban jutott egyre inkább kifejezésre a vajdasági szlovák irodalomnak az a törekvése is, hogy szerbhorvát nyelven megismertesse alkotásait a vajdasági irodalmi közönséggel. Ilyen téren a legeredményesebb az 1960 és 1963 közötti időszak; ezekben az években számos irodalmi előadáson olvastak fel szerbhorvátra fordított műveikből a vajdasági szlovák írók; ezek közül jelentős volt az Újvidéki Ifjúsági Tribünön megtartott találkozó, az Újvidéki Népegyetemen megtartott irodalmi est, a szlovák írók fellépése a Belgrádi Filológiai Karon a nemzetiségek irodalmát bemutató est keretében, valamint az újvidéki lapokban és folyóiratokban megjelent méltató-sok sora. A vajdasági szlovák irodalmat bemutató vállalkozások legjelentősebbike az 1962-ben megjelent kétnyelvű szlovák–szerbhorvát antológia volt: *Rovina spieva — Raspevana ravnica (Zengő róna)*, amelyet Ján Labáth és Miroslav Antić állított össze, bár ezzel korántsem fejeződött még be a vajdasági szlovák irodalom bemutatása. Sok még a tennivaló. A Novi Život című szlovák irodalmi folyóirat folyamatos megjelenésének harmincadik évfordulója alkalmából Bački Petrovacon rendezett ünnepséget a szervezők egybekötötték Ján Čajak író születése századik évfordulójának ünnepségeivel. A kettős jubileumon számos hazai és csehszlovákiai vendég jelent meg, hogy kifejezze a vajdasági szlovák irodalom eredményeinek elismerését.

A hatvanas években a fenti törekvésekkel párhuzamosan egyre több vajdasági szlovák alkotó műve jelenik meg Csehszlovákiában, és hívja fel magára a szlovák irodalmi körök figyelmét. 1964-ben az aktív vajdasági szlovák írók csoportja bemutatkozott a központi szlovák irodalmi lapban, a Slovenske pohljadiában; a vajdasági szlovák írók legjelentősebb alkotóinak, Ján Labáthnak és Michal Babinkának pedig jelentős verseskötetei jelentek meg Pozsonyban. 1965-ben megjelent Ján Labáth könyve, *A felhők lázadása*, 1966-ban pedig Michal Babinkáé, az *Istentelen nyarak*. Ezek a vállalkozások még inkább hozzájárultak a vajdasági szlovák irodalom érvényesüléséhez, ezáltal az egyetemes szlovák kultúrában. Noha ez az irodalom, a Vajdaságban élő szlovákság szűkebb körét nem számítva, tulajdonképpen Csehszlovákiában ismertebb, mint Jugoszláviában, témái és társadalmi mondanivalója mégis kifejezetten itteniek — túlnyomórészt vajdaságiak —, és mellőzve mindenfajta nemzeti hatást vagy korlátot, igen sok jugoszláv motívummal és alakokkal gazdagította az

egyetemes szlovák irodalmat. Ezt a hagyományt az újabb vajdasági szlovák irodalom tovább folytatja. Ján Labáth prózai munkáiban például a szlovák alakok mellett gyakran szerepelnek jugoszláv hősök is. A *turkesztániai lovas* című novellagyűjteményében és *Az elődök földjén* című későbbi elbeszélésében egyes leírások és alakok Újvidék különös hangulatát tárják fel, és az egykori Futaki utca világát idézik:

»Megálltunk egy asztalosműhelynél, aztán egy lakatosnál, aki garázsajtók készítésével foglalkozott; egy elektrotechnikus műhelynél, ahol akkumulátorokat töltöttek, majd egy gumijavitónál. Szóba elegyedtünk egy legénnyel, aki éppen egy motorkerékpárt szerelt szét az ajtó előtt. Azt ajánlotta, érdeklődjünk a szemben levő házban, ott, ahol az ősszel Mika Glišić elbarikádozta magát, amikor megszökött a börtönből. A rendőrség teljes huszonnégy órán át leste. Egy lány volt vele, és Glišić azzal fenyegetőzött, hogy megöli. Rászántuk magunkat, bekopogtattunk. Erősen kifestett szőkeség jelent meg, és rögtön kelletni kezdte magát a fiatal Božović előtt. Bekopogtattunk valami fészkerbe is. Egy öreg dugta ki a fejét. Bárányszőr bekecs volt rajta. Hosszúka ősz feje volt, és apró szeme, mely úgy villogott, mint a zsarátnok. Nem, semmiféle Nikola Đukanović nem lakik itt. De itt van Živka, Živka Njunjić. Neki van valakije Amerikában. De nem, nem fogunk tőle sokat megtudni, mivel beszámíthatatlan...«

A falu—város viszonylatában történő nagy társadalmi változásokkal több vajdasági szlovák író is foglalkozik, különösen Pavel Čáni, Pavel Crna és Juraj Tušiak, mivel ezek az események okozzák a legtöbb törést az itteni szlovák munkásember tudatában és fel-fogásában. Az itteni szlovák munkás maga is parasztember volt még nemrég, és csak fokozatosan tudott megválni addigi életének tradíciójától, miután kapcsolatba került a mai társadalmi és életmódbeli vívmányokkal. Az újabb vajdasági szlovák irodalom nem vetette el a hagyományos paraszti-falusi színezetet, amely alapvető jellemzője volt, de ebben a korszakában megoldotta a népiesség és a modernség számos ellentmondását az anyag- és témaválasztás területén, kiutat talált az irodalmi stílus és kifejezőmód ellentmondásaiból, s mindig sikerült neki széles és egységes eszmei-esztétikai platformon maradnia, amely sokféle és művészileg új közelítés- és kifejezőmódot tesz lehetővé. A vajdasági szlovák irodalom gazdagsága éppen abban jut kifejezésre — nem tévesztve szem elől az olvasót, akúhoz szól —, hogy lépést tud tartani a csehszlovákiai és a hazai irodalom modern áramlataival. Néha igen erőteljes módon kifejezi az itteni kisember lelki alkatának jellemző sajátosságait, valamint a vajdasági falusi élet formáit, amelyek — az állandó haladás ellenére is — még mindig őriznek valamit sajátos jellemzőikből és varázsukból.

Itt kell megemlítenünk Janko Čemant, akinek számos verse és kisprózája, de különösen novellái és regényei egy sajátos realista dinamizmussal mutatják be a vajdasági falvak széles utcáinak hagyományos életét, a vajdasági rónát, amelyen legények és lányok, becsületesek és tolvajok, higgadt és berzenkedő emberek járnak-kelnek, dolgoznak, lopakodnak, isznak, káromkodnak, leselkednek, vereksze-

nek, ellenségeskedést szítanak vagy néha kegyetlenül leszámolnak egymással. Az esti és éjszakai néptelen falusi utcák sötétjében fárasztó napi munka után legények kíséretük a lányokat, ölelgetik és csókolgatják őket, nemegyszer átélve közben életük valódi drámáját is. Az *elhomályosult szemek* című mesteri novellájában Janko Čeman így írja le a néptelen falusi utca éjszakai eseményeit:

»Ondrej csak akkor ment el, amikor a toronyóra elütötte a tizenkettőt. Egyszerre Anna is elálmosodott. Bement, s én is hazafelé indultam, eltelve valamiféle szorongással, hisz a paplak melletti kis hidon kellett átmennem és a hársfák alatt. Alig tettem meg néhány lépést, az utca másik oldalán, a Sikora-ház felől valamilyen zajt hallottam, mintha valaki éppen a fáról ereszkedne lefelé. Jobban megnéztem, s láttam, valóban mászik valaki lefelé az eperfáról. Az eperfa egész az árok partján állt, éppen Sikoráék kapujával szemben. Tompa dobbanás hallatszott, az alak a földön termett. Szóval lestek. De kit? Mindkettőnket vagy csak Ondrejt, vagy esetleg Žužka becsületét ellenőrizték?

Csendben megszállták a hidat. Vártak. De mit, kit? Azt akarták látni, meddig leszek Annával vagy Ondrej Žužkával? Arra készültek, hogy elverjenek engem vagy Ondrejt?

— Gyerünk aludni, fiúk... — igyekeztem tréfás hangot megütni, de nem sikerült. Én szóltam elsőnek, gondoltam, megpuhítom őket, s baj nélkül jutok el mellettük.«

Az újabb sajátos, differenciált és kikristályosodott jellegű vajdasági szlovák irodalom, tízegynéhány aktív írójával most lépett az új, harmadik szakaszába, a beérés és a termés betakarításának szakaszába: új versgyűjtemények, novellakötetek és hosszabb idő után ismét több regény megjelenése várható. Az Obzornak, a vajdasági szlovákság könyvkiadójának Újvidékre költöztetésével, a szlovák nyelv és irodalom tanszékének megnyitásával az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karán, a szlovák íróknak a Vajdasági Íróegyesületbe való bekapcsolásával és a szlovák publicisztika további fejlődésével új, jobb feltételek között fejlődik tovább a vajdasági szlovák irodalom. Az új nevek megjelenése — különösen a kritikus Mihailo Harpanjé és Vićazoslav Hronjecé —, továbbá számos cikk, tanulmány, kritika és recenzió új erőt jelent, új ízeket és színtéziseket, távlatokat a hazai szlovák irodalom kijelölt útján. Ebben az időszakban jelentetik meg versesköteteiket vagy prózaköteteiket a szlovák irodalom vezető egyéniségei: Babinka, Labáth, Benková, Tušiak, és új alkotásokkal jelentkeznek azok, akik hosszú évek óta nem publikáltak, vagy csak most teszik közzé első alkotásaikat: Bohuš, Čeman, Crna. Néhányan közülük szerbhorvát nyelven is kiadták verseiket, mások pedig jelentős irodalmi díjakat nyertek. Napjaink szlovák irodalma, kifejezési eszközeit nézve, kiteljesedett, valóságábrázolása gazdagabb és modernebb lett, ahogy azt már Michal Babinka régebbi verse is sejtette.

Kétségbeesetten köröznek rezdüléseim, rezdüléseitek és rezdülések fölött az elfeledett jegenyék vacogó lelkei. A hegyi tavak ébredő tükréhez hasonlítanak és lejtik gyerekes képtelenségeiket, akár a távoli szelek az akácfa bolygatott levelei között.

*Tán a réges-régen elhalt gabonaföldek nedvei súgják szerelmük csá-
bitó metafizikáját, s könnycseppekkel, a nevetés cseppjeivel és
harmatcseppekkel ébredve gondolják ki bíbor távlataikat.*

Az éjjél szent pillanatai.

*Kezdődnek az indulók, a mély sötétség pusztító szépségének indulói,
hogy megfoganjék a kövek és sömörök magzata.*

*Kezdődnek a bűnök,
a jövendő gabonaföldek,
a jövendő emberek és mondatok
képtelen aprócska bűnei,
a sötét zápora alatt, mely simogat,
gyűlöl, szeret és pusztít.
Szégyenlősen lélegzik fel a távoli, öreg határ.*

— — —

*Az ember itt van a földön.
Otromba álmai és tüskés keze van.
Vigasztalan homok az ujjai közt,
meg az ekevas rozsdás öröme.
Ökle van és szíve.
Szőnivalója, és az egész égbolt az övé.
És övé a »jó napot« és az elsuttogott
»isten véled!«*

Jung Károly fordítása

A fenti összeállítás — akárcsak a következő számainkban sorra kerülő többi ismertetés — eredetileg a Jugoszláv Rádióhálózat *Jugoszlávia nemzeteinek és nemzetiségeinek háború utáni irodalma* című műsora számára készült. Magyar szövege az Újvidéki Rádió *Szépirodalmi Kalauz* című adásában hangzott el. Az anyagot az Újvidéki Rádió szíves hozzájárulásával közöljük.

ÖRÖKSÉG

HEGEDŰS ANDRÁS

PETŐFI FORADALMI ELVHŰSÉGE ÉS TELJES EMBERSÉGE*

Petőfiben nemcsak a költői, hanem a jellembeli nagyságot is csodálhatjuk.

Németh László 1953-ban drámát írt Galileiről, a XVII. század nagy fizikusáról, aki az inkvizíció szoritása alatt azért tagadta meg elveit, hogy a fejében lévő gondolatokat még továbbadhassa. Galileinek választania kellett alkotás és becsület között, s ő az alkotást választotta. Németh Lászlót ez a probléma — az alkotás és becsület közti választás problémája — tovább nyugtalanította, s ellenpélda után kutatott. Így érkezett el Petőfi példájához, s írta meg 1954-ben *Petőfi Mezőberényben* című drámáját. 1849 nyarán költőnknek Mezőberényben szintén választania kellett alkotás és becsület között. Németh László drámája — a többi között — azt a gondolatot szövegezte meg, hogy Petőfi arra ment, amerre a becsület vitte. A halálba.

Illyés Gyula *Az ünnepelt* című, 1972-ben keletkezett drámájában Petőfi jellembeli nagyságát ragyogtatja fel, azt a költőt, aki emberként is halhatatlanná tudott válni.

Ezért van az, hogy amikor Petőfi Sándorra gondolunk, akkor nem annyira Kiskőrös jut eszünkbe, ahol született, hanem Segesvár, ahol meghalt.

Petőfi a forradalmi elvhűség és teljes emberség szép példáját kínálja nekünk, a XX. század embereinek. Erről kívánok szólni.

*

Volt a történelemben nem is egy olyan fajta forradalmár, elvek és eszmék megszállottja, fanatikusa, aki csak az aszkéta ridegségét, komorságát, hűvös tartózkodását tartotta magához illő, méltó magatartásformának, aki kiirtotta életéből a mosolyt, a derűt, a gyöngédséget, a közvetlenséget. Petőfi nem emlékeztet ezekre a forradalmárookra. Pedig Petőfi igazán az elvi következetesség, könyörtelenség embere volt, akinél a szó és a tett,

* Elhangzott Szabadkán, a Petőfi-szemináriumon.

az írás és az élet teljesen azonosult. Az ő életében a költészet a jellem próbakövét jelentette. De Petőfinél a forradalmiság a teljes emberség organikus része volt. *Petőfi az elvhűség és a teljes emberség egységének szép példáját ragyogtatja föl.*

1847. január elsején fogalmazta meg híres jelmondatát:

*Szabadság, szerelem!
E kettő kell nekem,
Szerelmemért föláldozom
Az életet,
Szabadságért föláldozom
Szerelmemet.*

Még ebben a hónapban sorjázta a tolla alól ars poétikáját, hitvallását újra és újra megszólaltató nagy versei: *Ha férfi vagy, légy férfi; Palota és kunyhó; A kutyák dala; A farkasok dala; A XIX. század költői.*

Ha férfi vagy, légy férfi... erkölcsi parancsát így summázza:

*Ha férfi vagy, légy férfi,
Legyen elved, hited,
És ezt kimondd, ha mindjárt
Véreddel fizeted.
Százszorta inkább éltedet
Tagadd meg, mint magad;
Hadd vesszen el az élet, ha
A becsület marad.*

A Habsburgok birodalmában vagyunk, a feudális Magyarországon, a kutyák országában, ahol a koncert, a pozícióért, a kényelemért, az asztalról lehullott maradékért sokan nyaldosták a kegyelmes jó urak kegyelmes lábait. A szolgalelkűség földjén vagyunk, ahol a kutyák dala üvöltött. A kétszínűség rongyaival letakart országban vagyunk, ahol, ha valaki nem volt hajlandó kutyák módjára viselkedni, azokkal úgy bántak, mint a farkasokkal:

*A fehér hóra le
Piros vérünk csepeg*

*Fázunk és éhezünk
S átlöve oldalunk,*

*Részünk minden nyomor...
De szabadok vagyunk.*

(*A farkasok dala*)

Petőfi a *Ha férfi vagy, légy férfi... morális parancsát* a maga számára kötelezőnek tartotta. Nem is tartotta, élte. *Hétköznapjaiban, minden napjaiban is követni tudta erkölcsé parancsait.*

Pedig jól tudta: milyen veszélyeket vállal forradalmi költészetével, elvei, eszméi megvallásával. Táncsics vasra verésekor, börtönbe zárásakor, 1847-ben rádöbbenhetett: milyen sors várhat arra, aki a szabadság szerelmese és a zsarnoki elnyomás ostromozója. Arról is volt tudomása, hogy minden lépését — nemcsak Pesten, hanem mindenütt, ahol az országban megfordult — rendőrspiclik figyelik. 1846-ban már gyakrabban vitte a posta a

spionok titkos jelentését Petőfiről Bécsbe. Az egyikben, az 1846. június 12-i keltezésűben ezek a megállapítások találhatók: »... A társaságban többnyire néma és nem ott nyilvánítja forradalmi szellemét, hanem költői munkáiban. Petőfi a minisztérium és a monarchia ellen szidalmakat szedett verseibe és egy fölhívást is készített Magyarországhoz a lengyelek fölszabadítására, továbbá egy forradalmi költeményt Magyarország részére, amely a maga nemében a szabadság minden határán túlmegy. Ezt a három költeményt Petőfi csak bizalmas körben olvassa föl vagy szavalja el. Ha észreveszi, hogy jegyeznek, akkor megszakítja előadását. Petőfi nagyon titkolózik ezekkel a versekkel, s ez az oka, hogy a referens eddig nem kaphatta meg. Hogy Petőfi társaságában forradalmi hangon beszél, sokan kétségbe akarják vonni; de mégis úgy van, mert hisz gyakran mondja, hogy Ausztria ellen mélységes gyűlöletet érez és reméli, hogy ezt csakhamar kielégítheti.«

1846. július 3-án a bécsi rendőrminiszter már szükségét érezte annak, hogy ilyen utasítást adjon a pesti főkapitánynak:

»... Amint értesülök, Pesten most egy bizonyos Petőfi Sándor, az ott megjelenő Pesti Divatlap munkatársa, azzal tűnt föl, hogy politikai verseket és cikkeket ír, és hogy ezekben, valamint bizalmas körökben tett szóbeli nyilatkozataival, exaltált gyűlöletet áruel az osztrák államigazgatás ellen; a legközelebbi jövőre pedig a fennálló rend teljes felfordulását és a véres katasztrófát jósolja.

Ebből az alkalomból fölkérem, hogy Petőfi egyéniségéről, családi, vagyoni és egyéb viszonyairól, vita anteacta-járól és mostani foglalkozásmódjáról s összeköttetéseiről, továbbá intellektuális képességeiről és tanultságáról közelebbi felvilágosításokat szerezzen és ennek eredményét adja tudtomra; különösen pedig kérem, szíveskedjék politikai viselkedését, járás-kelését gondosan szemmel tartani, nevezetesen a levelezését pontosan ellenőrizni, mihez képest intézkedéseit és észleleteit tudomásomra hozni ne terheltebbék.«

A hivatásos rendőrök és a koncot leső spiclik körmölték is a jelentéseket. Petőfi minden politikai tartalmú kijelentéséről, verséről így szerzett rögtön tudomást a bécsi kamarilla. A *Csalogányok és parcsirták* megjelenése után például egy gróf, aki történettudományi tevékenységet is végzett, s aki az udvari könyvtár igazgatói székére aspirált, ilyen kémjelentéssel kívánta Bécs kegyeit megnyerni: »Magyarországnak most eggyel több politikai költője van, a neve Petőfi — fiatalember, nem talentum nélkül — s egy folyóiratban *Csalogányok és parcsirták* című verset eresztett világgá, amelyben sokat lamentál; de — mondja — jön a megmentőnk, anélkül, hogy hóhéraink észrevennék: a jövő«. *Erdélyben* című költeményéről pedig már annak megjelenése előtt értesült a kamarilla. Ugyanis Petőfi levelét elfogták, s a levél tartalmáról azonnal értesítették Bécsset. A forradalom és a szabadságharc idején Bécs Petőfi nyílt megsemmisítésére törekedett. 1848 májusában eljárást akartak indíttatni a költő ellen »egyik felségsértő verse miatt«. Később le akarták tartóztatni, majd az osztrák katonai hatóságokat utasították, hogy Petőfit el kell fogni és példás szigorral meg kell büntetni »speciálisan nagyhatású lázító munkája miatt«. A segesvári csata után pedig elfogató »körüzvény«-t adtak ki ellene. Bécs sem akarta elhinni, hogy Petőfi meghalt.

A költőt elveitől, meggyőződésétől elriasztani, megalkuvásra, kompromisszumra kényszeríteni azonban nem lehetett.

Petőfi *elvek embereként élt barátai körében is*. Megvetette — barátok között is — az alakoskodást, a gerinctelenséget, a következetlenséget, az elnéző engedékenységet, a sima modorú taktikázást. Ha az elvek parancsolták — tudjuk —, összeveszett Tompa Mihállyal, költő barátjával; megszakította Jókaival még a diákkorban kezdődő, meleg barátságát; 1848-ban megtámadta Vörösmarty Mihályt, atyai jötevőjét, első kötetének kiadásához segítőjét. Vagy említsük meg Kovács Pálhoz, a győri *Hazánk* szerkesztőjéhez fűződő barátságának elvi jellegét. 1847-ben Petőfi Kovács Pál lapjában, a győri *Hazánkban* jelentette meg a *Csalogányok és pacsirták, Egy gondolat bánt engemet...*, A XIX. század költői, Világosságot, Magyar vagyok, Bányában stb. című forradalmi eszmeiségű verseit és irodalompolitikai, művészi elveit tartalmazó *Úti leveleket*. Kovács Pál Petőfit népszerűsítő szerkesztői tevékenységet fejtett ki 1847-ben. Lelkesen ajánlgatta a nagy költő műveit a *Hazánk* olvasóinak. Helyet biztosított a Petőfi műveit magasztaló megállapításoknak, a Petőfihez írt és őt méltató verseknek, azok leveleinek, akik arról számoltak be, milyen felejthetetlen élményt jelentett számukra a Petőfivel való személyes találkozás. S tette mindezt Kovács Pál 1847-ben, amikor az eddiginél sokkal nagyobb erővel folytatódtott a politikai tartalmú irodalmi harc Petőfi és köre ellen a *Szépirodalmi Szemle*, a *Honderú*, a *Budapesti Híradó*, a *Pesti Divatlap* hasábjain. Sőt, azt sem szabad elfelejtenünk, hogy Kovács Pálnak nehéz, sokszor rafinált harcot kellett folytatnia a győri cenzorokkal azért, hogy Petőfi forradalmi verseit a *Hazánkban* megjelenhessenek. Mindezek ellenére Petőfi, ha következetlenséget, ingadozást, taktikázást vett észre Kovács Pál egy-egy szerkesztői tettében, azonnal küldte a dorgáló levelet. Kovács arról értesítette a költőt, hogy az *Úti levelekből* kihagyja az általa bírált élő kritikusok és költők nevét. Petőfi azonnal kifejezésre juttatta nemtetszését, felháborodását amiatt, hogy szerkesztő barátja vonakodik következetes határozottsággal részt venni az irodalmi harcokban. »Kaptam leveledet — válaszolta Petőfi 1847. augusztus 10-én —, s többek közt ezt a tanulságot merítettem belőle, hogy kisebb-nagyobb mértékben minden szerkesztő gyáva. Ebadta, mikor én egy becsületes embert sem bántok, csak a haszontalan pimasz csöccseléket, s te félsz ezek neveit kitenni lapodban«. Petőfit nemcsak a saját műveinek a sorsa érdekelte a győri *Hazánkban*, hanem az is, hogy a lapban vele együtt kiknek jelennek meg a művei. Petőfi igényes szerkesztői munkát várt Kovács Páltól, s ha ez olykor-olykor egyes szerzők esetében olcsó engedményt tett, azonnal megkapta a dorgáló figyelmeztetést a költőtől. 1847. április 1-én a következő sorokat írta Kovács Pálnak: »Amennyire telik, őrizkedjél olyan égbekiáltó silány portékákat közleni, mint a minap Bulyovszky és Halka, vagy ki fene versei voltak. Amint elolvastam, hát... aszkórságba estem és három ízben ütött meg a guta. Ha kedves előtted életem, válogasd meg jobban a verseket. Inkább semmit, mint rossz verset.«

Petőfi *elvek embereként élt a politikai élet fórumain is*.

Elvisége megmutatkozott 1848 júniusában is, amikor országgyűlési képviselőül ajánlkozott a kishunok földjén. Nem hízelgett, nem dicsért, nem ígéretet felelőtlenül. A könyörtelen, meztelen igazságot mondta,

példát adva a becsületességre és tiszta elviségre azon a területen, ahol eddig a rafinált hízelgéssel, a felelőtlen ígérettel és az alantas szándékú dicséréssel érték el sikert. Petőfi így állt a szabadszállásiak elé:

»A legjobb alkalmam volna rá most megszerettetni magamat veletek azáltal, ha az egekig magasztalnálak benneteket, hogy ti kunok, ti ilyen meg olyan dicső, páratlan, hasonremek emberek vagytok! Ha én azt amúgy hosszas kacskaringósan kikanyargatnám, tudom, nem esnék rosszul egyiteknek sem, sőt közületek többen megsimítanák a bajuszokat és a hajokat és azt mondanák: »Ejnye, mégis derék ember ez a Petőfi, tegyük meg követnek«. Hanem azt korán se várjátok, hogy én titeket magasztaljalak, mert akkor szemtelenül hazudnám. Becsületekre mondom, hogy ti nem vagytok remek emberek, vagy eddig legalább nem voltatok. Március 15-éig az egész Magyarország nagyon szolgálalkú, kutyaalázatosságú ország volt, és ti ebben a virtusban közelebb álltatok az elsőkhöz, mint az utolsókhoz. Gondoljatok csak vissza arra a Szluha kapitányra, hogy süvegeltétek, hogy csúsztatok-másztatok előtte. Ah, ha eszembe jut, még most is szégyenlem magamat a ti nevetekben. A zsidók hajdan Mózes idejében az isten helyett egy aranyborjút imádtak, de ti még lejjebb súlylyedtetek, — ti egy ólomzamarat imádtatok. Azonban ez az idő lejárt, és remélem, hogy lejárt mindörökre. Főlemeltétek fejeteket, s fölteszem rólatok, hogy soha többé meg nem hajoltok semmiféle ember előtt a kerek világon. Az isten az állatnak teremtett négy lábat, az embernek csak kettőt, azért, hogy egyenesen járjon és embertársainak egyenest a szeme közé nézzen, — mert az ég alatt minden ember egyenlő, egynek sem szabad másokra lenézni, egynek sem szabad másokra fölneézni. Nem ismerem magamnál se kisebbet, se nagyobbat.

Ennyit akartam mondani, atyámfiak, ebből megítélhetitek, hogyan érzek és hogyan gondolkodom. Ha kedvetekre való vagyok, meg fogtok követnek választani, s akkor minden erőmet nagy és szent kötelességem teljesítésére fordítom. Ha pedig meg nem választatok követnek, abból látni fogom, hogy különb emberetek akadt, mint én, s ez hazafiúi szívem legszebb öröme lesz, mert fő óhajomásom, hogy én nálam minden ember nagyobb tehetségű és nagyobb buzgóságú legyen a magyar hazában, amely haza, adja a magyarok istene, hogy mindörökkön örökké éljen!«

Ha igazának tudata vezérelte, keményen szembeszállt a szabadságharc vezető pozícióiban levő katonatisztjeivel is. De nem udvarolt a kormányzóknak, Kossuth Lajosnak sem. Petőfi így kezdte a neki írt levelet 1849. január 13-án: »Bocsásson meg Ön, hogy másodsor is alkalmatlankodom; másodsor és utójára. Mindenekelőtt arra kérem Önt, legyen szíves levelemet egészen végig átolvasni, mert az igen fontos nemcsak rám, hanem talán a hazára nézve is. Iparkodom, hogy minél rövidebb legyek. Kérelmem inkább Vetter tábornok elé tartozik tán, mint Ön elé, de azzal az emberrel egyszer beszéltem és többször nem fogok beszélni, nehogy hamisnak tapasztaljam azon hitemet, hogy a bakonyi kanászok a legcivilisálatlanabb emberek a világon. A história szerint némely emberek arra vannak kárhóztatva, hogy minél többet tesznek a hazáért, annál több lealáztatást és méltatlanságot szenvedjenek, s én ezek közé tartozom. Úgy hiszem, van jogom némi öntudattal tekinteni vissza pályámra, mert (nem praetensiót, hanem tényt mondok) a magyar nép között az én dalaim a

szabadság első leckéi, megjelenésem előtt híret sem hallotta ennek az eszmének, amelyért most harcol: és ezért nem volt egyéb jutalmam, mint a folytonos megalázások, de soha még csúfabbul senki sem bánt velem, mint Vetter. Windischgraetz különben viselte volna magát irányomban. Azért Önhöz fordulok; ha meghallgat Ön jó, ha meg nem hallgat, úgy az isten sem kívánhatja tőlem, hogy még tovább is járjak házról házra a végett könyörögni, hogy legyen szabad karom és fejem erejével a hazának szolgálni. Nem előléptetést kérek többé, nem is fogadom el mindaddig, míg hadi tetteim azt követelni nem fogják; csak arra kérem Önt, tetessen át a 28-dik zászlóaljtól Bem táborához; ha dicsőséggel nem harcolhatok, gyalázatot sem akarok nevemre hozni, s mostanában, véleményem szerint, gyalázat nélkül csak Bem oldala mellett lehet az ember. Ha ez nem teljesíthető, ha például ott nincs üres kapitányi hely vagy más efféle, akkor még egyet: a demokraták a legszegényebb emberek Magyarországon, s én valamennyi között a legszegényebb vagyok, mert a legrendületlenebb demokraták egyike voltam első föllépésem óta; még arra sincs pénzem, hogy a hazának tegyek ebbeli áldozatot; azért adjon nekem a nemzet nevében a kormány egy kicsiny összeget, csak annyit, amennyit legalább megérnek költeményeim, melyek szerénytelenség nélkül mondhatom, nem legutolsó kincse a hazának. E kis összeget is nem díjul vagy ajándékba, hanem csak kölcsön kérem, hogy vele Bemhez menjek, s mellette mint magánember tanulhassam a katonáskodást, s ha megtanultam, le fogom róni tetteimmel e kölcsönt, mert nekem meggyőződés, hogy egyike leszek a haza megmentőinek. Meglehet, hogy e hit örültség bennem, de ha az, úgy olyan szent örültség, melyért legalább is kíméletet érdemlek minden igaz hazafitól. Legjobban szeretném, ha szóval végezne Ön velem, s rendelne órát megjelenésemre; különben amint Ön akarja. Isten Önnel!»

Ne gondoljuk azonban, hogy ez az elvi következetesség, könyörtelesség Petőfit hideg-rideg emberré, érzelem, melegség, meghittség nélküli forradalmárrá alakította volna. Nem! Sugárzott belőle a derű és a szeretet, csupa jószág és önzetlenség, kitarulkozó szív volt akkor, ha becsületes, nemes, őszinte emberek vették körül.

Ő kezdeményezte azt a csodálatos, mély és meleg érzelmű, a világ-irodalomban is páratlan, mai írónknak is példát mutató barátságot, amely Arany Jánoshoz fűzte. Amikor Arany a Toldival pályadíjat nyert, Petőfi 1847 februárjában ezekkel a himnikus szavakkal köszöntötte a tenger mélységéből tűzokádóként kibukkant költőt:

*TOLDI írójához elküldöm lelkemet
Meleg kézfogásra, forró ölelésre! ...
Olvastam, költőtárs, olvastam művedet,
S nagy az én szívemnek ő gyönyörűsége.*

*Ha hozzád ér lelkem, s meg talál égetni:
Nem tehetek róla ... te gyújtottad úgy fel!
Hol is tehetél szert ennyi jóra, ennyi
Szépre, mely könyvedben csillog pazar fénnnyel?*

(Arany Jánoshoz)

Illyés Gyula Petőfiről szóló szép könyvében erről a barátságról ezt írta: »Kortársai közt Arany az egyetlen, akitől dicsőségét félthetné, s ő támogatja azt legjobban, nemcsak irodalmi téren, hanem magánügyeiben is. Kioktatja az írói mesterség, illetve az érvényesülés titkaira, tanácsokat ad neki, munkára ösztökéli, úton-útfélen portálja, naphosszat szaladgál, hogy kiadót, pénzt és állást szerezzen neki.« S ha elolvassuk Petőfi és Arany levelezését, akkor látjuk igazán: mennyi odaadás, finom érzelem, játékos jókedv, tiszta derű, emberi, baráti ragaszkodás jellemezte Petőfi enjét! Arany emberi, költői nagyságáról nem szűnt meg mások előtt sem hitvallást tenni. Amikor Tompa Mihályt Bején 1847. július első napjaiban felkereste, rögtön arról szólt, hogy megtalálta »Homér — Arany Jánost, hazánk új csillagát.« 1849 júliusában Zoltán fia életrajzában ezt az értékelő vallomást szötte: »Keresztapja Arany János, a világ egyik legnagyobb költője s legbecsületesebb embere...« Petőfi összeférhetetlen, kezelhetetlen? Erre a felületes, rágalomnak is beillő megállapításra élő, kemény cáfolat az Aranyhoz való barátsága. A baráti kapcsolatokat nem saját érdekeiért, hanem elveiért bontotta föl. Petőfinek nem vetélytársai voltak, hanem ellenfelei!

S milyen nyíltszívűség, csodáló tisztelet, fiúi ragaszkodás jellemezte Bemhez, a forradalmár hadvezérhez fűződő kapcsolatát! Amikor a magyar hadsereg vezetőitől Petőfi kegyetlen szúrásokat kapott, Bem az, aki maga mellé vette, belső emberévé, kedves fiává fogadta a költőt. Pedig Bem a hadseregében szigorú fegyelmet tartott, igaz, nem a nyakkendő- és kesztyűviselet terén. S Petőfi a tettek emberének, Bemnek a táborában példás katona lett, beilleszkedett a sereg szellemébe, semmi kifogás nem merült fel ellene. *S hogy tud Petőfi áradó szavakkal dicsérni tábornokot, ha az méltó rá!* 1849. február 15-én ezt írta: »Azon sereg, mely négy nap szinte szakadatlan csatátűzben úgy viselte magát, azon sereg, melyet Bem vezérel, lehetetlen, hogy ne győzzön! Szeretném Bemet egész nagyságában felmutatni a nemzet, a világ előtt, de ahhoz több és nyugodt idő kellene, hogy lelkem minden erejét összeszedhessem, — most csak e pusztá vázlatban leírt tények szóljanak mellette. Bármily derék hős volt e sereg, az, hogy egy eszmében és épségben maradt e viharos napok után, egyedül tábornokának érdeme.« Április 11-én pedig ezt vetette papírra: »A napokban voltak itt a hadügyminiszternek s a nemzetgyűlésnek küldöttei, kik meghozták Bemnek az elsőrendű érdemjelt. Az átadás csak szobában, néhány tiszt jelenlétében történt, mert helyben nincs sereg, s különben is a mi vezérünk nem szokott az efféle sallangos és csattogó ceremóniákhoz. Volt ennek a kis szobai ünnepségnek mindamellett sok pedanti és táblabírói oldala, de volt olyan momentum is, mely megható, megrázó, mondhatni nagyszerű volt, midőn az öreg Németh alezredes e szavakkal adta át tábornokunknak az érdemjelet: »Én nem vagyok szónok, s ha az volna sem tudnék most beszélni; engedje meg ön, hogy megcsókoljam önnök jobb kezét, mely az én hazámért vértett!« és sírva csókolta meg a tábornok csonka kezét, s mi, kik jelen voltunk, mindnyájan sírtunk — de ezt nem olvasni kell, ezt hallani és látni kellett volna.« A gyermeki hála milyen forrósága öntötte el Petőfi szívét akkor, amikor Bem bal kézzel, szíve felőli kézzel az ő keblére tűzte az érdemjelet. Idézzük Petőfit: »... az egész világ tudja, hogy én nem vagyok szerény ember, de istenemre mondom, ennyit nem érdemeltem. Oly megilletődéssel, mely-

től, ha eszembe jut, most is reszket a lelkem, ezt feleltem: »Tábornokom, többel tartozom önnek, mint atyámnak; atyám csak életet adott nekem, ön pedig becsületet.« Bem előtt tárulkozott ki ritka nyíltsággal, már-már a férfi önérzetére sem adó őszinteséggel Petőfi — szülei eltemetése után így: »A lovamat — szememben könnyekkel teszem ezt a vallomást —, amely oly kedves volt nekem, mert ön adta, a lovamat kénytelen vagyok eladni, hogy kenyeret vehessek...« Tud Petőfi elismerő, rajongó tisztelettel is levelezni tábornokkal, ha az Bem, a szabadság bajnoka! Az 1849. június 20-án francia nyelven írt levelét így zárta: »Védje hazám ügyét, s ne feledkezzék meg, tábornokom, arról az ifjúról, aki ön iránti mély tisztelete s szent szeretete érzetében így meri magát nevezni: fia.« Az *erdélyi hadsereg* című költeménynek azok a részei csapnak föl a legtisztább lírai magaslatba, amelyek Bem érdemes dicsőségét zengik, jelezvén, hogy Petőfi életének egyik legnagyobb ajándéka az volt, hogy Bemmel találkozhatott, hogy egy lengyelben megismerhette a magyar szabadságharc problémáit igazán értő hadvezért!

Petőfi emberségének új színeit ragyogtatja fel szerelmi költészete, családi lírája, általában az a szemlélet, amelyet a szerelemről, családról kialakított. Amikor a *szerelemről, a családról* szólt, az *elvi könyörtelenség embere csupa finom gyöngédség, túláradó rajongás, élettárskereső szándék, családért élő felelősség*. Ma a »modernek« és a pszichoanalitikusok keveslik azt, amit Petőfi a szerelemről megszólaltatott. Csak a szerelmi élet felszínét mutatta be, nem hatolt annak titkaiba, mélységeibe, a konvenció sablonjai között mozgott — mondják lekicsinylően róla. Valóban nem lehet megtalálni szerelmi lírájában sem a szerelem misztériumát, sem a romantikus démoniságot, sem a dekadens betegséget. De fel lehet lelni benne az egészséges élet, a közösségi élet szép értékeit: a gyöngédséget, rajongást a szeretett leány iránt; a vágyat a család, a legkisebb és legmeghittebb emberi közösség iránt; a harcot az élettársért; a felelősség súlyos parancsát a felépített családjáért a legnehezebb körülmények között, egy égő ország füstös, vörös lángjai alatt is; az életszeretetet a család-szereteten. Találón írta Illyés Gyula: »A fiatal költő azok közé az egészséges lelkek közé tartozik, akik lángoló szerelmesként fekszenek le, a nászéjszaka reggelén a családapa, sőt a családfenntartó hivatásával ébrednek föl.« S ebből az életérzésből halhatatlan értékű — szépségű versek születtek. Emlékezzünk a Júliának udvarló Petőfi költeményeire! A *Reszket a bokor, mert...* az áradó szerelem gyönyörű dala, a *Lennék én folyóvíz* a tartós boldogság utáni vágyakozás remeke. De a férj szerelmes szava sem halkabb. A *Szeptember végén* vallomás az örök hűségéről, a *Minek nevezzelek* a kimondhatatlan, kibeszélhetetlen nagyságú szerelem ódái szárnyalású megnyilatkozása stb. Aztán a felépített, megteremtett családjáért érzett felelőssége verseiben, prózai írásaiban is ismétlődően meg-megszólalt. A *Zoltán fiam életrajza héthónapos koráig* című írásának egyik részletét idézem. A család, az otthon minden szépsége, értéke, finomsága már-már költészetté nemesedve jelenik meg ebben a prózarészletben: »Apám a tél folytán egyszer Pestről Debrecenbe szökött, s ott látta Zoltánt, s határtalan gyönyöre telt benne. Onnan visszament ismét Pestre s nemsokára bekövetkezett haláláig beszédének kedvenc és fő tárgya volt unokája, s halálos ágyán, mikor már beszélni nem tudott, karjait úgy mozgatta, mintha kis gyermeket ringatna, ezzel akarván tud-

tára adni anyámnak, hogy a kis unokáról gondolkodik. Oh fiam, ha felnősz, légy tisztelettel és szeretettel e két szent öreg emléke iránt, kik engemet oly végtelenül szerettek, s kik tégedet is, ha meg nem hálnak vala, oly végtelenül szerettek volna, mint csak szerethet anyád és apád!»

Petőfit nemcsak a forradalmár elvhűsége s ebből fakadóan az ostorozó, szatirikus indulat, hanem a *forradalmár optimizmusa, derűje, bizakodása, életöröme, humora is mélyen áthatotta*. Sokan Petőfi egyéniségének ezt a karakterisztikus jegyét fiatalosságából, éretlenségéből eredeztetik. Nem így van! Petőfi a forradalmi kor legtisztábban látó magyar költője volt. Hitte, hogy az élet elrendezhető, a valóság újjáformálható, hogy lehet teremteni hazát e honból, nemzetet e népből. Nagyszerű látomása a jármát lerázó minden rabszolganepről — mély meggyőződéséből fakadt. Ezért jellemezte Petőfit a benső egyensúly, a fiatalos derű, a szilárd magabiztonság. Neki is voltak kudarcai, keserves kínlódásai, őt is megérintette a meghasonlás, a vívódás sugallata. 1847-ben az összes költeményeihez írt előszóban ezt vallotta: »... hogy bennem szaggatottság van, ez, fájdalom, való, de nem csoda... e szaggatottság nem is egészen az én hibám, hanem a századé. Minden nemzet, minden család, sőt, minden ember meghasonlott önmagával... Így van ez az emberiség szégyen és szomorultság között, kívül csendes, de belül annál inkább háborog, mint a vulkán, melynek közel van kitörése. Ilyen e század, s lehetek-e én másforma? én, századom hű gyermeke.«

Ezzel a tételődéssel is kora gyermeke volt Petőfi. Ne feledjük: Európában ez a kor »a vesztett illúziók« kora, a »mesterséges paradicsom« keresésének kora. A célt vesztett írók kórusa zengte a pesszimizmus, a reménytelenség nehéz, fáradt dalát. Petőfit világnézetének, életbizalmának ereje átszűrte a pillanatnyi megrendülés, vívódás kínjain. Sőt, ő hatolt legmesszibbre minden kortársánál. Nemcsak a liberális politika gyöngeségeit leplezte le, s ezzel nemcsak a forradalmi demokratizmushoz érkezett el, hanem a korai kommunisztikus tanokat is magáévá tette. *A XIX. század költői* című versében annak a világnak a képét festette, ahol a bőség kosarából mindenki egyaránt vehet, s ahol a szellem napvilága minden ház ablakán ragyog.

Petőfi életéből és műveiből a derű, a bizakodás, az optimizmus sugárzik. Azoknak nem költője ma sem Petőfi, akik a szétesettségben, az abnormitásban keresik a zseni lényegét. De azoké igen, akik emberien rendezett éleformát óhajtanak kialakítani magukban, akik szellemi energiáikat megfeszítve alkotnak egy nép és a világ népei felszabadításáért. S teszik mindezt egy magasrendű erkölcsi norma szabad fegyelme alatt.

Petőfi gazdag, sokszínű ember volt! Forradalmár elvhűsége harmóniába jutott teljes emberségével. Ezért formáló erő és ezért példa!

A forradalmár elvhűségét és teljes emberségét építette bele költszete világába.

Petőfiben a költői és a jellembeli nagyság összefonódik. Ezért él Petőfi a nép szívében.

Legendák születnek róla.

Figyeljük meg, hogy aranyozza be a népi fantázia és a nép szeretete a születés tényét: »Nem Szabadszálláson született Petőfi, egy városban

sem született az, hanem országúton. En úgy hallottam, úgy volt, hogy egyszer régen pásztorok, juhászok, csikósok kint teleltek a félegyházi határban. Tél volt, de régen a pásztorok télen is a mezőn tanyáztak. Bementek egyszer a pásztorok az út menti csárdába, látják, ott ül egy szegény ember és nagyon búsul. Kérdezték, mit búsul? Azért, mondta, mert úton volt a feleségével, és útközben megszületett a gyerek — most aztán itt vannak a csárdában, nem tudnak tovább menni, a nagy hó miatt sem, meg a gyerek miatt sem. A pásztorok igen megsajnálták, bementek az asszonyhoz, hogy valami keresztajándékot adjanak a gyereknek, ahogy szokás. De szegény pásztorok voltak, semmijük se volt, mi telik egy pásztortól? — Az egyik odaadta neki az ostorát, a másik juhász volt, az kisbárányt adott, hogy mégis adjanak valamit. A szegényember nagyon köszönte, az volt a Petőfi apja, a gyerek meg Petőfi Sándor.«

A karácsonyi történetből font glóriát Petőfi köré a nép. A szent nép — a »szent« magaslátára emelte a költőt!

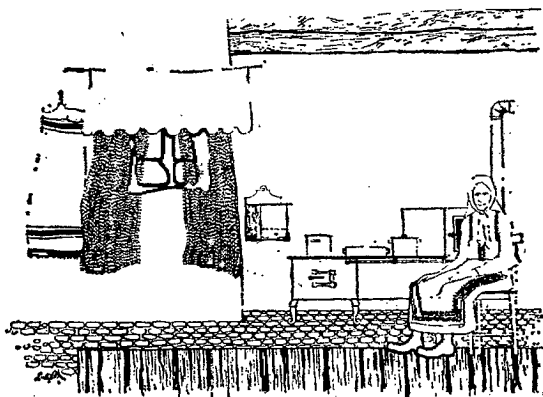
Születtek legendák haláláról is. Az egyik így szól: »Mikor Petőfi elesett a csatában, az ellenség fővezére megparancsolta, hogy keressék meg Petőfi holttestét, és temessék el jó mélyen. Mikor el volt temetve, azt mondta a fővezér, most úgy egyengessék el felette a földet, hogy nyoma se maradjon, hol fekszik. Elegyengették, hogy nyoma se maradt. De asse volt elég, egy század huszárt rendelt ki a fővezér, azt parancsolta: »Egy napig lovagoljatok a csatatéren, hogy egyformán tapossátok le a földet mindenütt.« Letaposták a földet a huszárok. Akkor azt kérdezte a fővezér: »Na melyikőtök tudja, hol van Petőfi Sándor sírja?« — Két huszár mondta, hogy ők még tudják. A két huszárt a fővezér nyomban föbe lövette, hogy senki se tudja, hol fekszik Petőfi Sándor...«

Ez a legszebb koszorú, amelyet Petőfi szobrára vagy a segesvári csatatérre valamikor is lehelyeztek!

Befejezésül még két gondolatot fogalmazok meg:

Egy külföldi nagy író ezt mondta: »Értékes lehet az a nép, amelyiknek ilyen költője van!«

A másik gondolatot magunknak kell megfogalmaznunk kötelező parancssal valahogy így: »Lássuk meg Petőfiben az emberi értéket is, és építsük bele a mi mai világunkba és életünkbe!«

HARMINCÉVES ARCKÉP

— Emlékezés Havas Károlyra —

Ha most visszagondolok rá, szinte el sem hiszem, hogy több mint harminc esztendeje annak, hogy ott láttam le-fölsétálni az egykori Napló legfelső szerkesztőségi szobájában, miközben a napi vezércikket diktálta gépbe. Pedig a dátumok nem hazudnak. 1944. június 19-e volt az a nap, amikor a hitleri parancsokat kiszolgáló pribékek vagonokba rakták Szabadkán is a már előzőleg gettóba zárt zsidókat, és megindult a vonat Bácsalmás felé — sokak számára az utolsó útra. Ebben a vonatban volt Havas Károly, az egykori jeles szabadkai magyar újságíró is, a Hírlapnak, a régi jugoszláviabeli Magyar Párt lapjának a szerkesztője s a Napló későbbi kétcsillagos cikkeinek írója. Akkor már hiányzott belőle a magabiztos fellépésnek legapróbb szikrája is: elfojtotta életkedvét az embertelen erőszak, feladta a harcot, és ott a vonatban, a kilátástalan jövő felé utazó hasonló sorsú útitársak, hasonló sorsú emberek szorongó közelségében megmérgezte magát. Bácsalmáson temették el, de a későbbiekben emléktáblát kapott a szabadkai zsidó temető halottasházának falán is. Ötvenhét éves volt, amikor meghalt, örkezővel előzve meg a haláltáborok kínos ítéletét.

Mondom, ötvenhét éves volt, amikor meghalt. Ha azonban ma visszagondolok rá, mintha sokkal idősebbnek látnám. Van valami önkéntelen tiszteletadás az emberben, amikor a felgyülemlett ismereteket kiegyenlíti az életkorral. Emlékszem, kisdiák koromban úgy tekintettem fel a hetedikes—nyolcadikos gimnazistákra, mint akik legalább egy fél évszázaddal megelőztek az életben. Valamiképpen így emlékezem Havas Károlyra is. Pedig volt egy jelenet életünkben, amikor éppen ezzel az életkorral kerültem összeütközésbe, s amikor úgy érzem — ő is ugyanolyan igazságtalan volt, mint jómagam, amikor közlés végett kezébe adtam egy kis írásomat. A Népkörben akkorjában heves harc dúlt a fiatalok és öregek között, s ez a harc ihletett meg engem is, amikor megírtam rövid, elvont témájú tárcanovellámot az öregek és fiatalok ellentéteiről, amelynek világosan kimondott tanulsága: igenis a fiataloknak van igazuk, mert övéké a jövő, mert előrenéznek. Nos, Havas Károly, aki különben soha vissza nem adott egyetlen kéziratot sem, ezúttal felhevülten maga jött ki a korrektori szobába, hogy fejemre olvassa írásom gyengeségét — nem is valóságos gyengeségével érvelve, hanem belekapaszkodva egyetlen szóba, azt ismételve, mintha a téma iránti egész megvetését visszhangozta volna benne: »Saséi!... Micsoda szó, micsoda magyarosság az, hogy saséi!« Én persze éreztem, hogy nem a »saséi«-nak szól a felháborodás, bár ma már jól tudom, hogy helytelen a többszám í jele a szó birtokost jelző

formája után. Nem is azért említettem ezt a kis esetet, mintha így utólag kétségbe akarnám vonni Havas Károly egykori formai igazát, hanem sokkal inkább azért, hogy megpróbáljam jellemezni az embert, a benne rejlő ellentétekkel egyetemben. Mert Havas Károly nemcsak abban volt az ellentétek embere, hogy mást mondott nekem, a fiatalnak, mint amit valójában gondolt, hanem sok minden egyébben is.

Az emberi igazságokért és általában az igazságért szállt síkra érvekkel általában jól megtalált vezércikkeiben. Egy alkalommal például, amikor az egész városban felháborodással tárgyalták, hogy Roth kalapgyáros a Heisler-szanatóriumban ápoltatta nagy bernáthegyi kutyáját, amelyen oszármeteszést kellett végrehajtani, Havas Károly vezércikkében a közvéleménnyel szemben is védelmébe vette — nem a kalapgyárost, hanem a kutyát, amelynek szintén joga van emberséges bánásmódra, ha már módja is van rá. És ugyanez a Havas Károly előzőleg, mint a Hírlap főszerkesztője, a Magyar Párt földbirtokos és nagypolgári vezetői mellé állt a lap sztrájkoló újságíróival szemben.

Aztán igen jól emlékszem két vezércikkére (amelyek közül az egyik tulajdonképpen egész cikksorozat volt) a fasizmus korából. A cikksorozat Napóleonnól szólt — legalább is külsőleg. A mondanivalón belül azonban Napoleon maszkja mögött Hitler alakja bújt meg, s Napóleonn keresztül az egész német fasiszta rendszer állott a vádlottak padján. Emlékszem, a cikksorozat olyan nagy port vert fel, hogy Fenyvesné, a lap tulajdonosa, egy lezárt borítékban külön tiszteletdíjat, illetve mai szóval prémiumot küldött fel Havas Károlynak a cikksorozat politikai értékeinek elismeréséül. Havas Károly azonban nem lett volna Havas Károly, ha meg tudott volna maradni a fasizmus elítélésének egyenes vonalán. S halála is hiába vádolja a fasizmus gonosztetteit, ha ő maga előzőleg megtagadta önmagát is. A spanyol polgárháborúról írva ugyanis egy alkalommal hosszas meditálás után kilökte a merész konklúziót, valahogy így (a szavakra és mondatfűzésre már nem emlékszem pontosan): Mondjuk ki nyíltan óhajunkat! Győzzön hát a jobboldal; de úgy, hogy valósítsa meg a baloldal minden pozitív célkitűzését.

Ez a fából vaskarikka konklúzió megint csak a Havasban rejlő nagy ellentmondásokra mutat: arra, hogy kétségtelenül hatalmas tudása, történelmi jártassága sem volt képes feltárni előtte a kor történelmi valóságának egymással egyező és egymásnak ellentmondó valóságértékét, tág ismeretköre ellenére sem volt képes különbséget tenni ugyanannak az eszmének két megnyilatkozási formája között. A Bácsalmás felé haladó vonatban bekövetkezett tragikus halála üti rá a hitelesség pecsétjét erre a tragikus tévedésre.

Pedig hát — mint Szirmai Károly mutatott rá a Híd 1956. márciusi számában megjelent, Havas Károlyra emlékező cikkében, nemcsak tudása ragyogott, hanem kifogástalan volt az emlékezőtehetsége is, és általában igen széles skálájú embernek, újságírónak mutatkozott. Ez a széles skála sugárzott személyiségéből a szerkesztőségben is, amikor napról napra állandó séta közben diktálta le Schreiberné Tóth Gabinak, a gépirónőnek nem csupán az *Express* rovat és az *Évforduló* kis rovatának anyagát, hanem a vezércikkeket is. És ugyanígy, séta közben diktálta gépbe hónapról hónapra a Kalangyában megjelenő

folytatásos regényét, amely az *Öreg ház a csirkepiacon* címet viselte. Így visszaemlékezve erre a regényre, sok-sok pozitívumot, esztétikai és emberi értéket érzek benne — még akkor is, ha Szirmai Károly kezéből egész kis térkép került a nyomdába a tömérdek nyelvtani és stilisztikai javítás után. Ez azonban szintén beletartozott Havas Károly ellentmondásos egyéniségébe: a mondanivaló és a kifejezőmód közötti értékbeli különbség ellentmondása. De Havas Károlyt ezekkel az ellentmondásaival együtt kell becsülni és értékelni mint olyan embert, aki kereste az utat liberális igazságai, vagy vélt igazságai felé, de mert liberalizmusa szétválaszthatatlanul összefonódott a kor polgárságára annyira jellemző konzervativizmussal, ez a kettőssége újra és újra tévutakra vezette. *Stiriában, Ajk faluban mi történt* című, válogatott újságcikkeit összefogó kötetének előszavában — mint Szirmai is idézi fent említett Híd-írásában — egyebek között leszögezi:

»Szeretet nélkül nincs élet, és szeretet nélkül nincs igazság. Ha nincs is semmi ezekben az írásokban, egy van: szeretet az emberhez és szeretet az igazsághoz, amit annyira keresett és annyiszor hiába keresett ezeknek a soroknak szegény és szomorú írója«.

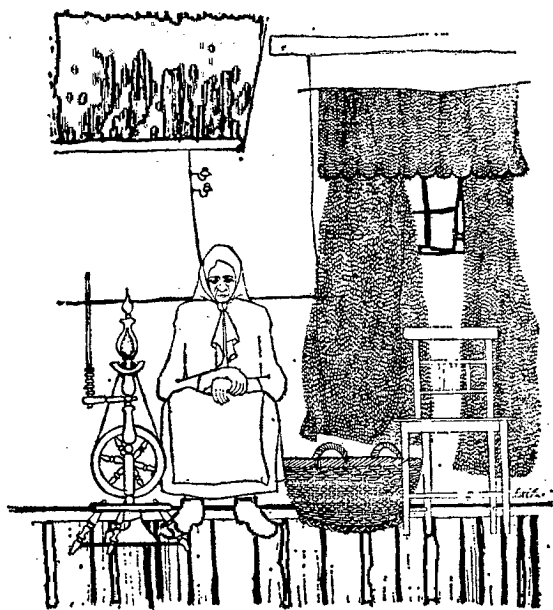
Ő maga is érezte hát a hiába-keresés tényét, csak éppen okát nem látta. Liberalizmusa és konzervativizmusa szemüvegén át túlságosan is távolról szemlélte az erdőt, hogyszem megláthatta volna magát a fát. Ennek az ellentmondásos lényének tudomásul vétele ellenére is te kell szegezni, hogy vitathatatlanul a jugoszláviai magyar újságírás egyik legkimagaslóbb cikkírója volt, akinek emlékét híven őrzik az egykori újságok sárguló lapjai.

Most, hogy halálának harmincadik évfordulója alkalmából emlékezünk rá, hadd eleveintsük fel nagy vonalakban személyi adatait is. Tanítói családból származott, már édesapja, Handelsmann Antal is részt vállalt a szabadkai újságírás hőskorának mozgalmas életéből. Ő maga Budapesten a Pester Lloydnál kezdte az újságírást mint parlamenti tudósítót, aztán Szabadkán Braun Henniik lapjához, a Bácskai Hirlaphoz szegődött egy időre, de megint visszatért a fővárosba, bár mint katoná, a háború alatt vállalta egy Szabadkán kiadott alkalmi katonai lap szerkesztését. 1920 elején telepedett le végleg Szabadkán, s a húszas évek közepén Vukov Lukács után a Magyar Párt lapjának, a Hirlapnak szerkesztője és cikkírója volt, majd a lap betiltása után rövid ideig Újvidéken újságíróskodott, s ezután foglalta el helyét a Bácsmegeyi Napló, azaz a későbbi Napló szerkesztőségében. Nem volt főszerkesztő, erre bizonyára nem tette őt alkalmassá a Hirlapnál betöltött szerkesztői múltja sem. Ő szerkesztette a vasárnapi irodalmi mellékletet, ő írta naponta a külföldi lapokból összeálló *Express* rovatot és az *Évforduló* rövid napi tájékoztatóját, és ő írta a Naplóra annyira jellemző, két oszloppal jegyzett vezércikkeket. Újságírói munkásságának legjavát — mint már említettem is — 1940-ben a Minerva gondozásában kiadott, *Stiriában, Ajk faluban mi történt* című kötetében foglalta össze.

Az újságírás mellett azonban szépirodalommal is foglalkozott. Könyv alakban is megjelent egy történelmi tanulmánya *A cárok uralma, a cárok pusztulása* címmel. A Jugoszláviai Magyar Könyvtár sorozata-

tában jelent meg egy fantasztikus regénye, az *Idők mélyén*. Ezenkívül a Kalangya hasábjain belekezdett egy újabb regény, a már említett *Öreg ház a csirkepiac*on írásába, de nem fejezte be, bár szépirodalmi téren kétségkívül ez lett volna legértékesebb alkotása. A fasiszta megszállás alatt, amikor mint zsidó kényszerpihenőre ítéltetett, írásai nem jelenhettek meg az újságokban, nem tudta véglegesen letenni a tollat, s mint Szirmai Károly is megemlékezett róla említett cikkében, lányának, az egykor szintén újságíróskodó Verának diktált gépbe az élettől és a világgal meghasonlott cikkeket, sőt egy regénybe is belekezdett, *A sárga csillag alatt* címmel, mindezek a kéziratok azonban elkallódtak a múltó idöben, a kor forgatagában.

Ma, amikor a harmincéves évfordulón a zsidó temető emléktábláját olvassuk, bizonytalan tévelygése ellenére is elismeréssel emlékezünk Havas Károlyra, aki ugyan nem találta meg az utat korának nagy útvesztőjében, de azért mindig igyekezett ember maradni, aki a szeretetet és az igazságot keresi, még akkor is, ha igen sokszor hiába. A mai kor embere elnéző tévelygéseivel szemben, és elismeréssel tekint vissza a jugoszláviai magyar újságírásban végzett úttörő munkásságára.

ÚJ JEL MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETÜNK TÉRKÉPÉN

A 7 Nap 1973. február 16-i számában Kolozsi Tibor szóvá tette, milyen vétkes mulasztás hagyni, hogy diáklapok, üzemi újságok szinte nyom nélkül elkallódjának. Mindegy, hogy milyen a színvonaluk — írja —, mindenképpen kordokumentumok, olyasmiket rögzítenek, amik idővel történelmi adalékká válhatnak. Meg kellene őrizni ezeket a lapokat — javasolja, is okkal, hiszen aki Szabadka vagy bármely város sajtótörténetét megírja, sokszor tapasztalhatja, milyen gondot, hézagot okoz egy-egy újság vagy folyóirat hiánya. Különösen ha az a lap valami miatt később sokkal jelentősebbnek bizonyul, mint a maga idejében. Mert bizony még a legjobb szímatú kortárs sem tudhatja, hogy egy-egy diáklap fennkölt irományai közül melyik bizonyul egyszer irodalomtörténeti fontosságúnak.

Nem föltételezték ezt arról a lapról sem, amelyet Kolozsi is említ, s amely a hangzatos Előre címmel jelent meg. »... annak idején a szabadkai gimnáziumban titokban szerkesztettek egy kis lapot KOSZTOLÁNYI, CSÁTH, FENYVES és még néhányan, s aztán ugyanilyen titokban a törvényszék fogházának litografiáján sokszorosították ötven példányban.«

Nem csodálom, hogy a sajtótörténet kutatójának képzeletét foglalkoztatta ez a lap. Engem is régóta sarkallt a kíváncsiság, vajon milyen lehetett. Fenyves egyik cikkéből tudjuk, hogy Kosztolányi első versei jelentek meg benne, szerzői között ott volt Fenyves Ferenc, Szabó Batancs István, Munk Artúr, s igen fontos szerepet töltött be Csáth Géza is.

Mielőtt tovább méltatnám e lap föltételezhető jelentőségét, elárulom, hogy a szerencse nemrég nyomára vezetett, s meghozzá éppen az első, tehát a beköszöntőt is tartalmazó s bizonyára más szempontból is »reprezentatív« szám jutott birtokomba. Mielőtt ismertetném, érdemes még egyszer fölidézni, amit róla *Jubileum* és mégsem *jubileum* című emlékezésében Fenyves Ferenc írt:

»Nem tudom, honnan számítják a harminc évet. Valójában már régen túl vagyok a harmincéves jubileumon, ha számításba veszem, hogy tizennégy esztendősen már lapot szerkesztettem. Az újságírás emlékeit őrző múzeumokban ugyan nem lehet megtalálni az Előre című hetilapot, amelyet mint ötödik gimnazista redigáltam, pedig nevezetes lap volt. A szerkesztőségben olyan munkatársak dolgoztak, mint Kosztolányi Dezső, akinek ebben az újságban jelentek meg első versei, Munk Artúr, akinek néhány nagyszerű regénye bizonyítja, hogy jó szerkesztői meglátásom volt, mikor bevettem a laphoz, Szabó-Batancs István, aki itt indult novellistának, hogy később professzor legyen

és a szerencsétlen véget ért Csáth Géza, aki akkor még a Brenner József nevet használta s nemcsak novellákat írt ebbe az újságba, hanem ő írta le sokszorosításra alkalmas litográf tintával a lap valamenyinyi közleményét. Az újság a modern technika előrehaladott vívmányai igénybevételével nem hektográf masszán sokszorosított, hanem némi kis panama igénybevételével a törvényszéki fogházban őrzött rabok litográfon sokszorosították. A panama abban állott, hogy ezekre a rabokra büntetésül nem az igazságszolgáltatás magas fórumai rótták ki ezt a kötelezettséget, hogy az Előret sokszorítsák, hanem az akkori fogházfelügyelő fia, akít később kokaincsempészs miatt osuktak be. Akkor még irodalmat csempészett.

Mint hogy nem valószínű, hogy valaha is megírják ennek az újságnak a történetét, a teljesség kedvéért elmondom azt is, hogy mindössze három szám jelent meg ebből a kétségtelenül nagy jövőjű lapból. A harmadik szám után a vállalat anyagilag összeroppant. Nem mintha nem ment volna jól. A lap mind az ötven példánya elkelt, úgy-hogy hetenként két forint tiszta bevétellel számolhattunk, a papír és a litografálás pedig alig került egy forintba. Haszon volt tehát rajta. De valami egyéb is jött közbe.

Ha azt, ami történt, nem Kosztolányi Dezső követte volna el, azt mondanám, hogy hűtlen kezelés ölte meg csírájában ezt a virágzónak indult vállalatot. A nagy magyar költő életrajzadataihoz bocsátom a világirodalom rendelkezésére ezt az eddig még titokban tartott tény. Kosztolányi Dezső az Előre forgótökéjének felhasználása árán ismer-te meg a szerelmet, mert az egy forint ötven krajcárt kitevő tiszta va-gyont egy szöke démonnál feláldozta a szerelem oltárán. Mi többiek szintén nem károsodtunk, mert a megismerkedéstől a beteljesülésig terjedő folyamatot olyan élénken mesélte el előttünk, hogy szinte egyek voltunk az élvezetben. Viszont az öreg Wilhelm bácsihoz, a házi orvos-hoz, ő egyedül szaladt fel ijedtében, egyedül vette ki belőle az esküt, hogy senkinek el nem árulja azt, hogy gyógykezelésre szorul. Ha még azt is megírom, hogy a kedves, jó, öreg orvos nagyon nevetett, amikor a páciént megvizsgálta, megállapította, hogy egyszerű bolhacsipés az, amiből a gyermeki képzelet vérbaj-elefántot csinált, akkor e néhány sorban benne van egy lapalapítás egész története.» (Mégegyszer el-mondom... Szabadka, 1938. 179—181.)

Most, hogy ezt a színesen megírt krónikát a lap első számával szembeállíthatom, legelőször az tűnik föl, hogy felelős szerkesztőként a lapot nem Friedmann Ferenc, tehát nem Fenyves, hanem Ángyán Béla jegyzi. Igaz, hogy a többi szerző is álnéven szerepel, de az Ángyán Béla valószínű név, Kosztolányiné férjéről írt könyvéből tudjuk, hogy ő volt az a gyógyszerészgyakornok, aki Kosztolányit először egy nyilvá-nosházba elvitte. (Kosztolányi Dezső. Budapest, 1938. 99.) Kosztolányi-né szerint költőnk akkor tizenhat éves volt, Fenyves viszont azt írja, hogy tizennégy esztendőskorában szerkesztette az Előret. Mint ismeretes, Fenyves és Kosztolányi egyidősek voltak, mindketten 1885-ben születtek, s ha Fenyvesnek volna igaza, akkor a szerellemmel való meg-ismerkedés általa elmesélt érdekes történetének a tizennégy éves Kosztolányi lett volna a hőse, a beszámolót mély átéléssel hallgató

Csáthot és Munkot pedig tizenkettő, illetve tizenhárom évesnek kellene képzelnünk.

Mégse gondolja senki, hogy valami álszent berzenkedés miatt időzők ennél az ellentmondásnál. Inkább az Előrében megjelent írók tájolása, értékelhetése miatt. Az előttem fekvő példányon — sajnos — nincs föltüntetve a megjelenés dátuma. Egyik cikke azonban Makai Emil haláláról és temetéséről számol be, még hozzá az esemény közelségét hangsúlyozó módon, a szemtanú pontosságával. Azt a lexikonokból is tudjuk, hogy Makai Emil 1901. augusztus 6-án halt meg. Az Előre róla szóló cikkében egyebek között ilyen filológiai érdekű mondat is olvasható: »Pénteken, augusztus 9-én érkezett Makóra a neves halott koporsója.« Az Előre első száma tehát 1901. augusztus 10-nél hamarabb nem jelenhetett meg. Akkor sem, ha szemtanúként, akkor sem, ha újságokból szerezte információit a szerző. A Hírek rovatban viszont az olvasható, hogy a beiratkozások augusztus 29-én kezdődnek.

Ilyenformán — a megjelenés dátumának hiánya ellenére is — megállapítható, hogy az Előre első száma 1901. augusztus 15-én jelent meg, mivel első oldalán ez áll: »Képes folyóirat. Megjelenik havonként kétszer, 1-én és 15-én.« Ekkor Kosztolányi — Fenyvessel együtt — már túl van a tizenhatodik évén, így ismerkedése a szerelemmel és Fenyves lapszerkesztői képessége is realisabb világításba kerül.

Ami a lap külsejét illeti, az megfelel annak, amit róla Fenyves írt. Valóban litográf módszerrel készült. Mérete 17×21 centiméter. A címlapján diák áll egyenruhában, kezében karddal és zászlóval, s a zászlón is ott a cím: Előre.

Egy lap programjáról és tartalmáról a legfontosabbat általában a beköszöntő árulja el. Az Előre programcikkére ez nem érvényes. Azt ugyan elmondja, hogy milyen műfajokkal akar kirukkolni, felsorolja munkatársainak a nevét, jelezve, hogy ki mit fog művelni, kéri olvasói szíves közreműködését, de a lap szelleméről — hogy szakszerűek legyünk — elég keveset mond. Azt ugyan hangsúlyozza, hogy nem néhány ábrándos ifjú időtöltését akarja szolgálni, de ugyanakkor mulattató olvasmányokat is ígér. Így csak az látszik bizonyosnak belőle, hogy nem néhány ifjúnak készül a lap, hanem az egész szabadkai ifjúság »lelke védője« akar lenni. A »lelkes magyar ifjak« orgánuma. Ezt különösen gyakran hangoztatja. Terjedelméhez képest olyan sokszor, hogy egykorú dolgozatainak, naplójának ismeretében Kosztolányinál jóval ügyetlenebb szerzőre kell gyanakodnunk. A cikk egy mondata után zárójelben szerepel is a szignó: »szerk.« Továbbá az e számban közölt elbeszélés is olyan gördülékeny, a Makai Emil haláláról írt beszámoló is olyan szabatos, hogy a főmunkatársak egyikéről sem föltételezhető a szerzőség. Lehetséges tehát, hogy a felelős szerkesztőként föltüntetett Ángyán Béla írta, aki lehetett jártasabb a nyilvánosházakban, sőt a gyógyszerészszakmában is, de íráskészsége éretlenebb, mint az ifjabb munkatársaké. Idült újságolvasóra vallanak a beköszöntő ilyen fennkölt sablonjai is: »Kívánjuk, hogy minden szépért, nemesért lelkesülő ifjú olvassa és vésse keblébe annak tartalmát...« De a hitelesség miatt íme a teljes szöveg:

BEKÖSZÖNTŐ

Egy szerény lapot, néhány igénytelen sort adunk első számunkkal kedves olvasóink kezébe. Lelkes örömmel nyújtjuk ezt a kis újságot, mely hivatva lesz pótolni azokat a szép kiállítású, de drága lapokat, melyek e széles Magyarországon megjelennek. Kívánjuk, hogy minden szépért, nemesért lelkesülő ifjú olvassa és vesse keblébe annak tartalmát. Nemes önbizalommal lépünk olvasóink elé, kik, hisszük, velünk együtt nem annyira a külsőre tekintenek, mint a tartalomra. Állandó rovatainkkal (Irodalom, Hírek stb.) be fogjuk bizonyítani, hogy ez a lap nem néhány ábrándos ifjúnak időtöltése, hanem a szabadkai ifjúság lelke védője, mulattatója.

Munkatársaink sorában ott találják olvasóink úgy a szabadkai, mint a vidéki ifjúság legtehetségesebbjeit. Főmunkatársunk (és házi poétánk. — szerk.) Csongor, továbbá munkatársaink, Brrr., Halmos József, Jámbor Miksa, Ludasi János, Szinéri Dezső és Újházi Károly cikkeiben meg fogják találni olvasóink mindazt, amivel jól mulathatnak. Képeink, melyeket két külön rajzolónk rajzol, emelik lapunk értékét. Azonkívül közlünk művészi önálló mellékleteket is. Itt megjegyezzük, hogy rajzokat és cikkeket mindenkitől szívesen veszünk (a papírkosár átkos intézménye még nincs behozva nálunk — szerk.); ha jók, szívesen közöljük.

Még egyszer kérjük olvasóinkat, a szabadkai ifjúságot, hogy annak tekintse lapunkat, ami valóban: lelkes magyar ifjak által lelkes magyar ifjak számára, szórakoztatására szerkesztett időszak folyóiratnak. Ez a mi programunk, melynek beváltását lelkes örömmel ígérjük, s reméljük, hogy lelkesedésünk nem fog megtörni olvasóink közönyén.

Az Előre szerkesztősége

A programcikk után, az Irodalom rovat élén mindjárt a főmunkatársnak és házipoétának titulált Csongor, vagyis Kosztolányi verse következik. Címe: *R. Gy. sírján*. Hogy valóban ő írta, Fenyves emlékezete nélkül is biztosra vehetnénk, annyira jellemző rá. A halálról szól; a sajátjáról, amelyet egészen közelinek érez. Előbb az életről, annak természetéről tünődik, mélabúsan, s ilyen fölédésített képekkel és hibátlanul megvalósított mérték szerint:

*Zizegő fűszálak, bársonyos violák,
Boruljatok egybe.
Legyen álma áldott, kit e virágszőnyeg
Szeretettel fed be.*

*Frissen nyesett hantok, virágos sírhalom,
Milyen fájó érzet!
Lábánál a sírnak egy kis fejfa, rajta:
Élt tizenhét évet!*

Csokonaitól tanult kellem, Reviczky érzelmessége, sanzonszerűen markáns rímelés! Aki ezt írta, annak már »mestersége« a versírás. S ez nem is csoda, hiszen alig néhány hónap választja el az önképzőköri vitáktól, ahol magasan a mezőny fölé nő. Igaz, a harmadik szakaszban ilyen ügyetlenül felel meg a mérték kívánta rímkényszernek:

*Mint a fény, mint az árny, mulandó az élet,
Bomlékony, avatag.
Ma lángoló tűzvész rohan ereinkbe,
Holnap: a hant alatt.*

E sutaságnak azonban nem szabad nagy jelentőséget tulajdonítanunk, mert nem teszi kétségessé, hogy született tehetség a szerző, s hogy az, ezt nem annyira a vers gördülékenysége, inkább a fölépítése bizonyítja. Az a szervesség, ahogy a sír konkrét látványából az életen való tűnődés folyamatát kibontja, s ahogy ezt a tűnődést végül önmaga sorsára vonatkoztatja:

*Istenem, ki tudja, hogyha egykoron majd
Sírhalomra léptek,
Keresztemre nézve nem zokogjátok-e:
Élt tizenhét évet?!*

A vers után a lap prózai közleménye következik. Halmos József aláírással *A vadkacsa* című elbeszélés. Sajnos a prózaírók már akkor is bajban voltak a keretekkel, így *A vadkacsának* is csak első része olvasható ebben a számban, azzal a záradékkal, hogy »folyt. köv.« Amennyit azonban így is megállapíthatunk, hogy a történet, ha a századforduló anekdotikus-népies elbeszéléseinek modorában íródott is, s ha az igeidő használatában következtelen is, nem válik szerzője szégyenére. Elsősorban azért nem, mert az előadás fesztelen természetessége még ma is elevenen hat, érződik, hogy aki írta, »írói« kapcsolatot tartott tárgyával. Erre vallanak a sajátos helyi színek is. A hozzá mellékelte rajz — kacsa úszik egy tóban —, a szerző keresztnéve — József — Csáth Géza szerzőségére enged következtetni, s ha ezt hitelesebben igazolhatnánk, Csáth írói pályájának kezdetét jelölhetnénk vele:

A VADKACSA

A nap lement már, s a faluban alig néhány ház előtt van még egy-egy beszélgető társaság. A falu vége pedig, a csendes Bara-part meg éppen zajtalan. Csak a kőhid fejénél ül csendesen egy pipázó alak, ki fejét kissé lehajtva várakozni látszik valakire. A sok szűnyog nem hagyta nyugton. Alig győzte őket füsttel, hogy valahogy meg ne egyék. Ez a pipázó alak nem más, mint Nikola bácsi, becsületes szerb ember, de mert Magyarországon született, jó magyarnak tartja magát: tagja a Magyar Olvasókörnek; jó barátja az öspöröskáplánnak, jegyzőnek, tanítónak, doktornak, kántornak. Nem csoda, hogy jól ment üzlete. Szokatlan dolog, hogy most itt ül Nikola bácsi. Még azt hinné valaki, hogy valami rosszban tőri a fejét. Pedig dehogyt!

Nagy sora van annak, hogy most ő előbb zárta be a boltot, mint rendszeren, s azután ide ült ki a hídra pipázni.

A kántor ez évben ma ment először egy kis társasággal kacsázni. Nikola bácsi is meg volt hívva, de nem mehetett velük. Kimentette magát azzal, hogy a duplája most éppen javításban van Zomborban, hanem a vadászvacsorán már ott akart lenni, sőt már bort is vitétet a kántor lakására, hol a vacsora lesz.

Végre csaholás jelzi, hogy közelednek. A kántor kutyája szalad előre és Nikola bácsi lábai elé szaladt. Nikola bácsi pedig a régi ismerősének hátát veregette hatalmas tenyerével. A társaság ezalatt a hídhoz ért: a jegyző, a kántor, az állatorvos, a tanító és segédtanító. Két parasztyerek alig bírta a zsákmányt cipelni.

— No hát mi újság a faluba? — szólítja meg a jegyző Nikola bácsit.

— Semmi... hanem ugyancsak sokat lóttek és éppen ilyenkor kell az én puskámnak elromlani?

— Nem baj, Nikola bácsi, majd egy délután megint elmegyünk, akkorára majd csak kész lesz az a beteg puska.

Azután megindult a Nikola bácsival szaporodott társaság a kántor háza felé. Nemsokára ott gőzölgött az asztalon a jó kacsapaprikás, amelyre ugyancsak csúszott a jó fehér bor. A bor feloldotta a vadászok nyelvét, s a kántor, minthogy szerinte egy társas vacsora tréfa nélkül hamar véget ér, biztatni kezdte Nikola bácsit, hogy beszélje el vadászkalandjait. Azonban Nikola bácsi most sehogy sem volt hajlandó a beszélgetésre, mert volt ott egynéhány úr, ki az egész környékben jó vadász hírében állott. Ezek észrevennék, hogy mikor mond nagyokat. Ellenben a többieknek sok beszélőnivalója volt; az egyik nyúlról, a másik őzről, a harmadik medvééről beszélt. Nikola bácsi egyre azt hajtotta, hogy milyen nagyon sajnálja, hogy nem vehetett részt a mai vadászon, de ő nem tehet róla, hogy a puskaműves nem javította ki a dupláját.

A jegyző úr közelebb húzta székét Nikola bácsihoz és tréfálgatni kezdett vele, hogy tudna-e ő kacsát lőni, ha vadászni szeretett volna.

Már ő hogyne tudna kacsát... hisz látta ő már, a kacsá oly szép lassan úszik a Bara vizén. Azt ne tudná lelőni? Lőtt ő már eleven nyulat is. (Már megbánta, hogy kimondta, mert dehogy lőtt ő nyulat, nem is volt még kétcsövű a kezében.)

— Az mind szép, hogy nyulat lőtt, de én szeretnék abból a kacsából enni, amit Nikola bácsi lőtt.

— Azután, Nikola, ne az én kacsáimból lőj egyet!

— Az én udvaromban is van nyolc kácsa. Abból se hiányozzék egy se!

— Csend! Silentium! Békeesség! — kiabált telt torokkal a tanító, s nagy nehezen le is csendesítette őket. Hanem Nikola bácsi nem akarta annyiban hagyni a dolgot: majd megmutatja ő, hogy azért is lő vadkacsát. A bor nem volt elég, újra hozattak. Nikola bácsi nem tudta megmondani, hogy került éjjel haza.

Ezután az elbeszélés után következik a már említett lírai krónika Makai Emil életéről és haláláról. Szerzőként Szinéri Dezső jegyzi, s megfajtságra vár, ki rejlik e név mögött. Több jel Kosztolányira utal. Mindenekelőtt a meghatott tónus töretlensége, ahogy az életrajzi mozzanatokat a viszontagságok miatti panasszal és a részvétellel összehangolni sikerült. Kosztolányira vall a finom és hibátlan fogalmazás, az álnévben a keresztnév, s főként az a harcra demonstráció, mellyel 1905-ben ismert cikkében Kosztolányi Makai védelmére kelt. (*Írók, festők, tudósok*. Budapest, 1958. I. 5—9.) A két cikkben azonban semmi konkrét szövegegyezés sem észlelhető. Föltűnő a szerző avatottsága Makai életrajzában. A költő zsidó származásának adatait különösen kiemeli a cikk, viszont Kosztolányi nem tulajdonított ilyen jelentőséget a származásnak. Végül más szerző, talán Fenyves mellett szól az a tény is, hogy Csongor, vagyis Kosztolányi még közöl egy verset a lapban, s éppen a Makairól szóló írás után, s föltehető, hogy mellette más is szóhoz akart jutni. A kérdést tehát egyelőre nyitva kell hagynunk, de a nekrológot érdemes közölnünk:

MAKAI EMIL
1871—1901

Kiszzenvedett egy ábrándos poétalélek . . .

Meghalt az újabb magyar líra egyik leghivatottabb képviselője: Makai Emil. Poétasorsa, poétavégzete volt. Korán ifjan hagyta itt ezt a rögös földet és lelke felszállt oda, hol mindig kalandozott, — a fellegek honába. Makai Emil született Makón 1871-ben. Atyja, Fischer E. M. főrabbi, fiát már zsenge korától kezdve vallásosan nevelte. Az első csapás a kis Emilt 1873-ban érte: az alig kétesztendő gyermek elveszté szelíd édesanyját, s ettől kezdve a gyöngéd anyai nevelést nélkülöznie kellett, nem volt ki szenvedéseiben megvigasztalja, nem volt ki kétkedéseiben buzdítsa, nem volt ki később sikereinek örült volna.

Elemi iskoláit és a gimnázium négy alsó osztályát Makón végezte, tanulmányai folytatása végett 1880-ban elhagyta Makót és a fővárosba utazott. Az érettségi letétele után atyja kívánságára az országos rabbiképző intézetbe lépett. Bár nem akart rabbi lenni, itt is, mint minden iskolában, első volt társai között, szabad idejében verseket fordított. Itt fordította le a Zsidó költőket, első nagyobb művét, mely úgy az írók, mint az olvasók szemében egyszerre kimagasló emberré tette. Ezen művének sikere után kilépett a szemináriumból és a Pesti Napló meg A Hét belmunkatársa lett, azonban nem akarta tehetségét napilapokban szétforgácsolni, azért kilépett a Pesti Napló munkatársainak sorából és más lapoknak dolgozott és színműveket fordított. 1898-ban a Kisfaludy Társaság tagjává választotta. 1901-ben végre nyugodalmas álláshoz jutott: a Nemzeti Színház drámabíráló bizottságának jegyzője lett. E nyugodalmas új állásában egészen a költészetnek élhetett volna, de megrigyelte tőle a halál ezt a kis boldogságot és elrabolta tőlünk. Makai Emil ritkán volt boldog, mint gyermek anyja halála, mint ifjú apjáié, sikertelen újságírói pályája, s most legutóbb boldogtalan szerelme keserítették. Szeretett ugyanis egy keresztény színésznőt, Ámon Margitot, de ez nem akart hozzámenni.

Tetemeit visszavitték Makóra, hogy édesanyja mellett aludja örök álmát.

Pénteken, aug. 9-én délután érkezett Makóra a neves halott koporsója. Az ÁCSKV egy külön kocsija hozta a fekete koporsót és a rengeteg sok koszorút. A vasútnál a makói izraelita hitközség előljárósága vette át a halottat, gyászokcsira helyezte. A koporsóra csak egyetlen koszorút helyeztek, melynek szalagjára csak ennyi volt írva: Margit. A hervadt tearózsákból álló koszorú a nagyszámú jelenvoltak eszébe juttatta az elhunyt boldogtalan szerelmét s nem egyszer volt hallható a tömegben elfojtott zokogás.

Lassan vontatva vitte köröskül a városon a koporsót a halottas szekér, s a Lonovics sugárútról letérve nagy kanyarulattal a zsidó templom felé tartott, hogy átvigyék azon az udvaron, hol a költő gyermekéveit élte, honnan elindult, hogy lantja ereje által hírt s nevet szerezzen magának. A temetőben a sírnál Kecskeméti Armin makói főrabbi, az elhunyt kollégája tartott gyászbeszédet, utána Krúdy Gyula és Heltai Jenő búcsúztatták el a halottat, majd Fodor Oszkár, a Nemzeti Színház tisztviselője beszélt, miközben a koporsót a sírba helyezték. A koporsóra hányt rögek tompa dübörgéssel mondtak istenhozzádót a költőnek.

Az előbb említett Csongor-vers címe: *Két dal egy szép lányhoz*. Színvonala nem éri el az R. Gy. *sírlján* színvonalát, helyenként erőltetett, de a szenvedélyesen átüt valami a konkrét élményből is, s a zárósortok igen ügyesen formálnak csattanót egy sablonból:

KÉT DAL EGY SZÉP LÁNYHOZ

I.

*Boldog, aki lányát
Hév szívvel szereti,
S boldog óra jöttén
Szalonruhát öltvén
Ezt bevallja neki.*

*Én csak hervadozok,
Sápadozok utánad,
S leélve az éltet,
Nem sejtéd, hogy érted
Vitt sírba a bánat...*

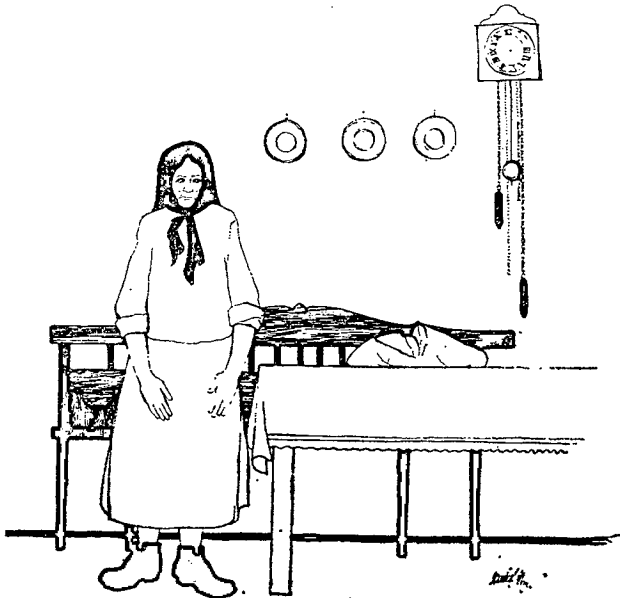
II.

*Komor, szótlan ember
Voltam egykor, lelke!
Könyvolvasni jártam
Szerdát alig várva,
Egy elnyútt könyvtárba,
Jó időben, sárban.*

*Más sor jár most nékem:
Lázban égve tépem
Az akáclevelet,
S kérdem tőle halkán
Boldog ámulatban:
Szeret-e, nem szeret?*

Végül néhány iskolai vonatkozású hírrel zárja közlendőit az Előre első száma, amelynek birtokomba került példánya — sajnos — nem teljes, mert 12. oldalán félbeszakad az új tanárok kinevezéséről szóló mondat. Ebből arra következtethetünk, hogy a lap legalább 14, de az is lehet, hogy 16 oldalas volt. Nem valószínű azonban, hogy a hiányzó oldalakon érdemleges írásokat közölt volna, mivel a Hírek rovat után rendszerint nem következnek — még egy diáklapban sem — szépirodalmi munkák.

Az olvasóban mindezek után bizonyára fölmerül a kérdés, mit is nyertünk hát e fölfedezés révén. Nem könnyű röviden megmondani, hiszen nincs ebben a lapban különösebb szenzáció: sem politikai melegség, sem más, ami az iskola vezetőit ingerelhette volna. A filológus számára azonban ezek az ártatlan, zsenge írások is értékesek. Ha a lap egészéről nem is adhat teljes képet ez az egy szám, jellegét elég jól érzékelteti, fogódzót ad az önképzőkör előtti időszak tanulmányozásához, két ismeretlen verssel és valószínűleg egy írással gazdagítja a Kosztolányi-opust, az is lehet, hogy egy novellatörredékkel a Csáth-életművet, s megszüntet, ha nem is hézagatlanul, egy nyugtalanító fehér foltot művelődéstörténetünk sok folttal szabdaltságtérképén.

ÉGTÁJ

PETKOVICS KÁLMÁN

A TASZÍTÁS ERŐI

— Az urbanizálódás folyamatairól Észak-Bácskában —

VÁROSOK, FALVAK, SZÁLLÁSOK...

A népesség- és településföldrajz a gazdasági földrajz sajátos ága. A népesség és a települések földrajzi elhelyezkedését és ennek törvényszerűségeit tanulmányozza. »A társadalmi munkamegosztás során — véli a tudomány — két nagy településtípus fejlődött ki: az elsősorban mezőgazdasági funkciókat ellátó falu és a döntően nem mezőgazdasági funkciókat ellátó város.« (*Világgazdaság földrajza*. Gondolat Kiadó. 1967.)

»A város olyan, rendszerint több központi funkcióval rendelkező település, amelynek lakossága túlnyomó részben nem mezőgazdaságból él.« »Falvaknak azokat a településeket tartjuk, amelyekben a lakosság nagyobb része elsősorban mezőgazdaságban, vagy erdőgazdaságban van elfoglalva.« Szállásokról nem szól ez a vaskos könyv, pedig ilyenek is léteznek. Erdei Ferenc szavaival: »kereken két évszázados történelmük van.« (Város és vidéke.)

A bácskai szállásoknak szintén két évszázados történelmük van.

Nem könnyű eldönteni, mit nevezünk városnak, vagy falunak. Dr. Kenéz Béla neves magyar statisztikus szerint »a gazdasági és szellemi élet központjait alkotó s ezen a réven rendszerint nagyobb számú népességet is magukban foglaló lakóhelyeket nevezhetjük városoknak.« (*Magyarország népességi statisztikája*. 1906.) Az Egyesült Államok statisztikája a nyolcezres lélekszámot tekinti a városi lakosság minimumának.

Mennyiségi tényezőkből indul ki a német statisztika is, de nem áll meg az alsó határnál, hanem csoportosít. A mezővárosokat (2000—5000 lakos), kisvárosokat (5000—20 000 lakos), közép nagyságú városokat (20 000—100 000 lakos) követik a nagyvárosok, s egymillió lakoson felül a világvárosok. Angliában, ahol a népesség zöme már a múlt

században urbanizált környezetben élt, 1872-ben közigazgatási rendelet jelölte ki a városokat.

A francia statisztika a néptömörülés mértékét alkalmazza és az ehhez kapcsolódó gondokkal küzd.

Legnehezebb eldönteni, hol az agglomerátság mezsgyéje. A település belső és külső területe között nincs kijelölt határ, az utcák, az összeépített házak sora nem szűnik meg egy csapásra, hanem előbb megritkul és észrevétlenül megy át a határba. (Szabadka sem olyan nagy város, amilyennek a számok mutatják. A századfordulón népességének 47,7 százaléka tanyalakó volt.)

Észak-Bácskában sok város lenne, ha a néptömörülés mértékét alkalmaznánk. Bár a nagy kiterjedésű, népes települések a szerkezeti változások korát élik, a hozzáértők eltérően vélekednek róluk. Dr. Jovan Đ. Đorđević csak Szabadkát és Zentát minősíti városnak. (*Gradovi Jugoslavije*. Beograd, 1970.) Topolyát, Bajmokat, Adát, Kanizsát és Csantavért »Jugoszlávia egyéb népesebb települései« közé sorolja. A statisztika viszont csak Szabadka adatait közli a városok rovatában (*Pregled po gradovima*). Ezzel szemben a topolyai, kanizsai, adai polgár a városok házára a jár ügyeit intézni.

Mielőtt eltévednénk a szempontok és a származékos következtetések sűrűjében, térjünk vissza a legújabb definíciókhoz. Nem az a lényeg, milyen hosszúak az utcák, hány ember tömörül, mekkora a városháza és polgármester volt-e az elnök elődje, hanem: *túlnyomórészt mivel foglalkoznak az emberek?* A tevékenység természete határozza meg a település funkcióit. Az élömlunka tömörülése feltételezi a tárgyiasult munka összpontosulását. Ez ipartelepnek, létesítménynek, intézménynek alakjában szemlélhető.

Milyen a település társadalmi struktúrája? Ez a kérdés. Eperjessy Kálmán írja: »A termelőerők és a termelési viszonyok sajátosságainak tanulmányozása a falu *benépesülésének* körülményeit, a termelés technikájának fejlődését és differenciálódását tárja elénk. E vizsgálatból kitérnik, hogy a *lélekszám is szoros kapcsolatban áll a termelőerők fejlődésével.*« (*A magyar falu története.*)

Szoros a kapcsolat.

A termelőerők tényezője nem zárja ki a helyi (éghajlat, fekvés, talaj, víz stb.) és a helyzeti energia (úthálózat, távolság stb.) hatását. Az említett energianemek konkrét vonatkozásaikban földrajzilag eltérőek, történelmileg változékonyak. Ezért óvakodni kell az egyszerűsítéstől. Főleg ha a népmozgást vizsgáljuk, mert a vonzás hatékonyságát rendszerint taszító erők fokozzák.

A falu taszít, a város csábít. E. E. Bergel amerikai szociológus szerint nem a város csalogatja az embereket, hanem a vidék veti ki a fölös agrárnépességet.

A városiasodás többtényezős folyamat. Legerőteljesebben hat rá a munkamegosztás folytonos fejlődése. Mértéke — nagy általánosságban — arányos a műszaki haladással. De ebben már tisztázandó ellentmondás rejlik: az ipar élömlunka szükséglete, nem emelkedik, hanem inkább csökken a technika tökéletesedésével. Népeségtömö-

ritő szerepe csökken, megszűnik. Azok a tényezők, amelyek az ipari forradalom korában az angol városokat duzzasztották, ma már kevésbé hatnak. Valóban arányos akkor az urbanizáció a technikai haladással? Igen. A látszat csal.

A produktív népességet három csoportba osztja, három *tevékenységi körbe* sorolja a modern szociológia. Az első a nyersanyag-termelést (esetünkben a mezőgazdaságot) öleli fel. A második tevékenységi kör a feldolgozást (gyáripar, építőipar stb.) jelöli. A közlekedés, közigazgatás, kultúra, tudomány, közoktatás, közegészségügy és az egyéb szolgálatok dolgozói a harmadik (harmadlagos, terciális) körbe tartoznak. Sok minden függ attól, hogy az adott közösségben, településen melyik csoport *milyen arányban* szerepel az összességben.

A mutatók mögött funkciók rejlenek. Ha a lakosság túlnyomó többsége az első körbe tartozik, tudjuk, faluról van szó, mert a nép többnyire mezőgazdasággal foglalkozik. A második kör túlsúlya feltétlenül népességtömörülést jelöl (az ipartelep közelébe költözik a lakosság), de még nem biztos, hogy a szó szoros értelmében várossal van dolgunk. A város igazi érmérveit (közigazgatási, kulturális, kereskedelmi központ) a harmadlagos tevékenységi kör mérete domborítja ki, vagy kérdőjelezi meg. A tevékenységi körök szerint való elosztás a városiasodás fokának egyik közvetett, de igen fontos mutatója.

A tágabb közösségek vonatkozásában (ország, köztársaság) teljesen megbízható mérték. Európa legurbanizáltabb országa Anglia. Húsz évvel ezelőtt produktív népességének 5,1 százaléka az első, 47,5 százaléka a második és 47,4 százaléka a harmadik körbe tartozott. Ugyanakkor Jugoszlávia aktív lakosságának 66,8 százalékát az első kör (nyersanyagtermelés) foglalkoztatta. A második kör részesedése 15,2 százalék. (Fejletlen ipar.) A harmadik kör 18 százaléka mögött a közigazgatási, közművelődési, közegészségügyi és egyéb teendőket ellátáshoz nélkülözhetetlenül szükséges népességet sejtethetjük.

Három általánosabb érvényű tanulságot szűrhetünk le a vázoltak alapján. *Először*: a városiasodás fogalma távolról sem azonos a népességtömörüléssel. Ezért a lakosság lélekszáma önmagában nem megbízható mérték. *Másodszor*: a technikai haladás hat a települések számbeli növekedésére, de ez nem törvényszerűség. A közlekedés fejlődése is (jobb utak, járművek, szellemi kommunikáció) a technikai haladás függvénye. Csökken a települések közötti távolság és a munkahelyváltás nem feltétlenül jár áttelepüléssel. *Harmadszor*: a gyáripar felszívóképesége (második kör) apad a műszaki fejlődéssel, viszont a harmadik kör befogadóképessége bővül. Ezzel magyarázható, hogy Észak-Bácskában a külterjes gazdasági fejlesztés megszűnésével sem csukódtak le a város felé vezető vándorutak sorompói.

Az elsődleges tevékenységi kör népessége a műszaki civilizáció térhódításával fogy. Ez törvényszerűség. Angliában — láttuk — öt százalékra esett. Megszűnhet-e? Igen. Elméletben. A valóságban ilyen ország még nincs. (Monaco fejedelemség huszonháromezer lakosa között mindig akad szőlőtermelő.) Ezen a földön — Észak-Bácskában és Vajdaságban —, amíg ember él, nem szűnhet meg. Sőt! Adott időben és feltételek között minimumát optimális határ jelöli, amelyet

büntetlenül átlépni sem lehet. A csökkenés mértéke a termelőerők és a társadalmi viszonyok függvénye: annyi ember mehet el, amennyit a gépesített termelés pótolhat. Ha több megy el, átmeneti zavarok támadnak a nyersanyagtermelésben, nem kap elég sertést a húsgyár, külföldről hozzuk a búzát.

A második kör befogadóképessége közvetlenül a felszabadulás után végtelennek tűnt. Hiányzott a társadalmi tőke és mégis nőttek a gyárak. A szabadkai villanygépgyár, vagongyár, hárisnyagyár, a zentai textilgyár, a kamizsai cserépgyár, a topolyai lapátgyár, mind akkor duzzadt fel, az adai gépgyár kisipari műhelyből nőtt ki, szóval nőttek a létesítmények és még jutott ember innen az ország messzi vidékeire is. A hatvanas évek második felében történt a változás. Az ipar haladásának rúdja a műszaki vívmányok felé fordult: a faluról szivárgó szakképzetlen munkaerő előtt becsukódtak a gyárkapuk. Sok munkást elbocsátottak.

A termelés műszaki színvonala (változékony tényező) az emelkedés arányában korlátozza a második kör befogadóképességét, a felesleg kiszorul belőle. Mi lesz vele? Az ipanilag fejlett társadalmakban átömlik a harmadik körbe. Nálunk a szociális gondok szaporodtak és nőttek. A hatvanas évek derekán a munkaközvetítő hivatalokba folyt az »életfelesleg.« Szabadkán szolidaritási alap létesült. A munkanélküliség enyhítése gazdaságon kívüli módszerek bevetésére kényszerítette a társadalom racionális erőit. A harmadik kör kapui nyitva voltak, de kevés volt benne a hely. A szabad helyek pedig olyan szakértelmet követeltek, amivel a második körből kiszorultak nem rendelkeztek.

Megindult a vándorlás külföldre.

Vissza a faluba, az elsődleges tevékenységi körbe semmi sem vonzotta az embereket. A falu taszító erőinek hatása a mezőgazdaság helyzetének romlásával fokozódott. Ezzel magyarázható, hogy 1960 és 1970 között a hátrányos körülmények ellenére sem szakadt meg a város felé irányuló vándorlások láncolata. A népességtömrülés mértéke alapján ezt a tíz esztendőt Észak-Bácskában rendkívül intenzív urbanizálódás jellemezte.

Noha a városiasodás fokát a második és a harmadik kör népességének részesedése mutatja, megemlítendő, hogy a szolgáltatások virágzása nem pusztán városi kiváltság. A falu változik. Vegyszer, gép, szakosodás sürgeti a tapasztalati szemlélet túlhaladását. Villany, vízvezeték, motorkerékpár, televízió, hűtőszekrény eddig nem igényelt szolgáltatásokat követel. A harmadlagos tevékenységek iránti kereslet növekedése a hagyományos rurális környezetek átalakulásának útja, amit akkor is urbanizálódásnak kell neveznünk, ha a település népessége évtizedek óta enyhe ütemben fogy.

Szembetűnőek a változás jelei. Nyoma sincs a hagyományos építkezésnek. Az új lakóházak szilárd anyagból épülnek és városba illőek. A vízvezeték közígény. A foglalkoztatottság területén megszűnt a paraszti munkaalkalmak túlsúlya. Erősen átalakultak a falu külső kapcsolatai. Az útviszonyok javulásával gyorsult a közlekedés, gara-

podtak a helyzeti energia különböző nemei, s eleve kizárják a városiasodás törvényszerű feltételei közül a népességtörmörülést.

A MOZGÁSOK IRÁNYAI

Észak-Bácskában nyolcvanhét település van. A legnagyobb Szabadka (88 787 lakos), a legkisebb Selišće (97 lakos). Nehéz ezeket csoportosítani. Sok az átmeneti típusjegy, meg a hasonlatosságokat elmosó egyedi sajátosság. A szállásokról még a statisztika is megfeledkezett. Ezt a széljárta tágas világot csak a régi térképek mutatják.

Délen a moholi szállások, Kulas puszta, Új puszta, adai szállások, Likas puszta, zentai szállások, Bogaras, Orom, kanizsai szállások, oromparti szállások. Nyugaton Mérges puszta, Sári puszta, Tavankút, Györgyén, Vámtelek, Duboka, Fernbach Regium. A tájegység középpontjában Szabadka pusztái, topolyai szállások, Verusics, Békova, nagyfényűi szállások...

Mielőtt hozzátámnánk a csoportosítás hálátlan munkájához, vizsgáljuk meg az urbanizálódás szempontjából a legfontosabb népességi mutatókat községek szerint. Az alábbi táblázat a szaporodás és a fogyatkozás feltüntetésével, az utóbbi tíz év alatt végbement változásokat magyarázza az 1961-es és az 1971-es népszámlálások alapján.

Község	A lakosság száma		Szaporodás	Fogyás
	1961-ben	1971-ben		
ADA	22 234	22 537	303	
TOPOLYA	44 466	43 480		986
KANIZSA	34 961	33 794		1 166
KISHEGYES	17 144	15 646		1 498
ZENTA	31 081	31 407	326	
SZABADKA	136 781	146 755	9 973	
ÖSSZESEN	286 667	293 619	6 942	

Nem éppen kedvező a mérleg. Valójában a települések közül egyedül Szabadka gyarapodott, amit kimondottan a városnak köszönhet a község. A városban 1961-ben 75 036, 1971-ben 88 787 ember élt. Ada és Zenta csekély gyarapodása inkább látszat, mint valóság. Zenta az egyetlen központ, amely külterületeinek — Kevinek és Tornyosnak — köszönheti lélekszámának enyhe emelkedését. Különös tünet. Okai-val külön fejezetben foglalkozunk.

A létszámhoz viszonyítva Kishegyes és Kanizsa községek területén legnagyobb a fogyatkozás. Ezt a két községet tekintik a tájegység »elmaradott vidékének«. Kishegyesen a produktív népesség 65,9 százaléka, Kanizsán pedig 68,8 százaléka a mezőgazdaság magán-szektorában tengődik. 1971-ben! A vizsgált időszak kezdetén (1961-ben) a mezőgazdaság magán-szektorában dolgozók részesedése a produktív lakosság szerkezetében 47,7 százalék volt. Nehéz örökség.

Az első átfogó népszámlálást 1860-ban végezték a vidéken. A vármegye íratta össze »a választókerületekben létező helységek népes-

ségét». Akkor Kanizsán 10 115, Martonoson 5041, Adorjánban 1165 lelket találtak. A legutóbbi összeírók — száztiz évvel később — Kanizsán 11 261 (1146-tal több), Martonoson 2 992 (2049-cel kevesebb), Adorjánban pedig 1236 (71-gyel több) lelket írtak össze. A nagy múltú helységekből! Kishegyes falu 1860-ban 4045, 1970-ben 6601 lelket számlált.

Kikívánkozik a kérdés: mikor állt meg a fejlődés? Mikor kezdődött a megállapodottság, vagy — Martonos esetében — a visszafejlődés? A kérdésre később a népes falvak fejlődésének elemzése ad választ. Amennyit azonban előre bocsáthatunk, hogy a folyóra könyöklő települések a hajózás hanyatlásával elveszítették korábbi helyi és helyzeti energiájuk jelentős részét, ami a népesség fogyását indította el. Ez érthető. De Kishegyes mellett nincs hajózható folyó...

A népmozgás mennyiségi mutatói szerint 1961 és 1971 között Észak-Bácska lakossága városiasodott. Az urbanizálódás minőségi elemeihez a községek társadalmi szerkezetének áttekintésével juthatunk. Az alábbi táblázat a tájegység produktív népességének eloszlását tartalmazza tevékenységi körök szerint. A tárgykörrel foglalkozó kimutatások többnyire a munkaviszonyban levők számát veszik alapul. Ezáltal — mivel az elsődleges tevékenységi kört a mezőgazdaság fejlettebb része, a társadalmi szektor képviseli — a valóságosnál kedvezőbb kép mutatkozik.

A buktatót elkerülendő az elsődleges kör számoszlopát két részre bontottuk. Az első számoszlop (A) a mezőgazdaság magánszektora aktív népességének, a második (B) a társadalmi szektor foglalkoztatottjainak részarányát mutatja. A bemutatás módja eltér a szokványostól, de nem volt más lehetőség a tartós szociális feszültségek, népmozgási irányzatok okainak elemzésére és érzékeltetésére.

Község	Tevékenységi körök			
	I.		II.	III.
	A	B		
ADA	59,0	9,0	17,6	14,4
TOPOLYA	50,5	17,5	15,9	16,1
KANIZSA	68,8	8,8	10,3	12,1
KISHEGYES	65,9	19,0	7,0	8,1
ZENTA	32,2	8,3	25,9	33,6
SZABADKA	39,3	7,1	27,1	26,5

Pár szót a városokról: igazat kell adnunk dr. Jovan Đ. Đorđevićnek, aki csak Szabadkát és Zentát sorolta a városok közé. Itt azonban nem maguk a városok szerepelnek, hanem a községek produktív népességének eloszlása látszik, ami az urbanizálódás fokának a sok közül az egyik mutatója.

A szerkezet elemeit vizsgálva, Zenta »városabbnak« tűnik, mint Szabadka. Különösen szembeűnő a harmadik kör magas mutatószáma: kórházat, középiskolát, pénzügyi, kulturális létesítményeket, egyéb szolgálatokat, s nem utolsósorban városi hagyományokat sejtet.

Figyelembe kell azonban venni, hogy Zenta külterülete viszonylagosan kisebb, mint Szabadkáé. Szabadka népességének körülbelül negyven százaléka agrárjellegű külterületen él és földrészünk legnagyobb falvának emlékeit őrzi.

Az elsődleges tevékenységi kör első számoszlopa (A) kapcsolódik szorosabban tárgykörünkhöz. Azt mutatja, hogy száz produktív polgárból hány él (tengődik) a mezőgazdaság magánszektorában. Kanizsa és Kishegyes kiemelkedik, akárcsak az előbbi táblázaton, a fogyasztás vonatkozásában. Összefüggnek a dolgok! A második és harmadik kör mindkét községben szűk. Nincs, ami befogadja az első kör feleslegét. Mi történhet? Kishegyesen tartós és ideiglenes elvándorlás. Kanizsán enyhébb a vándorlás üteme, viszont döbbenetesen alacsony a természetes szaporulat mutatója.

Lássuk közelebbről Kishegyest! Tíz év alatt Selišće (a legtávolabb eső falucska) népessége felére apadt. A csökkenés aránya legcsekélyebb Kishegyesen, 3,8 százalék. 1948-ban 97,7, 1970-ben 86,4 ember élt a község területének minden négyzetkilométerén. A szó hagyományos értelmében, a területhez viszonyítva *nem lehet agrártúlnépesedésről beszélni*. Zenta, Ada, Szabadka népsűrűsége nagyobb. Kanizsáé 1,7 lélekkel kisebb ugyan, de beszámítandók a terméketlen szikes területek, ahonnan a sovány fű a pásztort is elűzi. A hegyesi, szikicsi, feketicsi földekre nem lehet panasz. A régi világban még Csantavérről is odajárt a nép kapálni.

1961-ben a háztartások 35,3 százaléka földnélküli. 49,4 százaléka négy holdnál kevesebb földdel rendelkezik. 15,3 százalék gazdálkodik négy holdnál nagyobb földön. Ez a hányad árut is termel és rendelkezik a reprodukció szűkös feltételeivel. A lakosság 64,7 százalékát köti a barázda, de ennek nagyobbik része fél lábbal és ingatagon áll a földön. 35,3 százalékát a barázda sem kötötte... A foglalkoztatottak száma a népességhez viszonyítva 20,6 százalék. Feltételezzük: csak földnélküliek voltak munkaviszonyban. Miből élt meg a földnélküliek maradék 14,7 százaléka? És miből pótolja a hiányzó életet a négy holdnál kevesebb földdel rendelkező 49,4 százalék?

Fokozódott a vándorlás.

Nem a város csábítására. Muszájból! A taszító erők hatására. Minden ötödik család életét a létbizonytalanság felhői árnyékolják. Csépe Imre kubikosai, elesett emberei jutnak eszünkbe, és csak az önkéntelenül feltörő sóhaj enyhíti a szorongást. Máskor se volt jobb... A háború előtt kubik. A felszabadulást követő években a csatorna menti ipartelepek kínálták a munkát. Két-három megállónál tovább nem is kellett utazni. Aztán ott is változtak a dolgok. Különösen csökkent az olyan munka iránti kereslet, amilyent Kishegyes kímált.

Ez volt 1961-ben.

Tíz év múlva. A tulajdonviszonyok alig változtak. Az agrárnépesség két százalékkal fogyott. A parasztcsaládok létszáma nem. A lakosság fele továbbra is négy holdnál kisebb földön él. Az újratermelésre alkalmas parasztgazdaságok rész nagysága tizenhét százalék. Másfél százaléknyi szaporodás... Honnan a pénz? Miből vették a földet?

Külföld...

És mi történt a harmincöt százaléknyi földnélkülivel? A foglalkoztatottak részesedése 20,6 százalékról 12,9 százalékra esett! Mi történhetett a földnélküliekkel...

Nőtt a feszültség.

Illetve nőtt volna (körülbelül két-három százalékkal szaporodott volna a kérdőjelek erdeje), de más történt: 8,8 százalékkal fogyott a népesség (elköltözés, természetes fogyás) 4,5 százalék pedig elment külföldre dolgozni. Az ideiglenesen távol levők zöme családfenntartó. A családtagok átlagos létszáma 3,3.

Ha ezt a számot megszorozzuk 690-nel, a szorzat 2277 lesz. Ebből arra következtethetünk, hogy *Kishegyes község lakosságának 14,5 százaléka »távoli« jövedelemből boldogul, 8,8 százaléka pedig elfogyott. A táblázat az ideiglenesen külföldön levők viszonyosságait tartalmazza.*

Község	Külföldön dolgozik 1971-ben	
	A népességhez viszonyítva	Foglalkoztatottakhoz viszonyítva
ADA	4,8	25,2
TOPOLYA	2,7	12,3
KANIZSA	2,9	20,1
KISHEGYES	4,5	34,6
ZENTA	2,8	8,6
SZABADKA	3,1	11,5

Az ideiglenes kivándorlás változékony társadalmi tünet, s ezért nem fűzünk részletesebb magyarázatot a számokhoz. Összegezve a mondandót: Kishegyesen 1961-ben kérdéses volt, miből él a lakosság húsz százaléka. Azóta a feszültség enyhült és a magyarázat: az élet tartósan, vagy ideiglenesen letörölta a bizonytalanság táblájáról a legnagyobb kérdőjeleket. Ennek azonban (a lappangó bajok forrásvidékén) nem szabad örülni. A párbarázdás létforma készenlétben tartja a tartalékos kérdőjeleket.

A község földműveléssel foglalkozó népességének fele négy holdnál kevesebb földhöz kötődik. Ezek a földeken az egy produktív lakosra eső nemzeti jövedelem *huszonhét-szer kisebb*, mint amennyi fejenként jut Velenje produktív népességére. Ne keserítsen el senkit a különbség. Nem muszáj Kishegyest Velenjéhez hasonlítani. Pászíthatjuk — például — Dečani községhez. Akkor itt hatszor nagyobb lesz az egy főre jutó nemzeti jövedelem.

Sajnos a viszonyítások nem változtatnak a dolgok lényegén.

KÉT NAGYKÖZSÉG ÉS AZ ELTÉRÉSEK

A tájegység másik »fejletlen vidéke« Kanizsa. A község területén 33 794 ember él. Ebből 33 százalék a »csönd szép városában«. A csönd szép városa százöt év óta se nem nőtt, se nem fogyatkozott. Akkora, mint volt. Fényes Elek, a magyar statisztika atyja, 1847-ben a nevezetesebb helyek között említi. »Határját a telecskai

dombok hasítják, sok kölest, dohányt termeszt, marha tartása virágzó.«
(Magyarország leírása)

Ennyi a nevezetesség. 1790-től 1860-ig lélekszáma tízszeresére emelkedett. Közben átélte a nagy szaladás vérgőzös napjait. 1860-tól 1970-ig alig változott. Közvetlen háborús pusztítás nem érte.

A lakosság másik 33 százaléka népesebb (viszonylag közművesített) falvakban lakik. Ide tartozik a nagy múltú Martonos, ahol már Evlia Cselebi török világutazó is járt és a szőlőjéről, paprikájáról híres Horgos. A nép harmadik harmada apró falvakban (Oromhegyes, Adorján, Tóthfalu, Kispánc) és szállásokon él. A települések között Kanizsa a legfejlettebb. Kishomok a legelmaradottabb. A két utolsó népszámlálás között csak Kanizsán és Kishomokon emelkedett a lélekszám. Tíz településen és az egész tanyavilágban fogyott.

Fejletlen vidék? Egy orvosra 1944 lakos jut. Dečaniban 12 500. Egy személygépkocsira hatvan polgár. Dečaniban háromszázhatvan. Tájéegységnyi viszonylatban itt születik a legkevesebb gyermek. Ezer lakosra tizenegy. A halálozási arányszám 10,5 ezrelék. Fél ezreléknyi lenne a természetes szaporulat, amit nem érdemes az elvándorlás üteméhez viszonyítani. Már csak azért sem, mert a természetes szaporulat mutatója csökkenő irányzatú. A fél ezrelék tízéves átlagot jelöl. Viszont már az 1972-es mutató negatív előjelű! A Tartományi Statisztikai Hivatal *SAP Vojvodina između XIV i XV konferencije Saveza komunista* című kiadványa 0,2 ezreléknyi természetes fogyást mutat ki a község területén.

Egyébként a nép átlagos műveltsége és közéleti tájékozottsága kielégítő: a tíz évnél idősebb polgárok 28,4 százaléka nyolc évet vagy ennél többet ült iskolapadban. Főiskolát vagy egyetemot azonban csak 1,1 százalék végzett. (Zentán és Szabadkán 2,7, Zrenjaninban 3,2, Újvidéken pedig 6,7 százalék.) Túlzott analfabétizmus nem jellemzi Kanizsát. Sőt! Az írástudatlanok részesedése 5,1 százalék. (Szabadkán 6,1, Zentán 3,7, Zrenjaninban 8,5, Újvidéken pedig 4,6 százalék.) Továbbá megemlítendő, hogy átlagosan 10,6 polgárra jut egy tévékészülék, 4,5 főre egy rádiókészülék, vannak közkönyvtárai, tevékeny amatőr színházzal dicsekedhet és minden évben táborozásra hívja az írókat.

A község gazdaságilag aktív népességének 10,3 százalékát a gyárpar foglalkoztatja. Ez a másodlagos tevékenységi kör. A harmadlagos körben a produktív lakosság 12,1 százaléka. Több, mint a gyárparban. A mezőgazdaság társadalmi szektorán az aktív népesség 8,8 százaléka dolgozik, ami az egész ágazatban tevékenykedők létszámának mindössze 13 százalékát jelenti. Ez a csekély hányad (a társadalmi szektor) adja az ágazat nemzeti jövedelmének 30,1 százalékát.

A termelékenység vonatkozásában jó nagy a különbség a két szektor között. A mezőgazdaság társadalmi része semmivel sem elmaradottabb a többi község mezőgazdasági szervezeteitől. Topolyán például az agrárlakosság 34,6 százalékát foglalkoztató, közművesített és idegenforgalmi célokra is szakosított társadalmi szektor mindössze

43,9 százalékban részesedik az ágazat jövedelmében. Ebből látszik: a kanizsai mezőgazdasági termelő korszerű eszközökkel ugyanolyan hatékonyan dolgozik, mint a topolyai, vagy a becsei. Ezzel szemben a topolyai földműves (egyéni termelő) átlagos nemzeti jövedelme kétszer annyi, mint a kanizsaié. A nagyüzemű gazdálkodásban csekély, a kisárutermelésben a többféle lehetőségek ellenére szembetűnő a különbség.

Mivel magyarázható ez? Az eltérő természeti adottságokkal? Ezekkel is számolni kell. Kanizsa község határát változatos talajviszonyok jellemzik. Homok, réti földek, szik, partos hajlatok. Ez meghatározza a növénytermelés szerkezetét. Gabonaneműek mellett jócskán természetnek munkai igényesebb ipari növényeket. A búza és kukorica mellett jelentős szerepe van a paprikának, ciroknak, szőlőnek és a gyümölcsstermesztésnek. A hátrány valódi okát azonban aligha csak az eltérő természeti adottságokban kell keresni.

Nem jelentéktelenebbek az eltérések a jószágállomány szerkezeti összetételében sem. Kanizsa területének 399 négyzetkilométerén 1972-ben több ló volt, mint Topolya község 596 négyzetkilométeres területén. Ha figyelembe vesszük, hogy a Tisza menti község határában műveletlen homokterületek és szikes legelők találhatók, Topolyán pedig jelképesen szólva minden talpalatnyi föld művelhető, akkor a különbségek még jobban kidomborodnak. Topolya területén 1961 és 1971 között szembetűnően csökkent a lóállomány. Kanizsán alig. Pedig Topolyán hagyományai vannak a lótenyésztésnek. Az ország egyik legnevezetesebb ménese most is ott található.

A szarvasmarha-állomány 1972-es adatok szerint Topolyán 21 406, Kanizsán pedig 9455 darab. A sertésállomány Topolyán 90 629, Kanizsán viszont 36 311 darab. A számokhoz felesleges külön magyarázatot fűzni. Legfeljebb annyit említhetünk meg, hogy a topolyai társas termelők kétszer annyi húst értékesítenek a piacon, mint a kanizsaiak.

Az eltérések mélyebb okait a magánszektor szociális viszonylataiban kell keresnünk. A Tisza menti községben az összes háztartások 25,9 százaléka föld nélküli. *Négy holdnál kevesebb földet 50,9 százalék birtokol.* A parasztgazdaságok 23,5 százaléka alkalmas az árutermelésre. Sajátos helyzet. A birtokviszonyok területén furcsa egyensúly jött létre: a tehetősebbek és a földnélküliek részesedése arányos, a két réteg között pedig a párbarázdások hatalmas tömege. Észak-Bácska községei között viszonylag Kanizsa kötődik legjobban a földhöz. Itt a legtöbb a négy holdnál kisebb gazdaság. Ennyi földön nem lehet megélni. Mégis ott kell maradni!

A parasztgazdaságok nagyság szerinti elosztásának mutatói Topolyán (de még Kishegyesen is) kedvezőbbek. Kanizsán a népesség hatalmas hányada — 74,1 százaléka — kötődik részben, félig vagy teljesen a földhöz (Kishegyesen 64,7, Topolyán pedig 65,6 százalék) és e túlsúlyban levő tömeg zöme (az egész népesség fele) szorul a két mezsgye között és időnként más munkára kényszerül. Topolyán mindössze 35,5 százalék a négy holdnál kevesebb földdel rendelkező gazdaság.

A négy holdak zárt világának emberfeleslege a félig foglalkoztatottság bizonytalanságában él. A nagyobb parasztgazdaságok kapáláskor, aratáskor, kukoricatöréskor alkalmaznak ugyan némi idegen munkaerőt, de ez bizonytalan kenyér. Nem lehet rá jövőt építeni. A társadalmi szektor és a feldolgozó ipar (paprika) szintén idénymunkát kínál. A mezőgazdaságon kívüli tevékenységek felszívóképessége csekély. A második kör, a produktív népesség 10,3 százalékát foglalkoztatja. Ennél Észak-Bácskában csak Kishegyes helyzete hátrányosabb.

Kanizsa mezővárosnak a századfordulón (Horgos és Martonos területei nélkül) 36 000 katasztrális hold földje volt. A népesség 16 000 lélek. A város birtokának (15 000 hold) jövedelme bőven fedezte a közigazgatási és tanügyi kiadásokat. Módos városnak nevezték Kanizsát. Uradalmak nem voltak a határában. A birtokmegosztás már akkor is igen arányos. Eltekintve a város földjétől, a község minden lakosára 1,32 hold föld jutott. A családok átlagos létszáma öt fő. Minden háztartásra 6,6 hold föld. Ebből még lehetett élni.

A parasztgazdaságokon kívül munkaalkalmat kínált Milkó Vilmos gőzfűrészgyára, Fehér János és Törtei János gőzfűrésztelepe és őrlőmalmai, a Göztéglagyár Részvénytársaság, a Tisza, a város földje, valamint a kereskedelem és a kisipar. Az ipartelepek egy része bővült, korszerűsödött azóta. Ami új keletkezett, vagy kevés munkaalkalmat kínál, vagy a foglalkoztatottság miatt lett és felhalmozóképessége csekély. Martonos legnagyobb ipartelepe a kosártonó. Horgosé a paprikafeldolgozó, idényjellegű termeléssel. Adorjánának, Oromhegyesnek, Tóthfalunak, Kispiacnak, Oromnak nincs ipara.

A harmadlagos tevékenységi kör a produktív népesség 12,1 százalékát köti le. Ha ebből kivonjuk az iskolákat, városházát, alig marad valami. Nincs hol dolgozni és mégis kevesebben térnek vándorútra, mint például Kishegyesen. Az idényjellegű elvándorlás foka is alacsonyabb. A munkaigényes kultúrák időnként lekötik a munkaerőt, majd passzív periódus következik: váltakoznak a dolog és várakozás állapotai. Reménykedés enyhíti a helyzetet. A télen időszakok hatását azonban nem semlegesíti.

Ezért nagyobb a topolyai földműves átlagos nemzeti jövedelme. Korántsem csak az eltérő természeti és talajviszonyok hatnak rá: társadalmi és gazdasági tényezőké a főszerep. Ott, Topolyán, egyrészt nagyobb az árutermelésre alkalmas parasztgazdaságok rész nagysága, másrészt jóval kisebb az első tevékenységi kör népsűrűsége. Topolyán a mezőgazdaság társadalmi szektorának ereje nemcsak a foglalkoztatottságban és termelékenységben jut kifejezésre, hanem a két szektor közötti kapcsolatok hatékonyságában és eredményességében is.

Minél tovább vizsgáljuk a számokat, annál jobban kidomborodnak az eltérések, annál inkább a mezőgazdasági termelés társadalmasítására, az öngazgatási társulások lehetőségeire irányul a figyelem. Az együttműködés a parasztgazdaságok piacképességének emeltyűje. A piacképességtől függ a jövedelem. Ez a folyamat törvényszerűen elmossa a kisárutermelésre jellemző mindenességet, szaksítja a termelést, csökkenti az agrárnépességet. De ebben a körfor-

gásban nem a kilátástalanság rugói működnek, hanem a gazdaság törvényszerűségei.

Az együttműködés hat a parasztgazdaság szerkezetének átalakulására. Először a lovat szorította ki a traktor. De láttuk: a két község között itt is nagy a különbség. Az ötvenes években Kanizsán a szövetkezeti mezőgazdászok sorra járták a családokat, s rábeszélni próbálták a földműveseket a kooperációra. Jobb, ha nem a politikusok agítálnak, mondta e sorok írójának az egyik agronómus, mert elriasztanak a termelőket. De mitől félnek? Elvtársam, hangzott a válasz, a kanizsai parasztok bizalmatlanok.

Búzára ment az alku.

Az emberek fél holdakra szerződtek.

Nem ment és most se túlságosan megy a dolog, bár közben a magashozamú búzafajták meghódították a határ egy részét. A »bizalmatlanság« tovább tart. A valóság többretű vizsgálata azonban megmutatja: a kooperáció ott hódít igazán, ahol többretűek a kapcsolatok. Ahol alkalom van máshol, jövedelmezőbbben hasznosítani a barázdából kiszorult munkaerőt. Kimondottan csak gabonatermelésre korlátozódó együttműködés nem lehet sikeres ott, ahol viszonylagos agrártúlnépesedés, a félig foglalkoztatottság a fő gond.

A topolyai földműves nagyobb jövedelme a jószágtenyésztésből származik. A kapcsolatok bővülésével változott és változik az állomány összetétele: 1961 és 1971 között Topolyán 23,6 százalékkal csökkent a lóállomány, Kanizsán 9,7 százalékkal. A sertésállomány Topolyán 18,1 százalékkal emelkedett. Kanizsán szintén emelkedett, de csak 6,1 százalékkal. A szarvasmarha-állomány Topolyán 32,2, Kanizsán 27,5 százalékkal nagyobb.

Mellőzve a jószágállományt hátrányosan érintő agrárpolitikai tényezőket, a két község eltérő természeti és talajviszonyait (és óvakodva a belemagyarázásoktól), mégis meg kell állapítani: a mutatók olyan minőségi különbségeket — növekvő különbségeket! — sejtetnek, amelyeknek szociális vetülete egyre több aggodalomra ad okot. Szegénység és bizonytalanság búvkörében lassulnak a mozgások, a röhöz kötöttség állapota konzerválódik. A földműves félti a maradék földet. Irtózik a kockázattól. Bizalmatlan.

Kevés földön sok ember a jövőtlenség árnyékában. Taszító jelen és ködös holnap között tizezer lélek.

Ez a nagy tömeg önerejéből át tudja-e törni a sovány fogyasztó-gazdálkodás erős falazatát? Ahonnan már a muszáj taszítja kifelé. Eddig legyőzte a muszájt — a biológiai reprodukció korlátozásával. Önsorvasztással.

Nem ma kezdődött.

Már tegnapelőtt...

Láttuk, mennyit változott száztíz esztendő alatt Martonos, Adorján, Kanizsa lélekszáma. Az említett száztíz esztendő alatt a kenyér átlagos holdankénti hozamát sikerült az ötszörösére emelni.

Nem csekélység.

Ez a vidék, Észak-Bácska, a néptömörülés mértékével mérve, városiasodott a két utóbbi népszámlálás között. A községek társadalmi szerkezete szintén erre utal. Az urbanizáció gyorsulását a falusi hagyatékek tisztító erői növelik. A cselekvő ember alaptevékenységének sajátosságaiiban rejlenek az indító okok. A falu szocialista átalakításával nem szakma változik a munkamegosztás törvényszerűségei szerint — ősi létforma bomlik. A folyamatot görcsök, feszültségek kísérik.

Minden vonatkozásban fokozódtak a népmozgások. Ezek okait, tartós és mulékony fékeit próbáltuk kibogozni a tünetek kuszált tömkelegéből. A mozgásirányok követéséhez bővíteni kell a vizsgálódás területét és a módszer kelléktárát. Falu és város eltérő (előnyös vagy hátrányos) ismérveit kell szemügyre venni, ami egyrészt a fogalmak pontosabb körülírását, a statisztikai anyag felbontását, átcsoportosítását, másrészt az elemzés tárgykörének mélyítését követeli.

FOGYATKOZÓ FALVAK

A csaknem háromszázezer lakos városokban, falvakban és tanyákon él. Sem a várost, sem a falut, sem a szállásokat nem sikerült eddig megnyugtató pontossággal meghatározni. A települések csoportosítása mindenhol gondot okoz a statisztikusoknak. Ebben az írásban *településnemekről* és *településtípusokról* lesz szó. A településnemek fogalmán a történelemben kialakult tartós, elsősorban a termelési tevékenység jellege által meghatározott emberi telephelyeket értjük. Ebben a vonatkozásban *városokat, falvakat és tanyákat* különböztetünk meg. Tág fogalmak.

A valóságban nincs két egyforma város, két azonos falu, a szállások is csak mesziről hasonlítanak egymásra. Azonban a településnemekben belül, a megült helyek külső és belső kapcsolatainak rendszerében mégis mutatkoznak hasonlóságok, viszonyításra alkalmas, mérhető tulajdonságok, amelyek lehetővé teszik a településnemek típusok szerinti csoportosítását. Természetesen e gyűjtő és azonosító fogalmakat az egyezményesség elve szerint használjuk. A tárgykörrel foglalkozó szaktudomány még nem építette fel a saját precíz fogalmi rendszerét.

Eperjessy Kálmán — rurális vonatkozásban — *településformák-ról ír. (A magyar falu története.)* »A településforma a megült hely nagyságát, alakját, elhelyezkedési rendjét jelenti« — mondja és később hozzáteszi: »Irodalmunkban a településformák tudomány vizsgálatára még folyamatban van. Ezért tartalmukat és lényegüket illetőleg tág tere van a feltevéseknek.« Ez keseríti a leírására vállalkozó szociográfus életét. Nem léphet kitaposott, útjelzőkkel ellátott ösvényekre. Sőt! Ügyelnie kell az eltérő valóságból lepárolt általános értékítéletek buktatóira.

Precíz fogalmi rendszer, hiteles mértékek nélkül vállalnunk kell az egyezményesség kockázatát. A tájegység »megült telephelyeit« a települések neme, nagysága, társadalmi struktúrája, funkciója, a közművésítés szintje szerint öt csoportba osztottuk. Sorszám szerint a következőkbe:

1. *Városok.* Jobb híján és tapasztalati sugalmazásra dr. Jovan Đ. Đorđević nézetét méltányoljuk. Szerinte Észak-Bácskába Szabadka és Zenta tekinthető városnak. (*Gradovi Jugoslavije.*) Szabadkán és Zentán él a tájegység lakosságának 38,7 százaléka. Ez világviszonylatban közepes urbanizáltságnak felel meg. Természetesen maradnak tisztázatlan kérdések. Mennyire városok ezek a városok? Mennyi örökölt rurális elem maradt bennük? Miként hatnak ezek a közösség életére? Még több aggodalmat okoznak a differenciálás kérdései. Egyértelműen falunak minősíthető-e Topolya, Kanizsa, Ada és Palics?

2. *Félvárosok.* A négy említett települést soroltuk ide. Topolya, Ada és Kanizsa az agrárnépesség nagyarányú tömörülése mellett a városiasodás határozottan felismerhető típusjegyeit viseli. Emeletes házak a központokban, viszonylag fejlett közművek. Társadalmi szerkezetük viszont agrárjellegre enged következtetni. Még nem egészen városok, de már nem is falvak. Palics sajátos eset. Alakra falu, társadalmi szerkezete szerint város. Tulajdonképpen Szabadka bolygója. Külső kapcsolatainak egész rendszerével a városhoz kötődik. Nem sorolhattuk a falvak közé.

3. *Népes falvak.* A falvak kategóriájának felosztását a telephelyek eltérő nagysága, népessége és a helyzeti energia vonatkozásában mutatkozó eltérések indokolják. Ide soroltuk az ötezernél nagyobb lélekszámú, közepesen közművesített, hagyományosan fejlett társadalmi szolgálatokkal rendelkező zárt településeket. Konkrétan: Bajmokat, Kishegyest, Moravicát, Csantavért, Horgost, Feketicset, Lovćenacot, Martonost, Moholt és Pacsért. Ezek közül néhányat dr. Jovan Đ. Đorđević *Jugoszlávia egyéb nagyobb települései* között említ. Nagy települések és társadalmi szerkezetük miatt sem minősíthetők tipikus falvaknak. Külön gondot okozott Tavankút minősítése. Ötezernél több lakosa van, de elhelyezkedési rendjénél fogva nem zárt település: egymástól távol eső részekre, sorokra oszlik, megfelelő utak és közművek nélkül. A faluközpont létrejött, fejlődik, viszont a népesség zöme szállási körülmények között él. Tavankút lakosságát, tapasztalati ismeretek alapján, részben az apró falvak, részben a szállások rovatába osztottuk.

4. *Apró falvak.* A csekély létszámú zárt településeket (Adorján, Oromhegyes, Felsőhegy stb.), az első világháború után épült telepesfalvak többségét (Višnjevac, Njegosovo, Karadorđevo stb.), általában a halmazfalvakat, továbbá a kevésbé tömör, de forgalmas utak mentén fekvő településeket értjük az apró falvak fogalmán. Kockázatos ezeket teljesen elválasztani a tanyavilágtól. Nagyfény, Tornyyos, Orahovo, Kispiac központja közművesedő falut sejtet, azonban a statisztikai kimutatásban szereplő népesség zöme távoli szállásokon él és főleg mezőgazdasággal foglalkozik. Az apró falvak és a szállások között átmeneti alakzatok sávja szaporítja a kérdőjeleket és teszi körülményesebbé a csoportosítást. A hibaszázalékot csak a helyszín ismerete csökkentheti.

5. *Szállások.* A szállások és az apró falvak között nincsenek éles határok. Néha a látszat is csal. Tóthfalu például alakra halmaz-

faluk. Összel, ha felázik a föld, tanyasi életet él. Iskolája tipikus szállási iskola. Egymással könnyebben érintkezhetnek az emberek: a külvilág felé éppen annyi sarat dagasztanak, mint a szállási népek. Bácsszőlős alakra tanyarendszerű település. Mégis télen-nyáron a forgalom eleven keringésében él. Termelési kultúrája fejlett. Az életszínvonal jóval a falvak átlaga felett. Ilyen és hasonló okok miatt a falusított tanyaközpontokat és szállásokat külön csoportba soroltuk. Néhány, kövesüttől, vasúttól távol fekvő, kicsi falu pedig a szállások közé került.

Összegezve: Észak-Bácska nyolcvanhét települését öt részre osztottuk. A csoportokat a szövegben, táblázatokban »városok«, »fővárosok«, »népes falvak«, »apró falvak« és »szállások« szavakkal jelöljük. A vidék településszerkezete, mint láttuk, már a századfordulóra kialakult. A következő ötven esztendő alig hozott változást. Szabadka városi népessége 1931-ben 65 095, 1953-ban 66 091. Megállapodottság. Zentán 1931-ben 31 969 ember élt. 1961-ben 31 081. Visszafejlődés. A fővárosok népessége valamennyivel gyarapodott. A népes falvak visszafejlődtek. Az apró falvak lakossága szaporodott legnagyobb mértékben. Telepítések. Tanyavilág? Konzerválódott. Századfordulótól az ötvenes évek végéig.

Ami a két népszámlálás között történt, azt százalékos elosztásban az alábbi kimutatás tárja elénk.

Települések	A lakosság eloszlása százalékokban		Szaporodás	Fogyás
	1961-ben	1971-ben		
VÁROSOK	34,92	38,76	3,84	
FŐVÁROSOK	15,14	15,98	0,84	
NÉPES FALVAK	25,40	23,38		2,09
APRÓ FALVAK	11,02	10,93		0,09
SZÁLLÁSOK	13,52	10,95		2,57

Szembetűnő a városi népesség szaporodása, de tudjuk, az adott esetben ez csak Szabadkára vonatkozik. Megindult a tanyasi emberek vándorlása. E nagy mozdulatlan világban az utóbbi másfél évtized jelentősebb változásokat hozott, mint az előző ötven esztendő. Az utak a tanyaközpontok felé vezetnek, de — mint a számok mutatják — kevesen maradnak az apró falvakban. A vándorlók többsége tovább megy, távolabbi lehetőségek, városok felé.

Az elpusztult szállások száma körülbelül azonos a tanyaközpontokba, népes falvakba költözött családok létszámával, ahonnan szintén tovább vezetnek az utak. A tanyavilág fogyatkozása generációs tünet. A fiatalok elmenni, s maradnak a magatehetetlen idős emberek. Néhány év múlva a fiatalok felteszik a kérdést a városban: mi lesz az idős földművesekkel? A hanyatlás látványa szomorú. Az udvart felveri a gaz, a göré tetejét elvitte a szél, roskadozik a kocsiszín, s a félig kiszáradt akác lombtalan ágán vadgalamb turbékol.

Gyorsult a népes falvak fogyatkozása is. Kishegyves, Csantavér, Moravica, Bajmok, Horgos, Bajsa mind a mezőgazdaságra épültek és

a múlt század derekán gyorsan duzzadtak. A századfordulón megállt a szaporulat. Huszonöt évvel ezelőtt elkezdődött a lassú fogyatkozás. A táblázat száztíz esztendőt ölel fel. Nem magyarázni, csak illusztrálni próbálja a népes falvak vegetálását. A nagy agrárfalvak (Martonos példája is mutatja) a múlt század gyermekei. Korunk már nem kedvez nekik.

Népes falvak	A lakosság létszáma		Több	Kevesebb
	1860-ban	1971-ben		
KISHEGYES	4045	6601	2556	
MORAVICA	5869	6733	864	
PACSÉR	4748	4183		565
CSANTAVÉR	4487	9072	4585	
BAJSA	3274	3944	670	
FEKETICS	3654	4818	1164	

Hirtelen nőttek és hamar rájuk feküdt a túlnépesedés árnyéka. A konjunktúra a belterjesség felé tolt a földművelést, viszont sok kenyér kellett. A terményeknek csak egy kis része kerülhetett piacra. A vidék természeti erőforrásain a szükség ült. A tőke csábosabb lehetőségek felé folyt, itt nem jöttek létre a népességet tömörítő gyárvárosok. Közben nőttek a falvak és bennük a feszültségek. Az első mezőgazdasági sztrájkhullám 1893-ban söpört végig a vidéken. 1903-ban a második. A búzát 7 forint 30 krajcárért árulták. A napszám ötven krajcár. A búza átlagos holdankénti hozama öt métermázsa és valamennyi.

Negyven évvel előbb, az idézett összeírás időszakában sem termelt több búza holdanként. De alacsonyabb volt a lélekszám. Lassabban jártak az eszmék. Az uralmak sem igazodtak oly mereven a haszon elvéhez. A nagybirtokok közé szorult falvakban (Moravica, Bajsa) lángoltak fel legjobban az agrármozgalmak. Az élet beszorult. Moravica és Bajsa lélekszáma száztíz esztendő alatt alig változott. Kell ezen csodálkozni? Nagyobb csoda, hogy ezek a falvak egyáltalán megmaradtak.

1883. február 27-én Szabadka és Újvidék között végiment az első vonat. Feipántlikázták a mozdonyt. Az állomásokon lelkes beszédek. A csantavérik »töméntelen szekérrel«, zeneszóval vonultak Nagyfényre, éljenzéssel, mozsárágyúlövésekkel üdvözölték a technika csodáját. »Midőn az ipar, kereskedelem, forgalom tényezője Csantavér község mellett először elhalad...« — így kezdte beszédét Lux János plébános. Topolyán, Kishegyesen, Feketicsen hasonlóképpen kezdődtek a beszédek.

Ujjongott a tömeg.

Eleink örültek az ipar, kereskedelem és forgalom tényezőjének. Érezték, nagy dolog történt. Éljenek. Honnan sejtették volna, hogy a technika csodája majd elősegíti a nyersanyagtermelő vidék kizsákmányolását. A városok fejlődése a falvak sorvadásával jár. Ez a tőkés fejlődés törvénye. Annak, hogy mégsem sorvadtak el a falvak, egy magyarázata van: a városok sem fejlődtek.

Mögöttünk derűsebb-borúsabb tizenöt esztendő: nőtt a forgalom a város felé vezető utakon, és tudjuk, a munkamegosztás fejlődésének e törvényszerű következménye együtt jár az agrármépeesség folyamatos átrétegeződésével, a falu változásával. Mi minden kapcsolódik ehhez a folyamathoz... Életkörülmények javulása, jobb egészségügyi, kommunális ellátottság, szokások, szemléletek évülése, magasabb műveltség, szakmai képzettség, új igények... Kinek kell bizonygatni, mennyivel előnyösebb a városban vagy a közelében lakni, mint a sáros-poros faluban, vagy kint a szálláson!

A HÁTRÁNYOK OSZTÁLYSZEMPONTBÓL

A lakóhely jellege a társadalmi munkamegosztás egyik dimenziója. Tüzetesebb vizsgálatát a történeti fejlődés és a mai összefüggések egyaránt indokolják. A foglalkoztatási struktúra alapján osztottuk fel a településeket. A csoportok között azért nem lehetett éles határokat vonni, mert az ipari és a mezőgazdasági munka elválasztódásának származékos következményei későbbben öntörvényűen is hatottak a falvak és városok életére. Ezzel magyarázható a mezőgazdasági települések lassú városiasodása és a rurális típusjegyek kiütökzése a városok arculatán.

A település sajátos jellege elfogadható valószerűséggel csak a konkrét tulajdonságok (funkcionális szerep, morfológiai tagozódás, kommunális ellátottság stb.) kibontásával határozható meg. Könnyebb a dolgunk a konkrét település esetében. A csoportosítást átmeneti típusok, határesetek nehezítik, mégis egy adott vidék településszerkezetének összképén a falusiasság, illetve a városiasodás irányában kidomborodnak az eltérések.

A falusi és a városi népesség szerkezeti összetétele gyökeresen eltérő. Ennek sokféle következményei lehetnek. Egy-egy réteg arcúata egészen más városban, mint falun. Különösen nagyok a különbségek a felfele irányuló tömeges mozgás területén. A falusi fiatalnak az egyetemig sokkal több gátat kell ledöntenie, mint a városinak — mondhatnánk nagy általánosságban. A valóságban — mint látni fogjuk — korántsem ennyire egyszerű a dolog.

Tőkés viszonyok között az ipari civilizáció térhódításával mélyült a szakadék a falu és a város között. A műszaki haladás áldásos vívmányai jobbadán a várost illették. A falu elmaradt. Mi történik itt és most ebben a vonatkozásban? A falu taszító erői hatnak. Az kétségtelen. A taszítás határfoka azonban eltérő. Nem egyformán érinti a településeket s a különböző településtípusokhoz kötődő szociális rétegeket.

Az anyagi létalap fejlődése sem úgy hat, mint régebben. Általában az infrastruktúra létesítményei enyhítik a településnek közötti ellentéteket. Villany. Utak. Szellemi kommunikáció. Forgalmas hidakként ívelik át az örökölt szakadékokat. A felszabadulás óta — különösen az utóbbi másfél évtized alatt — sokat javultak a tájegység útviszonyai. Zenta és Topolya között, a nemzetközi út vonzás-sávjában, Szabadka néhai pusztáin a tanyavilág hatalmas területei

bújhattak elő az isten háta mögül. Olyan területek kapcsolódtak a forgalom eleven áramkörébe, amelyeket a múlt század utolsó évtizedeiben elkerült a vasút.

A műutak felrázták tespedtségükből az apró tanyaközpontokat. Gunaras, Békova, Orom, Györgyén, Kispiac, Kevi, Tornynos egyszerre kilépett a lusta porból és a vendégmarasztaló sárból. Az úttal szinte egyidejűleg lépett az ósdi egytanítós tanodák helyébe az új iskola. Ahol a háború előtt a csendőrlaktanya a legfőbb közintézmény, most sporttelepeket, egészségházakat, közműveket látunk.

Az út felkavarta a falvak életét.

Még nagyobb területeket hódított a villany. Gólyalábakon sétált a falvakba, majd a szállások közé és maga után hívta a civilizáció egyéb kellékeit: rádiót, televíziót, hűtőszekrényt, mosógépet, általában a tartós háztartási berendezéseket és az addig használatlan munkagépeket. Tehát a mezőgazdasági és ipari munka elvállásával keletkezett nagy ellentétek az utóbbi három évtized folyamán az infrastruktúra fejlődése nyomán valamelyest tompultak.

A különbségeket egyebek között az életszínvonal egyes mutatóival szokás mérni. A Szövetségi Statisztikai Hivatal adatai szerint a tartós használati eszközök birtoklása tekintetében, országos viszonylatban, igen nagyok az eltérések a mezőgazdasági és a városi háztartások között. A városi háztartások ötször több bojlerrel, kilencszer több hűtőszekrényvel, tízszer több tévékészülékkel, hússzor több személygépkocsival, négyszer több mosógéppel rendelkeznek, mint a falusiak.

Ezek a számok az életszínvonal szempontjából láttatják a történelmi településnek lemaradását, illetve előreszaladását, a taszítás erőinek határfokát. A szűkebb tájegység vonatkozásában azonban ilyen nagy különbségekről nem beszélhetünk. Igaz, maradtak úttalan, petróleumos foltok a térképen (Csantavér—Orom—Kamizsa, Gunaras—Tornynos—Csantavér, Györgyén—Nagyfény között és általában a forgalmas útvonalaktól távolabb eső részeken), ahol a taszító erők többszörösen hatnak, de itt sem érintik egyformán a különböző társadalmi rétegeket. A módosabb tanyalakóknak házuk van a városban, faluban, ahol többé-kevésbé megtalálhatók a civilizáció áldásai.

A mérleg a város javára billen, de egyes használati cikkek, például a rádiókészülék, már nem alkalmasak az efféle mérésekre, nem érzékeltetnek lényeges különbséget a településnek között. A televízió a szállások között együtt terjed a villannyal. A hálózathoz kötött háztartások nyolcvan százaléka először televíziót kerít korunk közhasznú vívmányai közül. Ezt követi (igaz, jócskán csekélyebb gyakoriságban) a villanytűzhely, motorkerékpár, hűtőszekrény, mosógép és a sor végén a porszívó.

Észak-Bácska rurális települései — az életszínvonal mutatói szerint — fejlettebbek az országos átlagnál. Ez a megállapítás azonban csak a villamosított területekre érvényes. Ahol villany és közművesítés van, ott a tartós háztartási eszközök tekintetében a falu és város között csekélyebbek az eltérések, mint a városban a pólusos szociális rétegek (például a szakképzetlen munkások és értelmiségiek) között.

A településtípust mint differenciáló, különbségeket kidomborító és magyarító tényezőt a társadalmi rétegződés ötvözetében tárgyaljuk. Az eltérések gyökerei szociális talajba nyúlnak, a tehetősebbeket kevésbé érintik az eredendő hátrányok, mint a párbarázdás földműveseket, meg a faluhoz kötődő munkásokat. A sokat emlegetett taszító erőök szoros kapcsolatban vannak az osztályviszonyokkal.

A szállások és a nagy agrárfalvak népessége apadt legnagyobb mértékben a két utóbbi népszámlálás között. A népes falvakból leginkább a négy holdnál kevesebb földdel rendelkező gazdaságok életfeleslege folyt el. E gazdaságok nagy része az utolsó földosztáskor keletkezett. A földigénylők második nemzedékét vándorútra kényszeríti a szükség, de más okok miatt, mint a tanyasi népességet. Innen a produktív korúak, onnan a legifjabb nemzedék megy a város felé. A célok sem azonosak.

Látszólag nemzedéki vándorlás folyik, ám ha jobban megnézzük, kik indulnak, meddig jutnak, valamelyest változik a kép. Az alábbi táblázat (a 7 NAP 1972-ben gyűjtött adatai alapján) településnemek szerint mutatja, hogy száz munkás-, földműves-, iparos- és értelmiségi családra hány középiskolai tanuló jut. Pontosabban: hányan tanulnak tovább az általános iskola után.

Települések	Középiskolai tanuló száz családra			
	Munkás	Földműves	Iparos	Értelmiségi
VÁROSOK	17,8	10,9	22,4	30,0
FÉLVÁROSOK	13,1	16,1	14,7	34,1
NÉPES FALVAK	14,2	8,3	19,8	23,6
APRÓ FALVAK	7,3	18,1	16,2	33,3
SZÁLLÁSOK	3,3	11,4	12,5	43,5

A felfelé tartó tömeges mozgás akadályai már a középiskoláig sem egyformák. Gazdasági helyzet, származás (vágyak, belátható célok tudatosítása a családban) és külső taszítások hatnak az esélyekre. A szellemi foglalkozású réteg az emelkedő mobilitás rendszerében alig érzi a falu hátrányait. Nem a lakóhely sajátossága, a társadalmi helyzet határozza meg a sorsokat. A tanyaközpontok értelmisége (mezőgazdasági szakemberek, tisztviselők, orvosok, tanárok, tanítók) csak azért küld viszonylag több gyermeket középiskolákba, mert a kinti családok általában népesebbek a városiaknál.

A lakóhely, bár nem tartozik a munkamegosztás elsődleges dimenziói közé, mégis hat a mozgásokra. Az iparosoknál már szembe-tűnő a rurális környezet hátránya. Még jobban kidomborodik ez az első számoszlopon. A munkásokra vonatkozó számok a kérdés osztályjellegét hozzák a figyelem előterébe. A munkásosztály nemcsak a társadalmi stratifikáció egészében nem rendelkezik történelmi szerepének megfelelő súllyal a felfelé irányuló mozgások útjain, de a településstruktúra hátrányai is ezt a réteget érintik legérzékenyebben. Itt csak a következetes cselekvés hozhat lényeges változást.

A munkásosztályon belül jelentős státuskülönbségeket sejtetnek az adatok. Az apró falvak és a szállások munkása a parasztság leg-

alsóbb rétegeből jön: a tegnapi, nehéz sorsú, nyomorgó faluszéli rög-höz kötött szegénységet idézi sok vonatkozásban. Szemében a városi szakképzett munkás »állásban levő« előkelőség. Legtöbbjüknek állandó munkahelye sincs. Alkalmi és idénymunkát végeznek, harmados földön vergődnek, s alig várják, hogy a gyerek kiszabaduljon az elemiből. Középiskola? Többnyire vágyalom.

Súlyponti kérdést tartalmaz a második számoszlop is. A földművesfiatalok felemelkedési esélyeit alig befolyásolják a lakóhely sajátosságai. Mégis elgondolkoztató a népes falvak mutatója. Láttuk, milyen élesen hatnak itt a taszítás erői. És milyen magasak a felfelé irányuló tömeges mozgás akadályai! Moravicai, csantavéri, kis-hegyesi, martonosi agrárproletárt látunk a statisztika mögött, aki a földosztáskor kiigényelte ősi jussát, s azóta földművesnek mondja magát. Számára az emelkedés útja lemondásokkal, koplalásokkal, erőfeszítésekkel van kikövezve.

A népes falvak munkásai előnyösebb helyzetben vannak. Időszaki (napi, heti) vándorlások, a külföldön dolgozó családtagok és a kétlakóság (a foglalkoztatottak nagy része földet is művel) tágítja lehetőségeiket. Különben a vegyes tevékenységű mezőgazdasági háztartások tagjai mind ritkábban sorolják magukat a földművesek közé.

Az emelkedő mozgások útjai nem érnek véget a középiskolánál. Mi történik azután? Az egyetemi hallgatók származás szerinti eloszlásában (alábbi táblázat) más természetű differenciálódások mutatkoznak, s még jobban kiemelik a kérdés osztálytartalmát.

Települések	Egyetemi hallgató — száz családra			
	Munkás	Földműves	Iparos	Ertelmiségi
VÁROSOK	4,4	2,7	2,8	22,4
FELVÁROSOK	1,4	2,3	2,9	24,7
NÉPES FALVAK	1,9	1,1	1,2	15,0
APRÓ FALVAK	2,2	2,7	3,6	9,8
SZÁLLÁSOK	1,1	0,7	0,4	8,7

Míg az előbbi táblázatban fizikai munkások és a szellemi foglalkozásúak közötti eltérés csak a kevésbé urbanizált környezetekben domborodott ki, itt általánossá vált a tünet. Megnőtt a válaszfal. Döntő szerepet kapott a munkamegosztás rendszerében elfoglalt hely, ami a kutatás minden számoszlopán határozottan érzékelhető. De mindez háttérbe szorul a legfontosabb összefüggés mögött, ami egyetlen mondatba tömöríthető. Az értelmiség jórészt önmagát reprodukálja, s nemzedékről nemzedékre távolabb kerül az anyagi javak termelésétől.

EGY KÜLÖNÖS VÁROS

Szabadkának nyoma sincs a térképen, amikor Zenta városi rangot kap. Kézművessége fejlett, céhei olyan jogokat élveznek, mint a szegediek. Különös város. Egyetlen nyomon követhető, históriával rendelkező település Észak-Bácskában. 1506-ban II. Ulászló szabad

királyi várossá nyilvánítja. (Mennyit kilíncseltek ezért a rangért Szabadka képviselői Mária Terézia udvarában!) Jön a török és elpusztítja. Azazhogy mégsem egészen: Evlia Cselebi talált itt a Tisza partján egy négyszögű kis palankát, s benne húsz katonát, emint néhány kisebbszerű boltot s templomból alakított dzsámit.

Evlia Cselebi 1664-ben járt Zentán. Huszonkét esztendő múlva (1686. október 15-én) zajlik az első zentai csata: a török sereg huszonnégy ágyút, kétszáz bivalyt, kétszáz tevét, ötezer lovat veszít. (Az emberekről nincs pontos adat.) Az elsőt, tizenegy évvel később (1697. szeptember 11-én) követte a második csata. A vérengzés jelenetei leírhatatlanok voltak. Húszezer török maradt a sáncok között. Nyolcezer a Tiszába veszett. Savoyai Jenő, a győztes, miután harmadnap eltemette a halottakat, észak felé vonult. Seregei a Palicsi-tó partján ütöttek táborn.

A zentai sáncok között szerb határőrök maradtak. 1704-ben II. Rákóczi Ferenc kurucai dúlták a várost. A nép a Nagyrét nádasaiba menekült. A nádasok adnak búvóhelyet a népnek 1849 gyertyaszentelőjén is. Ekkor a szerb csapatok pusztították a várost. 1853-tól ármentesítik a Nagyrétet. Lassan eltűnnek a nádasok. 1860-ban 17 227 ember élt Zentán. A városhoz hatvanötezer hold föld tartozott. Ropant nagy határ... A török előtt virágzó falvakat dajkált. A régi Kevi, Tornjos, Likasegyháza, Karjad emléke a dézsmalajstromokban maradt meg.

1880 és 1890 között Zenta népességének gyarapodása 20,1 százalékkal (Szabadkán 18,44, Újvidéken 15,69, Zomborban 6,9 százalék a szaporulat.) »Boldog évtized« — írta a Zentán megjelenő Bácskai Gazda című földművesújság. Egyetlen település sem fejlődött akkor olyan gyors ütemben, mint Zenta. A nagyarányú természetes népszaporulatot a kor sajtója járásosztással, vasútépítéssel és a jólét emelkedésével magyarázta. Több mint nyolcvan esztendő múlt el azóta. Zenta lakosságának száma 25 653-ról 31 407-re emelkedett.

Nem következett több boldog évtized.

Nem a két világháború között állt meg a fejlődés. Előbb. Már 1890 táján. Az egyik ok a mezőgazdaság elmaradott állapota. 1881-ben a művelhető földek 19 százalékát pihentették. Meghagyták fekete ugarnak. 1892-ben a fekete ugar részesedése még mindig 16 százalékkal. »A kétnyomásos rendszer egyike a gazdálkodás legnagyobb bűneinek« — állapította meg a Bácskai Gazda. És panaszkodott: a földművesek nem ismerik a konkoly veszedelmét, nem tudják, hogy a konkoly minden alkalmmal kétezer-hatszáz magot terem. Száz pipacs ötvenezer magot... »Gyomot vetünk, gyomot aratunk!« — kongatja a vészharangot az újság.

1897. január 20-án írta a Zentai Közlöny: »...ez idő szerint legalább kétezer munkás van fölösleg. Az ipari ismeretek hiánya, s hagyományos munkakör csaknem kényszerítőleg és kizárólag a földművelés körüli munkára tereli az összes munkaerőt, hol a sok munkás által nyújtott konkurenciában a lenyomott munkáarak mellett ma már alig keresheti meg a télirevaló gabonát. Hát hol van a ruhá-

zat, lakbér?» A földművelésügyi miniszter rendelete értelmében név szerint összeírják a munkaadókat és szám szerint a munkásokat. A szocialisták hatósági engedély nélkül gyűléseznek.

Február elején Zenta város hatósága nyomorenyhító intézkedést foganatosít. Ezeröttszáz forintot szavaznak az inségn munkára. Ekkor már háromezer munkanélküli van a városban. Az inségnapszám ötven krajcár. »A zentai szocialisták állítólag veszedelmes zendülésre készülnek« — jelentette 1897. május 25-én a Zomborban megjelenő Bácska című megyei lap. A zendülés két nappal előbb bekövetkezett: a munkások nem akarták átengedni Bánátból a sztrájk törököt, a csendőrség közbelépett. Berda Istvánt leszúrták. Többen megsebesültek.

Június harmadikán reggel szomorú menet vonult a városháza elől a vasútállomásra. Huszónkét összeláncolt embert kísérték villogó szuronyok között. Keretlegénység kordona mögött a hozzátartozók tömege. Kisírt szemű asszonyok. Mezítlábas gyerekek. Égő tekintetű, mindenre elszánt suhancok követelték apjukat. »Bűnhődniök kell!« — írták a helyi újságok. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nyílt levelet intézett báró Bánffy Dezső kabinetjéhez: »Mindenekelőtt azt kérdezzük az összkormánytól, vajon meddig akarja vidéken a népet agyonlővetni és nem találja-e még elérkezettnek az időt arra, hogy ezzel a hóhérpolitikával alábbhagyjon?« Decemberben a parlament elfogadta a rabszolgatörvényt.

Egyetlen képviselő szólt ellene!

Abban az esztendőben Zenta határában lánconként hat méter-mázsza búza termett. A zendülés után a gazdakör és a városi tanács indítványára huszonnégy tagú bizottság (tizenkét gazda, tizenkét munkás) tárgyalta a helyzetet. Abban egyeztek meg, hogy tizenegyedén aratnak és egy kaszára hét lánconként engedélyeznek. Hétszer hat negyvenkettő. Ennek a tizenegyedik része sok az éhhalálhoz, kevés az élhetéshez. Kétezer aratópár maradt munka nélkül. A búza ára 7 forint 30 krajcár. A kukoricát 3,60-ért árulták. A hatósági keretből az egy munkaképes éhezőre eső három inségnapszámából körülbelül negyven kiló kukoricát lehetett venni... Zentán, a városban!

Nem következett több boldog évtized.

A város kisiparát a fejlett céhrendszer gyámolította a régi időben. A céhek megszüntetése után alakult iparegyletek (1866-ban) az országgyűléstől követelték a túlélő testületek visszaállítását! Nem állítják vissza a céheket. A forgalom fejlődésével élénkül a kereskedelem. Az olcsó gyáripari termékek tönkreteszik a hajdan virágzó kisipart. A kedvezőtlen birtokviszonyok a járásosztással végleg kialakulnak. Szállások épülnek a hatalmas közlegelőkön. A városban pedig duzzad a földért sóvárgó agrárproletárok tömege. Gyáripar nem települ a városba. A tőkehiány általános tünet. A fejlődés útján lecsúskódnak a sorompók.

A város e feszültségek izzadásában is város marad. Nincs elég föld, nincs ipar, nincs munkaalkalom, a városi létforma gazdasági talapzata egészében ünnög, nemzedékről nemzedékre újratermeli a bi-

zonytalanságot, s a kényszerű körforgásban átgyúródik, átpolitizálódik az emberanyag, a polgár fogékonyvá válik a közügyek iránt, és kidomborodik a város értelmiségtermő jellege. A két háború között a bér munkára kényszerült rétegeket átható szellemi mozgékonyság ellenpólusaként létrejön a járásosztáskor keletkezett s ingatag helyzeténél fogva az átlagosnál konzervatívabb földbirtokos réteg. Övéké a város háza. Onnan akadályozzák a textilgyár üzembe helyezését, hogy a kínálat se csökkenjen az emberpiacon és a napszám se emelkedjék.

1890 és 1961 között a lélekszám 25 653-ról 31 407-re emelkedett. 1961-től 1971-ig a városi népesség 348 lélekkel fogyott! A kültelkek lakossága viszont 674-el szaporodott. A változás egyáltalán nincs összhangban az általános demográfiai mozgásirányokkal. Ellentmond a városiasodás szabályainak. Pedig a népesség településnek szerinti eloszlása szempontjából Zenta Észak-Bácska legurbánusabb községe. Lakosságának 72,9 százaléka városban él. Szabadka követi 60,7 százalékos részesedéssel... A két utóbbi népszámlálás között Szabadka városi lakosságának részaránya 54,8-ról 60,7 százalékra emelkedett, Zenta 75 százalékos részesedése 72,9 százalékra esett!

Mivel magyarázható ez a szokatlan népességi mozgásirány? Első pillantásra úgy tűnik, mintha Zenta visszaküldené emberfeleslegét a falvakba. Vitathatatlan, hogy az utóbbi másfél évtized alatt javultak az életkörülmények Tornyoson, Keviben és Felsőfegyven. Ám korántsem annyira, hogy érdemes lenne kiköltözni a városból.

Nem a falvakban kell keresni a titok nyitját.

Az alábbi táblázat észak-bácskai viszonylatban a foglalkoztatottság állapotát és változásait mutatja községek szerint. A számoszlopokról leolvasható, hogy száz lakosból hány volt munkaviszonyban a népszámlálások napján.

Község	A munkaviszonyban levők részaránya a lakosság létszámához viszonyítva	
	1961-ben	1971-ben
ADA	22,4	19,2
TOPOLYA	23,7	21,9
KANIZSA	16,7	14,1
KISHEGYES	20,6	12,9
ZENTA	23,6	24,1
SZABADKA	29,4	26,3

A külterjes gazdasági fejlesztés időszakában a tájegység minden negyedik polgára volt munkaviszonyban. Vonzóerővel azonban csak Szabadka rendelkezett. A többi község a tájegység átlagos foglalkoztatottsági szintjét sem érte el. A reform után az általános helyzet romlásával még jobban kidomborodott a tipikus agrárközségek hátránya. De Zenta nem tartozik ezek közé! Míg az egész vidéken (átlagosan és községek szerint) csökkent a foglalkoztatottak viszony-száma, itt (szintén fordított mozgásirány) emelkedett!

Nem bizonyítják a visszafejlődés hipotézisét a tevékenységi körök szerinti elosztás mutatói sem. A község produktív népességének mindössze 32,2 százaléka dolgozik a mezőgazdaság magánszektorában. A foglalkoztatottak 25,9 százaléka a másodlagos, 33,6 százaléka a harmadlagos tevékenységi körben. A munkaviszonyban levők számához viszonyítva Észak-Bácska községei közül innen mentek legkevesebben külföldre... Minden mutató fejlődésre, a gazdasági szerkezet javulására enged következtetni. És mégis fogy a város népessége!

Visszafejlődés? Valami más van a dolog mögött. Zenta ipara tulajdonképpen a felszabadulás utáni évtizedekben keletkezett. Az új létesítmények (cukorgyár, téstagyár) mellett sor került a régebbi üzemek felújítására, bővítésére. A gazdasági talapzat szilárdnak, kiegyensúlyozottnak tűnik. Sok évtizedes megállapodottság után valamerre megindult a nagy múltú mezőváros. Merre? A barázda felé? Nem. Ekkora csáberóvel a külső területek nem rendelkeznek. Bent, a városban vannak az okok. A taszítás rejtett erői.

A gyáripar az utóbbi tíz évben valóban szaporította a munkahelyeket. De ha a gazdálkodás zárómérlegeinek adatait nézzük, kitűnik, hogy a felhalmozóképeség távolról sincs összhangban a munkahelyek számával. Ez fékezi a bővített újratermelést, szűkíti a kilátásokat. Az új cukorgyár tetemes veszteséggel tetézi a közösség amúgy sem jelentéktelen gazdasági gondjait. A csekély felhalmozóképeség kíséretében látjuk a viszonylag alacsony (termelékenységre alig serkentő) személyi jövedelmeket. A mezőgazdasági nyersanyagbázisra támaszkodó feldolgozóipar sem mentesül a barázda taszítóerőinek hátrányos hatásától.

Nagy a múlt.

A nyolc évtizedes kényszerű megállapodottság nem múlhatott el nyomtalanul. A szükség vándorútra kényszerítette és vándorútra szoktatta az embereket. Kubikosok és cselédlányok mentek a kenyér után, amiből itt a vastag húsú földön nem jutott elég. Röghöz kötöttség és mozdulatlanság, ami annyira jellemezte az évtizedeken át földosztást álmódó felduzzadt agrárfalvakat, Zentán nem érvényesült. Zenta népességét kemény évtizedeken át mozgékonyosságra tanította a sors. Részen ezzel magyarázható a fogyatkozás...

Még a harmadlagos tevékenységi kör is a mobilitás tényezője. A hagyományosan fejlett közoktatási intézmények járhatóbbá teszik a felfelé irányuló vándorlások útjait a fiatalok előtt. Nincs kimutatás arról, hogy a zentai születésű értelmiségiek hány százaléka tér vissza a diplomával szülővárosába. Ha lenne, kiderülne belőle, hogy ez a nagy múltú város a Tisza partján viszonylag több értelmiségit ad a tágabb közösségnek, mint Vajdaság bármely más települése.

Sok minden van a számok mögött.

NÉHÁNY GONDOLAT ÉSZAK-BÁCSKA FÖLDRAJZI NEVEIVEL KAPCSOLATBAN

Az onomasztika, a névtudomány, nem régi tudomány. A névkutatás csak a XX. században jelent meg és vált önálló tudományággá. A második világháborút megelőző években és a világháború esztendeiben a földrajzi nevek vizsgálata, névfejtése a sovinszta erők hatására inkább rossz értelmű településtörténeti (»melyik nemzet volt az őslakos, melyiknek van több joga az ott lakáshoz?«) tanulságok levonására szolgált. Ezért van az, hogy még ma is kellemetlen érzéseket kelt egyesekben, ha névkutatásról hal-
lanak.

Mint minden nyelvi jelnek — a tulajdonnévnek is — funkciója és hatékonysága társadalmilag kötött, a társadalomtól függ. Ez azt jelenti, hogy a földrajzi nevek és a társadalmi rendszer és az annak megfelelő nyelvi rendszer határozza meg és formálja.

Mint minden emberi cselekvés célrányos, a megnevezés is az. Olyan ismeretek, okok határozzák meg, melyek a társadalomtól függenek. Ezért a helynevek nyelvi településtörténeti, gazdaságtörténeti, földrajzi, nyelvészeti és sok más szempontú kutatás szempontjából is értékes forrásul szolgálnak.

Miért van szükség nálunk is névtani kutatásokra? Mint említettük, a helynevek többek között nyelvi, településtörténeti, gazdaságtörténeti, néprajzi, földrajzi természetrajzi, tájtörténeti, művelődéstörténeti, nyelvtörténeti, általános nyelvészeti, a hitéletre, a folklórra, a népi orvoslásra, a lakosság foglalkozására, sok nemzetiség közös életére, az együtt élő népek nyelvi és egyéb egymásra hatására, az ember és a táj közötti kapcsolatra, a tájban történő eseményekre vonatkozó, de lélektani, esztétikai és ki tudná mind felsorolni, milyen tanulságok levonására alkalmasak. Ehhez azonban konkrét anyagra van szükség. Össze kell tehát gyűjtenünk az illető községben élő népek között használatos legteljesebb névanyagot.

Mivel a földrajzi neveket népies formájukban, élő nyelvi használatukban rögzítjük, ezért a nevek népies formájukban tükrözik az illető vidék, közösség nyelvjárási sajátosságait, fonológiai realizációit, tájszóhasználatát, a szó szerkezetek felépítésének rendszerét, az egy bizonyos fogalomkörhöz tartozó jelek, denotatumok és használóik viszonyát. Sok szóföldrajzi tanulság is levonható egy-egy vidék földrajzi névanyagából.

Észak-Bácska földrajzi névanyagát vizsgálva a következők derülnek ki:

I. 1. A vidék lakosságának összetétele vegyes. Szerbek, magyarok, bunyevácok, crnogoraiak, likaiak, szlovákok, ruszinok élnek egymás mellett. A kimondottan magyar, illetve szerb települések száma kicsi. Mindenütt vannak még más nemzetiségűek is. Ezt bizonyítják: Szerb ucca, Ma-

gyar ucca, Csehfalu (Ada, Gunaras, Topolya, Szabadka). A nevek bizonyossága szerint régen elkülönültek az azonos néphez tartozók, ma a vegyes házasságok révén a »gránic« lassan eltűnik. A sok nemzetiség nyelve a földrajzi elnevezésekben is visszatükröződik. Egyesek az egy közösséghez tartozóknál bármilyen nyelvet beszélnek is, ugyanolyan alakban használatosak. A köznevek közül pl. szerbhorvát eredetűek: bara, barica (tócsa), bosztány (dínnyeföld), bucsak (sarok), humka ~ umka (hant), iszpaszt (legelő), livada (rét), progony (marhacsapás), odbor stb.

Más nevek párhuzamos alakot mutatnak. Mindenki a saját nyelvén nevezi meg ugyanazt a földrajzi egységet. A párhuzamos nevek egy része fordításnak látszik: Vućidol ~ Farkasvölgy (Szabadka), Pirinčara ~ Rizsa-föld ~ Riža ~ Rizstelep (Földvár), Biserna ~ Gyöngysziget, Čot ~ Csúcs (Ada), más részüknél más szempont jutott kifejezésre a megnevezéskor: Kenderes ~ Vasiljevo (Horgos). Hogy melyik elnevezés volt az elsődleges, jelen pillanatban kevésbé fontos. Lehetséges, hogy egyeseket régi lakóhelyükről hozták a betelepülők. Igen tanulságos lenne megvizsgálni, a kibocsátó közösség földrajzi nevei, köz- és tulajdonnevei szerepelnek-e az új telephelyen, neveztek-e el magukkal hozott névvel helyi földrajzi egységet. Összehasonlító anyag nélkül egyelőre nehéz ennek kivizsgálásához fogni.

2. Észak-Bácskában nemcsak a nemzetiségi összetétel vegyes, hanem a magyar lakosságé is. A törökdúlás idején Észak-Bácska lakossága is vándorbotot vett a kezébe, elmenekült, elhagyta otthonát. Csak a XVIII. századi nagy telepítések teszik ismét lakottá az elpusztult, felperzselt, kifosztott helységeket, pusztákat. A kormánybiztosok, földesurak a legkülönbözőbb vidékekről hoznak munkaerőt. Ez a vegyes lakosság nyelvében is különbözik. A nyelvjárási kép igen változatos. Szinte minden falu, település más nyelvjárást beszél. Szinte mindegyik egy-egy nyelvjárási sziget. Az is megessik, hogy egyetlen falun belül is érezhető a más vidékről települtek nyelvének eltérő volta.

A telepések még ma is őrzik anyanyelvjárásuk sajátosságait. Még ma is meg lehet állapítani a kibocsátó közösség és az új telepes közösség nyelvének azonosságát. Természetesen idők folyamán a telepések más nyelvjárásokból és a környező népek nyelvéből is vettek át bizonyos elemeket, így némileg módosult a kibocsátó nyelvjárás.

A földrajzi nevek is tanúsítják más forrásból eredő ismereteinket, hogy pl. Pacsér lakosai í-ző kunsági nyelvet hoztak magukkal: *Ómoravicai határszél düllő, Töttis, Kikörösz*. Kupuszinát nyugati palóc telepések és néhány szlovák család szállta meg. Nyelvüket az illabiális á, az ö, ü, hiánya, a kettős mássalhangzók megrövidülése jellemzi. Ez megtalálható a földrajzi nevekben is: Anygyálosok, Ákásztófádilé, Báláton, Erdé, Kenderféd, Késéris, Kurjáok, Szélkáláti kaszáolok, Vrátics, bárá, Mánásztir, Killelek, Zétfá ucá.

Zenta, Topolya lakosainak egy része szintén palóc származású. Kupuszinához hasonlóan ők is őrzik az illabiális á-t még a földrajzi nevekben is. Topolya: Aj, Brindzá düllő, Fősökuláji düllő, Vaskörösz düllő, Ispitá, Ákháoz; Zenta: Linákos, Nágybátká, Kárjádi kút, Szép ucá.

A horgosi tanyavilág kialakulása szegedi kirajzás eredménye. A Szegedről hozott nyelvi sajátságok felfedezhetőek a tájékozódást szolgáló nevek-

ben is: Förtő kút, Köröszt, Vörösköröszt, Talánteröm, Nömöshát, gyöp, gyöpszél, högyek.

Doroszló, Gombos népe Tolna megye középső részéből érkezett (Bukrok, Dézsmaszürüt, Erdü uca), a nevek tanúsága szerint is.

Szabadka több nemzetiségnek adott szállást. A földrajzi nevek ezt szépen tükrözik. Határnevek: Hajdújárás, Gyöngyhalom, Vágójárás, Zsdráló, Görbe tó, Sístak, Razbojste, Bukros domb, Sikender, Rohoda, Száván gát, Zvékics járás, Csávoj, Radanovác, Kotyeve, Lánce, Bajinát, Cerni hát, Sztára Torinya halom stb. Víz-, mocsár-, kútnevek: Csikér, Krivaja ér, Rogina bara, Petreszova cseszma, Látó bara stb

Az egyes nemzetiségek nagyobb tömegben együtt telepedtek meg, saját nyelvükön nevezték el az illető földrajzi egységet, a többiek az ő neveiket vették át megfelelő módon bealakítva saját anyanyelvi mondatukba.

NÉHÁNY MAGYAR NYELVI HANGTANI SAJÁTSÁG

A köznyelvűsödés a magyar nyelvet beszélők között igen erős Észak-Bácskában is. Érthető is. A lakosság nagy része földműveléssel foglalkozik ugyan, de többé nem a szállásokon él, a falu többé nem megközelíthetetlen, ahol az emberek a világtól elvágyva tengődnek. Az autóbuszközlekedés lehetővé teszi, hogy bármelyik pillanatban »beugorjanak« a városba. A rádió, televízió, az újság, az iskola szintén megteszi a magáét a falu—város ellentét csökkentésében. Nyelvi szinten érződik a kiegyenlítődés folyamata. De a köznyelvűsödés ellenére is kisugárzik néhány, Bácskára jellemző nyelvi sajátosság a földrajzi nevekből. Az ő-ző telepek, a palóc, a kún telepek, dunántúliak nyelvi sajátosságai mellett általában a középzárt é önálló fonémként jelentkeznek: szédres kert, kérészt, gyépszél, Szempéter puszta, Cséngöstelep (Horgos), Crni Jován hégye (Ludas), Négyes (Topolya), Oromhegyes (Gunaras), Eprös uca (Moravica), Kérésztés (Zenta), Savóhégy (Ada), Szelénce uca (Kupuszina), Vöröskérészt (Gombos), Gyépfódek (Doroszló).

A zárt u-zás, ü-zés is előfordul szóbeliséjében és szóvégen egyaránt: Kúlik, Bukrozdomb (Szabadka), Kúkecske düllő (Kanizsa), Kúfál (Topolya), Kúlapos (Horgos), Rúzsza düllő (Királyhalom), Rúzsza Sándor szigete (Ludas), Fenyűerdü (Palics), Szésü uca (Ada), Búrhíd (Doroszló), Ruzmaring uca (Doroszló).

A magánhangzók l, r, j előtt zárt szótagban megnyúlnak: vógy, bót, főd, ódal, kápóna, föső (mindenütt!), Lekaszát járás, Negyven hódas (Horgos), Téglavögy (Moravica), Nyugati fösődüllök (Moravica), Kisfódek (Gombos), Papföd (Doroszló).

A kétnyúltszótagos hangtörvény érvényes az egész területre. Topolyán Pótólek nevű düllő is van. Találunk azonban kieséses formára is például Földváron: Kurija > Kurja, Parókija > Parókja.

A mássalhangzók fonémaállományából hiányzik az ly. Általában j, esetleg l helyettesíti; fojo, hej, lapáj (mindenütt), Mélkuti uttya (Kanizsa), Lóversenyapája (Szabadka), Topojaji határ (Gunaras).

Affrikálódásra csak egy példa került elő, az is Földvarról: Hortyitelep.

A palatalizáció magánhangzó előtt és szóvégen annál előbb: betony, bosztány (Királyhalom), progony (Szabadka), Csónyikjáró (Földvár), Adorjány (Kanizsa).

A *gemináció* egész Bácskában elterjedt jelenség. Az l, s, sz, t nyúlik meg legtöbbször; düllő (általános), kerüttés (Királyhalom), Töttis (Pacsér), Kaszálló (Szabadka, Ludas, Kanizsa), Tésity füzesse (Szabadka).

Alaktani jelenségek is nyomon követhetők a földrajzi nevekben.

Szótövek az ugar főnévnek már kétféle többszáma él egymás mellett: ugarak (Királyhalom), Napnyugati ugarok (Szabadka). A szótó meg-rövidül s ezzel párhuzamos alakok jelentkeznek: kanális > kanál (Földvár), ispotály > ispita (Topolya). Szótórövidülés következik be az -i képző előtt, ha a tő -ca-ra végződik; Ómoravici határszél düllő (Pacsér).

Birtokos személyragozás: A földrajzi nevek egy csoportja a birtoklás tényét is kifejezik. Ehhez vagy az illető birtokos család nevét vagy keresztnévét, ragadványnevét, esetleg a foglalkozását jelölő szót használják fel.

a) *családnév az előtag:*

Babicskovics-hát (Szabadka), Baka út (Ludas), Bence-lap (Gombos), Bori bótya (Földvár), Cvijo sor (Szabadka), Gréber-szállás (Gombos), Havas uccája (Topolya), Orci-bokros (Szabadka), Zvekics-járás (Szabadka).

Asszonynev az előtag: Brockiné düllő (Zenta).

Családnév + keresztnév illetve ragadványnev + keresztnév: Crni Jovan hegye (Ludas), Sánta Mária néni sarka (Földvár), Tótok palija (Gombos), Jacek sor (Szabadka), Kisásszon dülleje (Topolya), Pöndölszábó uccája (Topolya), Taknyos Hermány köze (Kanizsa), Patikáros kút (Zenta).

Katona-féle tanya (Szabadka), *Róka-féle szőlő* (Ludas). Ez újabb megoldás. A szövetkezet tulajdonába ment át a föld, de a régi tulajdonos nevéhez -féle toldalékot kapcsolva jelölik a könnyebb tájékozódás kedvéért.

b) *keresztnév az előtag:* Ácó falva ~ Ácó falu (Földvár), Andrija gödre (Földvár), Cili bót (Ada), Jáncsi pusztá (Topolya), Jenci kocsmá (Ada), Jóka sor (Ada), Péter kút ~ Petroseva česma (Szabadka).

c) *a birtokos csúfneve az előtag*, illetve egytagú név esetében a földrajzi egység neve: Cupák falu (Kanizsa), Kutvás sor (Ludas), Leves Zárkó szállás (Ada), Perdó vögy (Moravica), Pujka-malom (Gunaras), Szemiska uccája (Kanizsa), Ungár (Moravica).

d) *a hajdani, illetve a mai birtokos foglalkozását, családi állapotát őrzi a név:* Bulgár kút (Kanizsa), Csőszök ere (Kanizsa), Juhászok hígya (Topolya), Miholec teknyős uccája (Topolya), Özvety sor (Ludas), Asszonyfalva (Ada), Pék Józsi uccája (Topolya), Tanított fődek (Kanizsa).

e) *valamilyen esemény helye az illető hely:* Disznópijac ucca (Topolya), Vásár ucca (Ada), Akasztófa düllő (Zenta).

f) *valamilyen épület, földrajzi egység a birtokos:* Bukin híd (Ludas), Iskola düllő (Kanizsa), Pusztátemplom hegye (Topolya), Tisza hát (Földvár).

A birtokos és birtok jelölését illetően a földrajzi nevekben csak kétféle megoldást ismernek:

g) *A személynév mint birtokos toldalék nélküli: az utólag, a birtok is jelöletlen:* Réta, Bögesor, Csajkás sor, Barátok iskola ucca, Templom köz, Templom hegy.

Toldalék nélküli birtokos, a birtok birtokos személyragozott: Asszonyfalva, Rét partajja, Dobó főgye, Tótok pali, Sziget fara, Sziget óra, Szélmalmok düllője, Fekete tó ere, Taknyos Hérmány köze, Nagy bara sarka.

A szókincs vizsgálatoknál a földrajzi nevekben is találunk:

1. *alak szerinti tájszót:* szűrű, (Királyhalom), kákés (Királyhalom) Lebulki zombok (Ludas), Zombó, Zombókós (Királyhalom), Kászákocs ucca (Topolya);

2. *jelentés szerint tájszót:* Élő Tisza, Döglött Tisza (Földvár), szurkos / fekete föld (Földvár), Sütős fődek (szíkes — Moravica);

3. *tulajdonképpen tájszót:* Szelence ucca (Kupuszina), Sétakopony (koponya — vizenyős terület, Gunaras), kopó szállás, szállási föld (mindenütt!), budárház (Szabadka);

4. *kihalt szót:* Templommöge (Ludas), Ispita (Topolya), Buda (fatelep);

5. *idegenátvételt:* a) *szerbhorvát eredetűek:* 2) *köznevek:* bara, barica, bosztány, bucsák, humka ~ umka, iszpaszt = legelő, livada = rét, odbor, progony, szlatina = szíkes; 3) *Tulajdonnevek:* Budárok, Suplják, Kamenita greda, Zsdráló, Razbojste, Klárin grob, Agina bara, Szávin gát, Cerni hát, Mlaka, Krivaja, Látóbara, Dudova suma, Zimonics, Zorka, Peszer, Szlatinás rét, Nagybara, Kurják, Vratics, Hetesica, Vranják, Sirina, Debeli hát.

A szerbhorvát eredetű köz- és tulajdonnevek a legmegterheltebbek a népiességi viszonyoknak megfelelően. Vannak még

német eredetűek: Köznevek: plac, promonát, slajc, sték, sánc. Tulajdonnevek: Dekung, Fesztung;

török eredetű szó szláv közvetítéssel: Tobán (Topolya). Az átvételek között vannak egészen fiatal szerbhorvát eredetűek is: Kreditfalu (Szabadka), Odbor.

Idegen eredetű tulajdonfőnévből vált közös főnévvé: krivoja (vízzel telt árok), eredetileg folyónév volt (Krivaja).

II. A SZEMÉLYNEVEK SZEREPE

A FÖLDRAJZI EGYSÉGEK ELNEVEZÉSÉBEN ÉSZAK-BÁCSKÁBAN

1. Az ember és a táj szoros kapcsolatban van. A személynév még esetleges elhomályosult voltában is (Baicsbát, Bainhát, Bainat — Szabadka) elsősorban és alapvetően a földbirtok, illetve a földrajzi egység *tulajdonosának* a nevét fejezi ki, tehát a *birtoklás tényét* rögzíti: Kelemen fődek (Horgos), Kapros halom (Horgos), Rúzsa Sándor szigete (Ludas), Babicskovics hát (Nosza), Szávin-gát (Szabadka), Petrik-progony, Rajnic falva, Mikuska düllő, Gyuka düllő, Tomikok düllője (Topolya) Göcő Mátyás tanyája, Huszár föld (Gunaras); kifejezheti azt is, hogy az *illető család, személy ott lakik:* Cvijo sor (Szabadka), Csáki Kovács sarka (Földvár), Baranyás sor (Királyhalom), Katica tanya (Ludas), Csicsilla villa (Palics), Sánta Mária néni sarka (Földvár). A személynév és a tájegység kapcsolata kifejezheti, hogy az *illető család háza, birtoka közelében van az a bizonyos egység:* Baka út (Szabadka), Zubánfok (Zenta), Pap kútya (Földvár) ő adományozta, ő épí-

tette: Péter kút — Petrosava česma, Vermes keresztje (Szabadka); az illető ott tanított, dolgozott: Berhant iskola (Földvár), Facsar iskola (Moravica); ő osztotta ki, ő parcellázta a település helyét: Rajnicfalva (Szabadka), Fodortelep (Horgos), Jedlicska telep (Zenta), Hortyitelep (Földvár).

Történelmi személy neve is szerepel egy bizonyos esemény megörökítésére: Eugén sziget (Zentai csata ~ Savoyai Eugén), Rúza Sándor szigete (itt tanyázott — Ludas), Crni Jován hegye ~ Jankó heggy (Ludas), itt táborozott Feket Jovan, a parasztfelkelés vezére.

III. A történelem folyamán ez a táj sokat megért, sokféle eseménynek volt tanúja. Jártak erre rómaiak, kunok, törökök, tatárok. Volt itt népfelkelés, parasztlázadás. Sokan elhulltak, elesetek a csatában, testükből épült híd tette lehetővé másoknak a menekülést. Hogy valóban ilyen mozgalmas ennek a résznek a története, azt a földrajzi nevek is tanúsítják: Testsziget (Eugén sziget — Zenta), Csonthalom (Földvár), Vitézhalom (Ludas), Rómaji sánc (Földvár), Kúnhalom, Kún tó — halom (Horgos), Tatársziget (Ada), Töröktemplom domb (Szabadka), Pusztatemplom (Topolya, Földvár), Pusztafalu (Gombos), Kúkecske dűllő (Kanizsa), Órdomb (Nosza). A betyárok is szívesen meghúzták magukat a táj nádasaiban, a csárdákban: Betyárvögy (Topolya), Rúza Sándor szigete (Ludas), Anygyal Bandi (Moravica); Bitófajér (Gombos), Akasztófa díle (Kupuszina). A lakosok régi életmódjára utalnak a következők: Zsellérfődek (Topolya), Dézsmakert (Kanizsa), Dézsmapart (Zenta), Jutalék ~ Jogi (Ada), Jogok (Gunaras), Harmincadház (Kanizsa), Agrár ~ Agrárfőd ~ Régi agrár (Földvár), Nagyjog (Kupuszina), Zselérjog (Kupuszina), Kösségi tiszti fődek (Doroszló), Kurija (Kanizsa), Kompetencija (földosztás utáni föld — Zenta).

Új, a modernizálódott életéről valló nevek: Transzformátor köz (Földvár), Kombájn tanya (Kanizsa), Telefonos dűllő (Moravica).

IV. Észak-Bácska földrajzi neveinek is van *hangulati velejárója* a tréfás, sokszor igen szellemes elnevezést kiválthatja többek között a táj furcsa alakja, az illető helyen megtörtént nevetséges esemény. Tréfás névadással keletkezett nevek: Alig ucca (Szabadka), Bánomkert (Zenta, Ada), Csutkafalu (Szabadka), Gányósor (Szabadka), Gatyaszár ucca (Pálcs, Topolya, Zenta), Gatyaszür ucca (Nosza), Haterem (Kanizsa), Hortobágyi sugárút (Ludas), Kezicsókolom ucca (Kanizsa), Kreditfalu (Szabadka), Kutyaszorító (Nosza, Földvár), Lakbandi út (Ludas), Lehegő (Kanizsa), Majomplacc (Szabadka), Majomsziget (Kanizsa), Művésztelep (muzsikus cigányok lakják — Kanizsa), Neszür (Kanizsa, Horgos), Netovább ucca (Topolya), Sanghaj (Zenta), Sodoma (Moravica), Szaladocska (Ada), Szökő út (Gunaras, Zenta), Tetűhegyes (Trešnjevac), Csöppucca (Szabadka).

Igen szellemesek a zsákutcák elnevezései: Néma ucca, Alig ucca, Tömlő ucca (Szabadka), Netovábbucca (Topolya).

Kevés népetimológiával keletkezett név került elő gyűjtésünk során, noha van bőven így keletkezett nem földrajzi név. Népetimológiával változott meg a következő hivatalos elnevezés: Trešnjevac magyar neve Tetűhegyes, ebből csinált a kanizsai nép Tetűhegyes alakot — Adán Tatárselo néven emlegettek egy határrészt, ebből lett Tatárszelő, Zentán egy Porond nevű részt a nép Poronytnak emleget.

V. Az Észak-Bácskában használatos földrajzi nevek utalnak a *lakosság nemzeti, vallási, politikai hovatartozására* is: Balkán (Bácsföldvár), Cigán-

falu (Szabadka), Cigánypart (Pacsér), Csefalu (Ada), Kolonija (crnogoraiak lakják — Zenta), Magyarfalu (Pacsér), Magyar óvoda (Földvár), Macedónija, Macedón düllő (Ada), Ráchegy (Horgos), Radikális falu (Szabadka), Ruterányos templom köze (Ada), Magyar temető (Földvár), Török temető (Pacsér), Török düllő (Bogojevo—Gombos), Újhitű temető (Földvár), Zsidó temető (Földvár).

VI. A lakosság foglalkozására utaló nevek: A sótehenjárás, Aklok (Ada), Baromjárás, Birkajárás, Bosztány (Ada), Csikászó (Doroszló), Disznójárás (Horgos), Göbőjárás, Herések (Topolya), Itatókút (Földvár), Kenderes (Horgos), Lencsés, Szerűskertek (Topolya), Szélmalom sor, Sintér (Ada), Natyka szálló (Moravica).

Betyárvögy (Topolya), Csendőr ucca (Moravica), Halász ucca (Kupuszina), Kanászkörösztt ucca (Topolya), Katonafődek (Szabadka), Kéménseprős ucca (Kanizsa), Kertész ucca (Moravica), Méhészek völgye (Topolya), Mester ucca (Ada), Munkástelep (Horgos, Zenta), Savóhegy (Ada), Szűr szabó düllő (Topolya), Vájhegy (Topolya), Tisztttelep (Horgos).

VII. A lakosság hitvilágára vonatkozó nevek: Bajkút (Doroszló), Csodakút (Kanizsa), Fakörösztt (Gunaras), Kálvárija hegy (Topolya, Horgos), Orbánfalva (Palics), Ördögárok (Szabadka), Pusztatemplom (Földvár), Szent János domb (Nosza), Szentkút (Doroszló), Szent János tér (Horgos), Szent Anna domb (Szabadka), Templomér, Török templom (Horgos), Töröktemplom domb (Szabadka), Vöröskereszt (Gombos).

VIII. Az embert körülvevő állat- és növényvilágra utaló nevek: Baromjárás, Birkajárás (Szabadka), Bogárzó (Horgos, Kanizsa), Csikászó (Doroszló), Disznólegelő (Ada), Gója ucca (Horgos), Göböljárás (Ada), Halastó (Topolya), Ikra ucca (Szabadka), Ludas (Szabadka), Patikány ucca (Zenta), Rókás (Doroszló), Sashalom (Horgos), Sáskalapos (Szabadka), Serregélj düllő (Zenta), Úrge ucca (Szabadka), Varjaserdő (Doroszló);

Bokros, Bosztány (Ada), Eprës, Erdë (Kupuszina), Erdőlapos (Ada), Fűszfás (Szabadka), Gyep (Szabadka), Gyöpszél, Högyek (Topolya), Herések, Homok, Homokos (Szabadka), Kenderes (Horgos), Kenderféd (Kupuszina), Kukonicafődek (Szabadka), NÁDAS (Földvár), Székes (Ada), Szikek, Szlatina, Szöllők, Szöllőhegy (Nosza), Ugar (Szabadka).

IX. A földrajzi nevek is változnak. A valóság megváltozása a nevek megváltozásával jár. Okleveles és irattári kutatások hiányában csak a legutóbbi 70—80 év változásait vettük tekintetbe. A földrajzi nevek jó része tovább él, de egy kisebb rész elhalványul, kihal, kicserélődik. Az utcanevknél a lekirívőbb ez a változás.

Anyagunk tanúsága szerint a következő okok játszhatnak közre a változásban:

1. a birtokos személy nevével alakult földrajzi neveknél a birtokos személyének kicserélődése. Az új gazdasági, társadalmi viszonyok, a földosztás, a szövetkezetek megalakulása eredményezte ezt. Az ilyen típusban vagy az előtag szenved változást, vagy az előtaghoz -féle hozzátoldásával jelzik a birtoklási viszony megszűntét. Ez a folyamat lassúbb, mint a tulajdonos megváltozása okozta régi név kihalása.

a) birtokos megváltozott, de még él a régi név: Horvát kert, Sas porta (Pacsér).

b) a régi elnevezés elhomályosulóban van: Törtetalva ~ Ignácfalva ~ Csengősfalu (Horgos);

c) -féle szó hozzákapcsolásával jelzik, hogy már nem az előtagban jelelt személy a birtokos: Róka-féle szőlő (Ludas), Katona-féle tanya (Szabadka).

2. a lakosság nemzetiségi összetételének megváltozása is közrejátszik a helynevek kicserélődésében. Az új birtokos nemzetiségi hovatartozása rendszerint a legelők, szántók, helységrészek nevében jelentkezik; Csefalva (Ada), Iszpaszt (Szabadka), Kótyavetye, Lánce, Szávin gát (Szabadka), Lika ~ Szuticskert (Pacsér), Ruszin falu (Gunaras), Szerbek köze (Ada), Szerb-falu (Pacsér), Donji sor (Ludas).

3. Ha megváltozik a névadó jellegzetesség, megváltozik a név is: Szőlők ~ Falu ~ Kezicsókolom falu (Kanizsa), Lencsés ~ Szerűskertek (Topolya), Zsellérfődek ~ Kistőd (Topolya).

4. Megmarad a név, de a víznévből határnév lesz: Agina bara (kukoricaföld — Szabadka), Görbető (szőlő — Zenta), Gyékénytó (puszta — Kanizsa), Nagyrét (szőlő — Szabadka); vízből városrész neve lett: Mlaka, Jaszibara, Bogina bara (Szabadka).

5. A név él, noha a művelési mód megváltozott: Szőlők (szántó — Pacsér), Szőlőkajja (kert — Gombos), Libalegelő (beépített városrész — Zenta), Disznóhát (beépített — Ada), Kapitányrét (halastó — Kanizsa).

6. A név él, de más földrajzi fogalmat jelöl: Nagymalom (asztalosüzem — Moravica), Tisza malom (Metal fémipari vállalat — Kanizsa), Buda (fatelepe, ma malom — Földvár).

7. Az eredeti objektum eltűnt, de az új objektum nevében ott van a régi nevének előtagja: Tulipán iskola (Tulipán háza volt), Fruzsza iskola (Fruzsza a kocsmá — Kanizsa), Kakas iskola (Kakas bolt mellett volt — Szabadka), Vörös ökör iskola (Vörös ökör kocsmá háza — Szabadka), Régi posta iskola (Földvár).

8. Új nevet is kaphat a már névvel bíró földrajzi egység vagy kicserélődik a név. Érdekes személyről, eseményről kapja új nevét: Egy ideig párhuzamosan él a két név egymás mellett: Agnár ~ Agrárfőd ~ Régiagrár ~ Dobrovojacfőd ~ Ásórét (Földvár), Bátkaji halom ~ Ezüsthalom (Zenta), Crni hát ~ Csrni hát (Szabadka), Csurogi sánc ~ Rómaji sánc ~ Sánc (Földvár), Eugén sziget ~ Porond ~ Poronyty ~ Testsziget (Zenta), Jankó-hegy ~ Crni Jován hegye (Nosza), Kistőd ~ Pótolék ~ Zsellérfődek (Topolya), Kiskanizsaji út ~ Cvijó sor (Ludas), Madarász út ~ Fekete sor (Ludas).

A helynevek hangalakja is megváltozik idők folyamán, néha a felismerhetetlenségig átalakul. Okleveles kutatások híján a még SZÁJHAGYOMÁNYBAN ÉLŐ VÁLTOZÁSOKAT EMLÍTENÉNK MEG: Bajnat < Bain < Baics család neve + hát > Bainát; Mákos < Makkos < Mágocs (Zenta), Barcsak < Balcsak (kardmarkolat, csatahely — Szabadka) Karkatur < Kalkatur (Topolya). A szerb nyelv hatása sem múlik el nyomtalanul: Sziszner iskola (Szűszner helyett — Földvár).

A neveknek nemcsak a hangalakja módosult, hanem a terjedelme is. A név megrövidülhet, gyarapodhat egy új taggal. A differenciáció oka a térben való könnyebb tájékozódás.

A részterület *helyzetét* nevezi meg az új elem a nagy egészhez viszonyítva: Ásó Ludas, Ásó kertek, Becseji rét, Rét partajja, Sziget óra, Sziget fara; a részterület *alakját, nagyságát* jelöli: Kistradonovác, Kisbresztovác, Kis-Tisza; a részterület *kora* a differenciáció alapja: Régi agrár, Régi gyepsor, Régi posta ucca, Újfalú, Újposta; a részterület eltérő *megművelése, felhasználása is hat*: Hót-Tisza, Döglött Tisza, Görbejér düllő.

A differenciált névvel jelölt helynek újabb részletét kell elnevezni, hogy pontosan meg lehessen jelölni. Ez már másodlagos differenciáció. Az új elem kifejezheti a részterület nagyságát: Téglagyári nagygödörök; helyzetviszonyítást is kifejezhet: Laposi tehéncsordajárás; víznév is lehet ilyen típusú: Fekető ere.

X. A hivatalos nevek szerepe

A hivatalos elnevezés, különösen az utcák, terek, utak, sorok, közök, zsákutcák elnevezésében elszegényesíti a névanyagot. A már tájból független nevek politikai és más okokból, névadási ízlések és névadási divatok szerint változnak. A nép azonban ragaszkodik a régi nevekhez. Közbeszédben csak a régi neveket használják.

Népi nevek: Alig ucca (Szabadka), Bara ucca (Földvár), Csöpp ucca (Szabadka), Gatyaszár ucca (Palics), Giliszta sor (Orahovo), Halász ucca (Kupuszina), Hangász ucca (Szabadka), Hatöles út (Királyhalom), Havas uccája (Topolya), Iker ucca (Szabadka), Kard ucca (Topolya), Kezicsókolom ucca (Kanizsa), Könyök ucca (Topolya), Kutvás sor (Ludas), Kúfal ucca (Topolya), Ötödik ucca (Ada), Sánta Mária néni sarka (Földvár), Vásár ucca (Ada), Vőtyparti út (Orahovo). A düllőneveknél és határrészek nevénel is észlelhető ez a jelenség, bár nem olyan nagy mértékben, mint az út, utca neveknél.: Zsellérfődek ~ Kisföd (Topolya), Lencsés ~ Szerűskertek, (Topolya), Pernyábor ~ Cigántelep (Földvár), Kamenita greda ~ Tukki ugarok (Szabadka), Péterkiráj csatorna (Földvár).

XI. A helynevek szerkezete

A helynevek szerkezetének vizsgálata is több jelentős tanulsággal jár a nyelvtudomány számára is.

Az összegyűjtött névanyagot két nagy csoportra oszthatjuk: az egyszerű és az összetett nevek csoportjára. Mind az egyszerű, mind az összetett nevek lehetnek toldalékosak (jeles, képzős, ragos, névutós nevek). A tőalakúak nagyobb számban szerepelnek, mint a toldalékosak. A toldalékosak kevésbé megterhelt rétege földrajzi neveinknek. Íme néhány példa:

Egyszerű nevek:

a) *puszta tőalakúak*: Akol, Bangét, Bara, Betony, Buda, Budzsák, Csárda, Csücsök, Degelica, Erdő, Falu, Fesztung, Fojó, Gát, Gyep, Homok, Irtás, Ispita, Járás, Kanál, Krumpityo, Lapos, Legelő, Nyomás, Progony, Rét, Sánc, Sték, Szlatina, Temető, Töttis, Umka, Ugar, Zája, Zsilip;

b) toldalékosak:

-k *többses jellel*: Högyek, Budárok, Herések, Kertek, Szikek, Szőlők; Képzős nevek: Bokros, Csikászó, Csurgó, Deszkás, Fűzes, Galambos, Homokos, Kenderes, Lencsés, Ludas, Négyes, Rókás, Székes, Tőgyes, Anygyalosok;

névutós nevek: Túlabara, Túlát.

Összetett nevek

Az összetett nevek legnagyobbbrészt egyszeres összetételek, de vannak többszörös összetételek is. Csak alárendelő összetételek szerepelnek gyűjteményünkben. Vannak minősítő, számjelzős, birtokos jelzős, határozós összetételek közöttük.

a) *puszta-tóalakú nevek:*

tárgyas összetétel: Vízshordó ucca;

minősítőjelzős összetételek: Kishorgos, Kúnhalom, Kúlapos, Kúlik, Széktó, Újsor, Vájhégy;

menyiségjelzős összetétel: Hármashatár, Háromhatár, Háromhód, Hat-ház ucca, Kettős halom, Másféhód;

birtokosjelzős összetétel: Bakfalva, Baromvásár, Bögesor, Orbánfalva, Partajja, Rétaj, Szúnyokfalu, Tiszáöntés;

határozós összetétel: Kikút, Messzelátó díllő, Tálánteröm, Túlhid.

b) *toldalékosak:*

-k többes jellel: Gyepfődek, Kisfődek, Örekszöllők, Széléfédek;

képzős nevek: Kangödrös;

névutós nevek: (az előtag névutós főnév vagy belőle képzett melléknév): Kétárok-közötti-kaszáló, Kocsmárok-felé-vezető út, Palicsontúli ugarok, Szélékalátti-kaszálók.

Kihagyással keletkezett nevek (Elmaradhatott az utótag, illetve valamilyen része az előtagnak: Kikút (kint levő kútnál levő rész — Doroszló).

A földrajzi nevek tipológiai rendszerének összeállítására nem vállalkozhatunk jelen pillanatban. Megállapíthatjuk azonban, hogy a nevek használatát a névhangulat nagyban befolyásolja. A kellemetlen, pejoratív hangulatú lassanként elveszti életerejét, egyre kevesebben, egyre ritkábban használják, lesüllyed a perem névkincsbe. A tréfálkozó, csúfolódó hangulatúak is peremre szorulnak. A dülőnevek, mivel egy kis közösség tulajdonai, ki vannak téve a változásnak, jobban, mint a helységnevek, folyó- és hegynevek. A legmozgékonyabb anyag az utak, utcák nevei.

SZEMPONT

RADOVAN ŽDRALE

VASKO POPA KÖLTÉSZETÉNEK SAJÁTOS VONÁSAI

Napjaink értékmerő horizontjáról visszapillantva úgy tetszik, hogy mindinkább kibontakozik a romantika korszakának egyik lényegbevágó irodalmi jellegzetessége: az individuális és kollektív költészet idillikus viszonya. E korszak elmúltával költészetünkben nem történt kísérlet abban az irányban, hogy ez az idillikus viszony ismét meghonosodjék és kitarulkozzon a népköltészet felé. Korunk poétáinak a népköltészetrel — ezzel a még ma is nyilvánvaló, létező alkotóerővel — való szembeszegülése megváltoztatja Vasko Popa költészetének irányát és célkitűzését. Miután ebben az esetben a modern lírai tevékenység egyedülálló jelenségéről van szó, érdemes vele részletesebben is foglalkozni.

Hogyan lehetséges és miféle vonatkozásban állítható, hogy egyik modern költőnk visszatért a poézis említett őstalajára? Az értékelést megelőzően hangsúlyozni kell, hogy Popa hozzáállása lényegesen különbözik a népköltészethez való viszonyulásnak attól a módjától, amelyre a romantikus beállítottság jellemző. Költői stílusából nem vonható le olyan következtetés, hogy kölcsönvenné, vagy utánozná a kollektív alkotás formáit, illetve témakörét. Popa az efféle költészethez úgy viszonyul, mint a kutató, aki elhatárolta magát »mündazoktól az idejétmúlt skolasztikus előítéletektől, amelyek meghatározzák, hogy a népi génusz alkotásából mi nevezhető költészetnek és mi nem«. (Jegyzetek. *Od zlata jabuka — Aranyalma*. Nolit, 1958. 261.)

A népköltészet szépségétől elbűvölve lát hozzá Vasko Popa, hogy létrehozza a népköltészet talaján gyökerező dalgyjűteményét, mint amilyen például az *Aranyalma*, amelyre egyaránt jellemző az eredeti hangolás és a korszerű kritériumoknak megfelelő átélés. A kötet megjelenése arra figyelmeztette az olvasókat és a kutatókat, hogy Popa költészetében újfajta értékmérők vannak kibontakozóban. Bevezetője néhány jellemző gondolatot tartalmaz arra vonatkozóan, miként viszonyul Popa a népköltészethez. Így vall: Nyelvünk lírai talajában, olykor a feledés és elmúlás mély moha és homokrétege alatt rejtőznek

valamikor és eljövendő költészetünk forrásai, amelyek igénybevétele nélkül egyetlen könnyedén szánnyaló gondolat sem születhet. Azonban az úde forrásokból nem lehet vaktában hátrálva ihletet meríteni. Csak a népköltészet igaz hagyományainak tisztelete serkenthet újabb értékek folyamatos felkutatására, felfedezésére. E kioltthatatlan hagyomány fáklyafényénél kell sziklaszilárdan előrehaladnunk a magunk taposta ösvényeken. Legnagyobb költőink is ellankadtak, elvesztették teremtő erejüket, képességüket, szókincsük egyre fakult, ha szakítottak a hagyományokkal.

A kötet bevezetője a költő még egy jellegzetes, intő megállapítását tartalmazza:

Csak a nyelv e titokzatos, soha teljes egészében fel nem kutatható, kincsekkel telített bűvópatakának medre mentén haladva lehet eljutni a szívekig. Csak ily módon érthetjük meg egymás hangját, érezhetjük egymás szívdobbanását. Egy pillanatra se veszítsük szem elől ezt az értelmet és lelket tápláló ütőeret, s ne engedjük, hogy megszakadjon, elapadjon. Mert ha kiszárad, elnémulnak költészetünk csilángelő harangocskái, a meséket susogó lombok, s ami marad, az a rideg, pusztá valóság lesz és akkor istenhozzádot mondhatunk a jövőnek.

Egy másik gyűjteményében Popa ugyancsak kinyilatkoztatja hitvallását a népköltészet iránt. Ha azonban figyelmesen, lelkiismeretesen tanulmányozzuk költői tevékenységét, különösképpen a *Sporredno nebo* és *Nepočin-polje* című gyűjteményét, arra a következtetésre jutunk, hogy Popa elkötelezettsége a népköltészettel a feltételezettnél is szélesebb síkú, egyetemesebb és sokoldalúbb és úgyszólván teljes egészében felöleli annak minden területét. Tehát ebből az univerzális jellegből adódóan inkább helyénvalóbb a meghatározás, hogy Popa irodalmi alkotómunkássága a népköltészetben gyökerezik, nem pedig hogy alkalomadtán viszonyul hozzá. Miután a fent említett igazság a költő esztétikai és ideológiai magatartását és hovatartozását is igazolja, a két alany, a költő és a nép kapcsolatának tanulmányozása ugyancsak hosszadalmassá válna. Ezért csak néhány jellegzetesre szorítkozunk.

Az a bizonyos bűvópatak, a »tápláló ütőér«, illetve annak megsejtése, hatása újraéledésének a megjövődése különösen a *Sporredno nebo* című gyűjteményben nyilvánvaló. Nemcsak a népköltészetre jellemző nyelvi alkatban, hanem a néptömegek mindennapi beszédmódjában, a tájszólások megörökítésében is kifejezésre jut. A *Zev nad zevovima* című versciklusban — kevés kivétellel — a népmondákra jellemző időmeghatározással kezdődnek a versek. (Volt egyszer egy szám, volt egyszer egy háromszög, volt egyszer számtalan visszhang stb.) A költő a szokványos kezdettel — akárcsak a népmesék titokzatos világa — feltartóztatlan és megfoghatatlan idő múlását érzékelteti. Mondhatnánk úgy is, hogy Popa ezt a tényezőt mélyebb értelemben veszi igénybe és gazdagítja azáltal, hogy refrénként használja, mintegy a versciklus kötőanyagaként, s a ritmikus ismételtetés hangulatából szövögeti az új témák verskontósát.

Az égi tájképek, jelenségek költői megörökítésének módszereiben is hasonlatosak Popa »csillagköltészetének« és a népköltészet eme területének elemei. Különösen a *Speredno nebo* fejezeteiben észlelhetünk ilyen rokonvonásokat. A népköltő szerint a Nap és a Hold megkéri a leány kezét (Vuk, I., 229.), a csillagok a fényes Holddal házasodnak (Vuk, I., 230.), a napnak szép leány a nővére (Vuk, I., 232., 233.). A népköltő a vidámság és derű isteneként üdvözli az új Napot, amely fehér lovon érkezik... A leány kezéből elröppen az alma és elrejtőzik a felhőkben... Hetedhét országon túl két nap világit a költőnek stb. Az égitesteket emberi képességekkel ruházza fel a képzelet. A csillagok féltékenyek a földi leány szépségére, s a Nap látván őt, belebetegszik az irigységbe... A nép lírikusa, aki csodálatosan szép verseket hagyott ránk, Popa személyében igen éber megfigyelőre talál. Úgy látja, hogy a villámot felbőszíti a dal, hogy az öreg Nap bölcselkedésre adta a fejét, az ifjú Hold pedig képzelődik.

»Miért nem nyugszik már meg egyszer az égből alácikázó jóságos villám?« — kérdezi Popa a *Konokság göngyölege* című versciklusban, majd pedig azt állítja, hogy árnyék vetül az égi oltárra, s valamelyik csillaghalmazban meztelen, szürke szemű gyilkos settenkedik. A *Nap atyjának halála* című ciklusban a Napfiú szomorúságáról, a »két rokkant fénysugárról« dalol, azokról a sugarakról, amelyek a vak Napot vezetik... »Napszámossorsra jutott a reggel, / a dél a villámokkal andalog, / az éj tárt kiarokkal fogadja a vak napot« — olvashatjuk többek között a *Vak nap* című ciklusban.

Tehát Vasko Popa költészete sokféle vonatkozásában azonosítható a népköltéssel. Más kérdés azonban, hogy miként értelmezzük ezt a kapcsolatot. Popa leginkább csak feltételesen veszi igénybe a népköltő naív, de mégis olyannyira úde képzeletének sokféle szüleményét, azzal, hogy a viszonylagos fogalmakat képletesen ábrázolja. A népköltészetnek azon a területén is otthonosan jár-kei, ahol a képzelet megszemélyesíti az égitesteket és misztikus erőt tulajdonít a természeti jelenségeknek. Popa ezeknek az elemeknek a nyüzsgő hazmazából mesteri felkészültséggel válogatja ki a legmegfelelőbbeket, s azokból alkotja meg költészetét, amely azonban már átlényegülve szemlélteti a mai ember tudatos vagy ösztönös viszonyulását korunk problémái iránt.

Költészetünkben egyedülálló, merész és sajátos módon hatol Popa a népköltészet lényegébe. Egyik versének befejező sorai mondaszerű hangulatot keltenek:

... és akkortól kezdve mindegyikünk
súlyos rabláncon függő szívét vonsozolja
amelyet a hűséges borda tart fogva

A *Zmaj u utrobi* című Popa-vers ugyancsak népköltészeti elemeket, a néphitre jellemző, s töredékeiben a közmondásokra hasonlító olyan gondolatokat tartalmaz, amely prózában és versben egyaránt megtalálható:

*Az öl mélyén tüzes sárkány
benne egy pirosuló barlang
a barlangban fehér bárány
s abban a vénülő égbolt*

A nép névtelen mesemondója, miközben a mitológiai jelenségeket, a természetfeletti lényeket örökítette meg, így fejezte ki gondolatait: »A tóban hétfejű sárkány, potrohában vadkan, abban pedig nyúl van, a nyúlban galamb, veréb a galambban, — s a verébben van az én erőm«. (*Vuk, Aždaja i carev sin.*)

Viszont a Popa-versben szereplő és a mondabeli sárkány között csak fogalmi hasonlatosság van. Popa sárkánya a költő lelkiületének drámai feszültségét vetíti a külvilág felé... A mondabeli sárkány nemcsak alkotója képzeletében létezik, hanem abban a világban is, ahol nincsenek lehetetlenségek.

A már elvirágzott pogány hitregék költészetének csodálatosan szép hangulatát — amely még manapság is a hagyományokban, s a fogékony néplelekben él — Popa szinte gyógyírként fecskendezi a modern költészet vérkeringésébe, — új minőségi értékekkel gazdagítja azt, s ehhez a termékenyítő hatású alkotómunkához klasszikus irodalmunk manapság már elhanyagolt berkeiből merít erőt.

A népköltészet értékeinek ebben az újbóli felfedezésében jut kifejezésre Vasko Popa munkásságának értéke.

A *Sporedno nebo* című gyűjtemény számos verse párbeszédese, ami drámai hangulattal telíti például a *Tüzes napraforgó*, *Forró csók*, *Eleven szemhéjak*, *Termékeny parázs*, továbbá a *Lebegés*, az *Égi gyűrű* című és más verseket. A korábbi kötetekben a párbeszédese forma kevésbé jut kifejezésre. Inkább a mindennapi élmények megörökítésére alkalmas stílus a jellemzőjük, amelyeknek hitelességét valószínűtlenné formálná a drámai hangvétel. A *Sporedno nebo* versei tanulságos meseként hatnak. Amíg azonban Popa költészete csak az adott lírai helyzetképnek megfelelő tanulságot tartalmazza, addig a népköltészet egyik-másik műfaja szinte a mesére jellemzően terjedős, más esetekben egyértelmű és naív, ami a szájhagyományok természetéből adódó egyik jellegzetes tényező.

Popa verseinek tanmeseszerű vonásait viszont metaforikusan kell értelmezni.

A költő lélektani síkon is szakszerűen, hozzáértően boncolgatja a lírai témát és csodálatra méltó egyszerűséggel fejezi ki a mondanivalót, a lényegét. A *Kéreg* című gyűjtemény darabjaira és más kötetekben megjelentetett versekre is jellemző, hogy a költő felváltva használja a népköltészet hagyományait és az élő nyelv szokáncsét. A város és vidék jellegzetes nyelvjárását egyaránt a vers színvonalára emeli, s ugyancsak költői képekbe foglalja az utca zsargonját, ami szintén meglepő jelenség. Íme, néhány példa erre vonatkozóan a felsorolt versekből: *Jöhetsz, szépségem*, *Nem kér kenyeret*, *Talán nem állapotos*, *Bambán nézik egymást*, *Miféle játék ez*, *Majd meglátod*, *mit teszek veled*, *Miért hazudjunk egymásnak*, *Mondj valamit*, *Most jó nekünk stb.*

Tehát ilyen a költő lírai nyelvezete! Ez a szókincs, amely korunk társadalmának mindennapi, sokrétű beszédmodorát, nyelvjárását öleli fel, jellegzetes egyszerűséget kölcsönöz a popai költészetnek. A költő eredetien alkalmazza a mindennapi beszédfrázisokat is, olyan közönségesen és színehagyottan, amilyenné a nyelv felületes, felelőtlen használata következtében váltak, de mégis költészetet teremt ebből a közönséges beszédstílusból.

További részletesebb és elmélyültebb elemzéssel az is bizonyítható, hogy a *Nepočin-polje* és *Sporodno nebo* című kötetek versei vagy a mindennapi nyelv, vagy pedig a népköltészet hangvételének »magas hőfokán«¹ íródtak. Az említett kétfajta nyelvjárás között igen gyakori a költői összhang, illetve az egybeolvadás, az azonosulás, azonosítás folyamata. Ez vonatkoztatható a *Vadászok, Játék után, Rózsatolvajok* című és más versekre is. Popa arra is hajlamos, hogy a képzelet rejtélyes ösvényeit bebarangolva, talányosan formálja meg verseit. Nem véletlen, hogy az *Aranyalma* számos olyan verset tartalmaz, amelynek befejeztével az olvasó szinte úgy véli, hogy találós kérdésre kell válaszolnia... E versek nyelvi anyagában és ritmusában egyéb elemek nyomait is megtalálhatjuk, amelyek mintha valamiféle vulkanikus folyamat révén a magma hőfokára hevülnének, hogy eggyé váljanak, s lassan hűlve újfajta, különleges ásványi vegyületté alakulnak... Avagy csak érinti egymást a sokfajta ásványi anyag, s összeállva örök időkre mozaikrokonokká válnak.

A *Nepočin-polje* című kötet verseiben az élő nyelv szóvirágait halmozta fel a költő. Érzelem- és gondolatvilága gazdagságának, továbbá csalhatatlan nyelvérzékének köszönhető, hogy az általa meghonosított nyelvi és irodalmi tényezők klasszikus értékeket képviselnek. Popa örökölt egy klasszikát (a népit), amelyben minden érintett elem (tárgy) mély esztétikai-fogalmi átalakuláson megy át, s amelyből újabb elemek jönnek létre. E pillanatban azonban még nehéz felbecsülni, hogy a két popai minőségi eredmény közül melyik az, amelyik nagyobb értéke költészetünknek.

Almási Tibor fordítása

ALKOTÓMŰHELY

GAJDOS TIBOR

SZOBRÁSZSORS ITT ÉS MOST

Egy Almási Gáborról készülő portréfilm forgatásának szünetében Szabadka főterén találkoztam Kígyós Sándor budapesti vendégrendezővel, aki sajnálattal állapította meg, hogy Miskolc egyetlen terén több emlékmű és szobrászati alkotás található, mint városunk egész területén. Bármennyire is megdöbbenett megállapítása, nem állt módomban vitába szállni vele, mert ő csak azt mondta ki fájó objektivitással, amit magam is tapasztaltam. És nemcsak szülővárosom, de egész Vajdaság (még Újvidék sem kivétel!) nagyon szegény a köztereken felállított szobrászati alkotások tekintetében.

Az ilyen sivár helyzetben természetesen merül fel az emberben a kesernyős kérdés: mit is ér a szobrász, ha vajdasági, vagy még inkább, mit ér a szobrász, ha Szabadkán indult pályájára és e homokon és sáron épült városban eresztette le gyökerét?

És egyáltalán: hogyan verhet Szabadkán egy szobrász gyökerét? Márpedig Almási Gábor gyerekkorától kezdve itt él közöttünk, itt lobbant fel benne az alkotás, a formálás ösztöne, itt ragadta el a művészet iránti vonzalom kiapadhatatlan lángja, hogy a lapos város közönyével dacolva alakítsa ki művészi egyéniségét, gyúrja le az akadémiai tanulmányok száz akadályát, és jusson el arra a fejlődési fokra, melyre a ma hatvanon túl lévő szobrász eljuthatott.

Szabadkát nem övezik hegyek, száz kilométeres távolságokon nemhogy márvány, de egy darabka mészkő sem található. A szobrász is kénytelen olyan anyaghoz nyúlni, melyből bőven akad ezen a vidéken. Almási Gábor először a fával találkozott, ezzel a látszólag könnyű, de valójában nagyon szeszélyes anyaggal igyekezett barátságot kötni, ágak és törzsek görcei közül hámozta ki a megálmódott formákat és e nemes harcban engedelmességre kényszerítette az anyagot.

Pályafutásának kezdetén faragott figurái ma már közismertek: dolgozó embereket, parasztokat, zsákhordókat, kubikusokat és kecses lányfigurákat szabadított fel kitartóan csattogó vésőjével. De az ugyan-

csak bőven kínálkozó agyag is rövidesen keze ügyébe került, és akkor újabb területet igyekezett meghódítani; kisméretű portrék és bátortalan kompozíciók jelezték az újabb állomást, melyben különösen a bájos gyermekfejek megmintázása jelezte az első sikert.

Mindez azonban kevés lett volna egy szobrász kiteljesüléséhez, ha nem jelentkezik a rendelő, a pártfogó, vagy ha úgy akarjuk, a mecénás, mely nélkül Almási alkotó keze is tétlenül hanyatlott volna le. Am a szabadkai zeneiskola háború utáni vezetői nem vonták meg a bizalmat a helyben felnövő szobrásztól: neves zeneszerzők portréinak sorozatát rendelték meg Almási Gábortól, aki tehetségének jókora darabját építette be ezekbe az alkotásokba, melyekből az évek folyamán egy egész kis galéria állott össze. Így, ami másutt a városok főtereit, a középületek bejáratait és csarnokait díszíti, az Szabadkán az ódon zeneiskola koncerttermének meghitt, kultúrától átítatott falai között talál menedéket.

Közben a város neves szülöttjeinek remekbe sikerült képmásai is elkészülnek. Kosztolányi Dezső messzibe néző arca, Oláh Sándor beszédes aggastyánfeje, Csáth Géza városunk élőihöz szóló, köztérre került portréja jelzik azokat az állomásokat, melyek talán mégis L. E. nemrégien kiállított, bronzba öntött képmásában érték el a csúcst.

Almási Gábor az agyag gyúrása közben sem feledkezett meg első szerelméről, a fáról. Amikor már úgy érezte, hogy a portré mintázásának realizmusa megtorpanást idézhet elő művészi fejlődésében, kézbe vette a félretett fadarabokat és — meghajolva az idők kérlelhetetlen követelménye előtt — vésője alól új szempontokat, új utakat kereső formákat igyekezett kibontani.

Spirális korszaka jelzi a megszokottól, a konvencionálistól való elszakadást. A megnyúlt figurák mintha gátat szakítanának, új területekre törnek be, új utakra viszik a művészt. A stilizálás egyre elvontabb, az alakok egyre átszellemültebbek lettek, a régi formák fokozatosan a feledés ködébe merülnek. A tekervényes idomok már-már önmagukért kezdenek élni, és az a benyomás, hogy egy új Almási van születőben, aki — más művészekhez hasonlóan — saját múltjával, lényegében régi önmagával szakít.

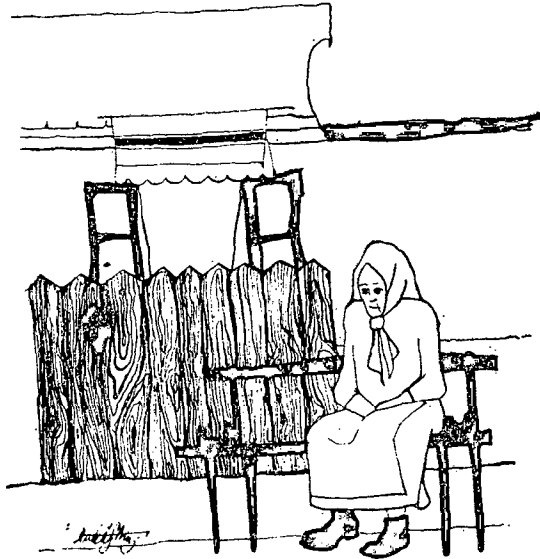
Csakhogy Almási erősségét éppen abban fedezhetjük ma fel, hogy ezt az irányzatát sem tekintette végállomásnak, ezeket a törekvéseket sem engedte zsákutcába futni. Újabb fordulatot tett és bátran nyúlt vissza a régihez, a látott világ nyújtotta élmény kiapadhatatlan forrásához. Persze, sem a »visszatérés«, sem a »régire« nem fedi igazán újabb törekvéseinek lényegét. Arról van szó, hogy a művész az agyag lehetőségeit felhasználva sikerrel egyesítette a realista tapasztalatokat az »absztrakt kirándulás« alkalmával szerzett újabb felismerésekkel.

A Szabadkán, majd Szegeden megnyílt tárlatán a terrakotta kisplasztikában fedezhettük fel ezt a szerencsésnek mondható szintézist. Ezekből a szobrocskákból sajátos bájos, mélyről jövő humánus, felfedezésszámba menő humor és természetes dinamika árad. De ami a legmeglepőbb: kis méretük ellenére is monumentálisan hatnak a térben!

Néhány újabb féldomborműve és készülő munkái arról tanúskodnak, hogy a szeszélyes fenyőfa szokatlan textúráját igyekszik »betörni«.

Almási Gábor példája bizonyítja, hogy az igazi művész mindig megtalálja a válságokból, a megtorpanásokból és langyos vizekből kivezető utat. Hogy tovább tud lépni akkor is, amikor a fölfelé vezető lépcsőzet látszólag megszakad.

És tanúsítja, hogy egy lapos vidék közönyének tengerében is érdemes küzdeni az utolsó lehetőségig. Almási Gábor éppen így cselekszik.

SZÍNHÁZAK, AMATŐRÖK, DILETTÁNSOK

(Jegyzetek a Vajdasági Amatőrszínházak XV. Találkozójáról)

Olyan, mint egy igazi fesztivál. Még ha csupán amatőr és »találkozó« is. Sokszorosított időszakos közlönye is van. Jó néhány éve már. Egy időben kétnyelvű volt, de mióta a magyar nyelvű szövegek szerzője elköltözött a városból, pár éve egy nyelvű csupán. Igazi a megnyitó is, meghívott közönséggel és táblás házzal, ami annyit jelent, hogy az első előadáson — Stevan Sremac *Papháborújának* dramatisztizációját mutatja be a vendéglátó kikindai együttes — olyanok is jelen vannak, akiknek jelen »kell« lenniük. »Fesztiválon kívül« azonban ugyanez az előadás még egyszer bemutatásra kerül — ezúttal is telt ház előtt. Telt ház van még az eredményhirdetéssel egybekapcsolt utolsó előadáson, a külső kitérő *Golgotáján* is. Ami a többi látogatottságát illeti, a szerbhorvát nyelvű előadások esetében majdnem telt vagy háromnegyed, a magyar nyelvűekében fél vagy negyed ház — pedig a belépőjegyeket a Livnica Vas- és Temperaöntődében és a Toza Marković Épületanyaggyárban, ahol sok magyar dolgozik, ingyen osztogatják. Meglepő a nézők száma Nušić *Gyászoló családjának* ruszin nyelvű előadásán; persze a darabot a legtöbben jól ismerik, ezenkívül a kikindai Dragan Jović rendezte. Az uzdiniak fellépésekor viszont a szervezők gondoskodnak egy autóbusznyi román nézőről — dicséretes intézkedés, nincs elkedvetlenítőbb, mint visszhangtalanul visszhangzó üres teremben, csak a zsűrinek játszani. Törökkanizsán, ahol a tizenhat előadás közül hat kerül színre, látogatottság dolgában állítólag valamivel jobb a helyzet, sőt az előadásokat követő beszélgetésekben is többen vesznek részt. Hogy ez a kissé lagymatag érdeklődés mennyire jellemzője az »igazi« fesztiválokknak, azt személyes tapasztalatokból sajnos nem tudom, de tartok tőle, hogy e téren is fennáll bizonyos rokonság az igazival.

Na de fanyalgásnak vagy lekicsinylésnek ne vegye senki, amiért »igazit« emlegetek. Nem egyébért teszem, mint a másság hangsúlyozása kedvéért. Mert az amatőrszínház más, másfajta megközelítést követel. Nézőként és kritikusként egyaránt. Nem csupán a teljesítmények kevésbé rideg és kevésbé könyörtelen felmérését, hanem a különböző együttesek eltérő lehetőségeinek figyelembevételét is, továbbá annak a lelkesedésnek a méltánylását, ami az előadások szereplőit a munkacsarnokban, eladópuh és íróasztal mögött vagy éppen katedrán eltöltött órák után képes a »világot jelentő deszkákra« szólítani. Ezért nem ülhetünk be amatőrszínészek előadásaira nem csupán »profimérovél«, hanem ezért kell még az amatőröknek szánt mércét is kissé »súlycsoportok« szerint módosítani. Ennek ellenére, ha

a »csúcsoakat« nézzük, akad néhány igazi is. Veltük kapcsolatban a tünetek is igaziak, korunk színházának jellemzői. Ilyen a »fizikai színház« uralkodása, rendezői koncepciók dominálása a szerzők, vagyis a gondolati elemek fölött. Nyilván a hivatásos rendezők közreműködése folytán, különösen szembetűnően a kikindai Dragan Jović rendezéseiben. Jović *Gyászoló családjának*, a kereszturi Djadja amatőrjeinek nagyszerű előadásában, ugyanis kevés köze van a nušići, franciásan könnyed szellemességhez: megfogalmazásában Nušić inkább démoni lesz, semmint csipkelődő, a szélsőségesen groteszkké formált alakok mintegy a meggazdagodás esélye által emberi mivoltukból kivetkőztetve, elveszítetten rohangálnak az örökölni remélt kastély falai között. Kerekeken gördülnek a színpalak, s mintha a kastély mindig más részeit látnánk, hol kitágulnak, hol összeszűkülnek — nem tudom, eredeti ötlet-e, vagy másodkézből való, sokban azonban nekik, meg persze az amatőrszíntet messze meghaladó játéknak is köszönhető, hogy a nyelvi válaszfal ellenére végigélvezzük az előadást. Ugyanígy izgalmas Jović másik színpadképe is: fehérre meszelt dróthálón át látjuk Čira és Spira nevetségesen kisszerű pap-háborúját. Nem mindenki »kapcsol«, vannak, akik kifogásolják ezt a közönség és a színészek közötti válaszfalat, akad olyan félig trefás vélemény is, mely szerint szerepe mindössze annyi, hogy a színpadon szabadjára engedett eleven tyúkok a nézők közé ne repüljenek. Pedig igazi funkciója mindenekelőtt egy »tyúkperes«, provinciális világ, magyarán a vidékies korlátoltság jelképezése. És ha ezt elhatárolja tőlünk valami, hát annál jobb nekünk. Harsány és sziporkázó, de kegyetlen komédiát is jelent végeredményben Jović mindkét rendezése. Petar Ujević kulai rendező viszont Kirleža *Golgotájával* érezhetően monumentalitásra törekedett, hol dinamikus, hol méltóságteljes tömegjele- neteivel, melyek nem egy hivatásos színház erejét is próbára tehet- nek. Sikerül is megrendítenie közönségét. Függyön után percekig kissé »sokkoltak« vagyunk. Késve ébredünk csak rá egyes gyenge pon- tokra: mindenekelőtt arra, hogy a forradalmi lendület és eltökéltség nem csupán hangerővel fejezhető ki. Ebben azonban része van a kikindai színházterem közismerten rossz akusztikájának is. Az ugyanis nem igazi. Annyira nem, hogy a rendezők eleve hozzáhangolják az előadást. Ezt teszi a Peter Schäffer komédiáját, a *Játék a sötétben* bemutató zrenjanini Madách Amatőrszínház vendégrendezője, Fischer Károly is, alighanem ezért lesz az együttes két rokonszenves fiatal színészőjének hangja is kissé élessé. Pedig a játék, főleg ha figye- lembe vesszük azt a rendkívül nehéz feladatot, ami elé a szereplő- ket Schäffer formailag ötletes, de a mondanivalót tekintve üres komé- diájának »láthatatlan sötétsége« állította, akkor a játék nagyon is elismerést érdemel, sőt élvezetes is. Ilyen még a románok gyorsan pergő komédiája (Ion Baiesu: *Lábtörő*), szintén a nyelvi akadályok ellenére is.

Körülbelül eddig tart a színház. Az igazi, vagy majdnem egé- szen az. Ami mellett az »amatőr« inkább csak státust jelöl. A többi: tisztos teljesítmény vagy szándék, sikeres vagy kevésbé sikeres pró- bálkozás, lelkesedés, akarás, tétova kezdő lépés a színpadon — vagy éppen első kapcsolat kultúrával, művészettel, irodalommal. Meg né-

hány szigetszerűen kiemelkedő alakítás, esetenként meglepő, részben talán a partnerek erőtlensége miatt különösképpen szembetűnő.

Vagy vakmerő sokat akarás. Mint Strindberg tragédiája, *Az apa* a Sremska Mitrovica-i ifjúsági otthon drámai stúdiójának előadásában. Patikamérlegesen mérve nem ez a leggyengébb, mégis a legnagyobb melléfogás. Hiszen ugyanez a fiatal együttes, szerényebb vállalkozással, egészen rokonszenves benyomást is kelthetett volna.

Bár ahogy vesszük. Mert íme *Az apáról* egy néző véleménye is. Nem tipikus, nem ez jellemző az előadások utáni felszólalásokra, de gyöngyszem: igenis helyes volt műsorra tűzni, nagyon is pozitív darrab; főleg az ifjú nemzedék képviselői tanulhatják meg belőle — legalábbis, ami a férfiakat illeti —, hogy a jövődöbelit ajánlatos alaposan szemügyre venni.

*

Az előadások után nem sokan maradnak a teremben. Szerencsés esetben harmincan-egyvenen, nyolcan-tizen közülük a látottakhoz hozzá is szólnak. Estéről estére nagyjából ugyanazok. Ideértve a zsűritagokat s még néhány céhbelt, akik — kicsit a »laikus« nézők tartózkodása miatt is — némileg »kisajátítják« ezeket a beszélgetéseket. De azért érdekesek, néla viharosak is.

Sokban az őket vezető idősebb, tapasztalt színházi rendező (továbbiakban: beszélgetésvezető) személyének köszönhetően. Igazi »színházi róka«, ősz pópaszakállal. Külön színt jelent. Egyéniség. Annyira, hogy nem hajlandó, de talán nem is tud lemondani arról, hogy az legyen. Önjellemzése szerint azok közé tartozik, akiket a sajtban mindenekelött a lyukak érdeklik. Ritka és nem eléggé méltányolt emberi tulajdonság. Régi szereplője ezeknek a találkozóknak; két évig hiányzott, annak idején infarktust emlegettek. Örülök, hogy újra látom, nem mindenki örül. »Borsos humora ellenére meghitten családias légkört teremt«, jegyzem fel róla az elején. Sajnos a végére kiderül, hogy ez inkább csak szándékában volt. Alighanem ott véti el, hogy azt a csipkelődőn közvetlen hangot üti meg, ami jobbára »szakmai deformációban« szenvedő céhbeltiek közt válik be csupán. Mert a jelenlévők közül sokan csak a szavakat hallják, de a »melódiát« nem érzékelik. Nem érzik, hogy szabadszájúsága és elevenbe vágásai mögött ember- és lélektörést lapul. Ezért a mellre szívások. És a dilettánsünetek felszínre kerülései.

Mert ezek itt vannak. Bármennyire ugyanúgy nem ugyanaz »amatőr« és »dilettáns«, ahogyan a hivatásos művész és művészete is dilettáns lehet. Amatőrszínházak esetében pedig még kifejezetten gyenge teljesítmények kapcsán se helyénvaló dilettantizmust emlegetni. Megint csak a »másság« miatt. Amiért az amatőrizmusz a dolgozó embert aktivizálja, s a művészet passzív fogyasztójából egy művészi, vagy legalább annak szánt produkció részesévé teszi, ami akkor is bizonyos többletet jelent, ha gyengébb a »profi« kultúra produktumainál. Melyeknek az önmagát amatőrként aktivizáló ember természetesen szintén fogyasztója lehet. *Lehet!* — mert nem biztos, hogy az is. Sokszor a szórakoztatóipar fogyasztója csupán. Am az igazi

(nem feltétlenül a »magas«) kultúrával való kapcsolatát hátha éppen amatőr aktivitásával alapozza meg. Ezért szemetszűrőbb és bántóbb az a dilettantizmus, ami *színpadon kívül* jelentkezik. Éppen mert legfőbb veszélye abban van, hogy a kultúrával való kapcsolatteremtésnek ezt a lehetséges útját torlaszhatja el. Főleg a túl korán kifejlődött és a teljesítményekkel arányban nem álló »művészi öntudat« kicsapódásaként. Amiből eredően az amatőr néha minden bírálat elviselésére képtelenné lesz. Mert bírálni kell. Bármilyen »önértéke« legyen pusztán a részvételnek is, a színház, még ha amatőr is, végeredményben produkció.

Példa bőven akad, válogathatók:

Az egyik eset főszereplője, szerepét a színpadon igazán hivatásos szinten oldja meg. Nem is őt éri bírálat, hanem a díszleteket. Nehéz eldönteni, giccsparódiát jelentenek-e, vagy csak giccsot, még a szakértői vélemények is megoszlanak. Beszélgetésvezetőnk az utóbbira hajlik, véleményét nem rejti véka alá. Emberünk nem hagyja magát, ami még nem lenne baj. Csakhogy nem a »vádak« ellen védekezik, hanem — s ez már dilettantizmus — ellenvádat konstruál. Türelmetlenül lapozza fel a már említett közlőnyt: lám, ilyen a beszélgetésvezető, tegnap például nem átalotta kijelenteni, hogy a »rendezői színház«, a külsőséges fogások dominálása, némileg a rágógumi-nak arra a tulajdonságára emlékezteti, hogy ideig-óráig elveri az éhséget, de nem lakhat jól. És ebben van is valami. Ám nem ez a fontos, hanem hogy emberünk értékes zsákmányként szorongatja a mikrofont, kivörösödve a magáét mondja. Alighanem olyas valamitől hajtva, amit a sportnyelvtől kölcsönözve »klubsovinizmusnak« nevezhetünk. Hiába: akár jogos a bírálat, akár nem, a »haza becsületét« védelmezni kell.

Viharosabb megnyilatkozások is adódnak. Strindberg után ugyanis elhangzik, hogy az apa, mármint a darab főszereplője, bármennyire kapitány legyen is, mégsem vidéki csendőrőrmester, ahogyan azt se hallgathatjuk el, hogy Laura cipőjének nyolc centi vastag talpát és csipőig »felsliccoelt« szoknyáját még a színre hozók szűkös anyagi lehetőségei se indokolhatják. Pedig az »adagolás« kíméletes. Elsőként, már-már a hagyományoknak megfelelően, a jelenlévők doyenja mond véleményt. Galambösz és galambszívű. És bár az utána következők egyre bátrabbak lesznek, a »hóhérmunka« így is a beszélgetésvezetőre marad. Azzal kezdi, hogy egész este azon gondolkozott, szóljon-e egyáltalán. Kétélű kíméletesség. Némi, nem egészen helyénvaló kajánsággal méltányoljuk is, de persze érthető, hogy azt a megállapítást, miszerint a legjobb két kopott bőrfotel volt, az érintettek egészen más-képp élik át. Mégis, az izzadó, fejét vakaró rendező-főszereplő »védőbeszéde« viszonylag visszafogott, főleg saját indulatai ellen folytatott hősieles küzdelme érdemel elismerést. Nem is vele van baj, hanem aki utána következik. Szintén szereplője a darabnak, katonaruhában jelenik meg az előadás után — külön elgondolkoztató momentum: nem kis erőfeszítésbe kerülhetett elszabadulni a próbákra és az előadásokra, és hogy erre egyáltalán sor kerülhetett, végeredményben feletesei megértéséről tanúskodik. »Néhány szót« kíván csak szólni, közli,

hogy színikritikái is jelentek már meg, majd megkérdezi: talán bizony »meg akarják tiltani« nekik, hogy Strindberget játszanak. Aztán a lényegre tér: ha a darabot hivatásos színház játszotta volna hajszálra ugyanígy, bezzeg akkor... de persze amatőrökkel mindent lehet. »Javaslat« is van: nyilvánítsanak minden amatőrszínházat »profinak«, adjanak a színészeknek fizetést, és akkor a kritikával is minden rendben lesz. Megkérdezi, olvas-e színikritikát, sajnos lehetetlen. Feltartóztathatatlan, érezhetően »cukkolja« magát. Beszélgetésvezetőnk is hiába próbálja túlharsogva megkérdezni, valóban hiszi-e, amit mond. Tizenegy körül jár, néhányan kiszállingóznak. Félhangosan jegyzem meg, hogy legjobb lenne elhagyni a termet. Beszélgetésvezetőnk szerint dehogy hagyjuk, most kezd érdekes lenni. És valóban: második, valamivel szelídebb hullámként a felszólaló megpróbálja »megmagyarázni« az előadást. Miért volt jó éppen úgy, ahogy ők eljátszották. Hivatkozik Az *apa* egy nemrég látott svéd tévéfilm-változatára is. Kár, hogy azt látta csak és nem saját magát.

Más baj is van. A résztvevők *nem látják egymást*. Eljönnek, »leadják« a produkciót, meghallgatják a szakértőket és »szakértőket«, aztán hazamennek. Az eredményesen szereplő együttesek a megérdemelt siker örömeivel, a gyengébbek jobbára úgy érezve, hogy igazságtalanul »levágták« őket. Mint a bírósági tárgyalások tanúi, nem hallhatják a korábbi tanúvallomásokat. Csakhogy amazok legalább »fellépésük« után követhetik a tárgyalás további menetét.

Néha meg éppen két malomban örölünk. Mint az utolsó előtti este is. Érdekesség: jelen van a látott darab szerzője is. Rendezőként is egyben. Kényes helyzet: udvariasság és őszinteség közt kell választanunk. Udvarias kezdet után ezúttal is az utóbbi kerekedik felül. Mai témát vesz ugyanis célba a darab, ezen az erényén túl azonban kevés jó mondható róla, önkényesen egymás mellé rendelt vígjátéki jellegű és »komoly« (értsd: patetikus) részek váltogatják egymást. És a »komoly« részeknél különösen félresiklik, ironikus formában még úgy-ahogy elfogadhatnánk őket, de éppen ez az, ami nem megy. Általában baj van az iróniával, különösen tehetséges amatőr képességeinek határai éppen itt, a »rájátszásnál«, pontosabban annak elmaradásában mutatkoznak meg. Sokan közülük mintha nem értenék, hogy az elmaradottakat nem kell komolyan venni. És hát a kérdéses darab cselekménye is sokszor motiválatlan, nem egy fordulat önkényes, nehéz mit kezdeni vele. Mindez fokozatosan terítékre is kerül. Magam se állom meg, hogy szóvá ne tegyem, amiért a magnetofon szerepe a darabban minduntalan Sartre *Altonai foglyait* juttatja eszembe. Nem lesz bomba belőle. Nem éri készületlenül a szerzőt, emlékeztet rá, hogy Sartre drámáját darabjában emlegetik is. Elnézést kérek, amiért a kérdéses mondatot elszalasztottam. De persze ez nem mentség — nem az átvételre, hanem a funkciótlanságra. Vagy az erőltetett funkcióra inkább. Ezt már csak gondolom, miközben a vita tovább pereg. Mert azon sajnos már nem segíthetek, hogy amolyan igazi profi zsigerelésként, végleg me a darab körül folyjon a csatározás — főleg a szerző és a beszélgetésvezető között, már-már a személyeskedés határait súrolón. Aztán a szereplők közül feláll egy

kislány: másfél órája ül itt, beteg, fáj a torka, nem is vacsorázott még. Sok mindent hallott már, épp csak azt nem, hogyan játszotta szerepét. Ne a darabról beszéljünk tehát. Vagy ha igen, tegyék ezt egymás közt a szakértők, őket az érdekli, hol voltak jók, hol voltak rosszak.

Bizonyos szempontból alighanem igaza van. De persze annak a megállapításnak is, miszerint minden színházi előadás kezdete a darabválasztás.

*

Utolsó este. Eredményhirdetés előtt, *Golgota* után. A nyitott színpadon a darab díszletei hevernek festői rendetlenségben. Köztük egy koporsó, fél órája sincs talán, hogy egy megrendítőn ható fátylás tüntetés középpontjában szerepelt. Most egyszerű fekete deszkaláda csak. Rátéekintve beszélgetésvezetőnk megkérdezi, fekdjön-e bele a tegnapi viharos összeccapások után. Nem használ, belefektetik. Felgyülemllett sérelmek csapnak föl, mind többen a »viselkedését« teszik szóvá. Pedig úgy látszik, az a baj, hogy nem »viselkedett«. Hasztalan a kérdés, vajon színházról is okvetlenül a referátumok nyelvén kell-e beszélni. Nem, ezt nem lehet, rágógumi, Mannequin Piss, sőt homokosok, így kérem, nem lehet amatőrökkel bálni. És hát annyi szépet láttunk, nem lehetett volna valami szépet is mondani — mellesleg szépet mások éppen eleget mondtak. Hiába, »legnagyobb akadály a amatőrizmus fejlődésének« egyesek szerint éppen ő, a beszélgetésvezető. Mosolya széttárt kar, vállrándítás: mit lehet tenni... Aztán egy síri hang, miután elmondja, hogy az első este megvonták tőle a szót (lehetőség, nem emlékszem rá), arra hívja fel az amatőrszínhátszók szövetségének jelenlévő vezetőit, legközelebbi ülésükön vitassák meg a beszélgetésvezető személyének kérdését. Nyilván nem lesz szükség rá...

Évek óta nem volt ilyen jó — állapítom meg távozás közben. De azért egy kis fanyar mellékíz is megmarad. Na meg a fehérre meszelt drótkerítés képe a *Papháborúból*.

MŰKEDVELŐ SZÍNJÁTSZÁSUNK FELADATAI

Az utóbbi időben igen sokat foglalkoznak a sajtóban, a rádió és a televízió műsoraiban, különböző szintű tanácskozásokon a műkedvelő színjátszással. Szerepét, jelentőségét, létjogosultságát vitatják. Természetesen elméleti síkon, gyakran talán túlságosan is magasröptűen, néha homályos hipotézisek labirintusába tévedve. Ezúttal, kivételesen, jó, hogy így van. Jó, hogy nem elhamarkodva, felületesen, egyik napról a másikra próbáljuk statikus állapotából elmozdítani amatőr színjátszásunkat. Az útkeresés buktatókkal jár, s az átértékelés felgyorsított folyamata minden bizonnyal csak részleges megoldást eredményezne. Azok, akik közvetve vagy közvetlen igyekeznek részt venni ebben az »útkeresésben«, akik tulajdonképpen életképessé szeretnék tenni műkedvelésünket, higgadtan, körültekintően, alapos hozzáállással írnak és beszélnek róla. S ez megnyugtató, biztató jelenség.

Az elitizmus szemlélete az elmúlt évek folyamán valamiféle kisebbségi kategóriába sorolta az öntevékenység, az önművelés ilyen jellegű formáját. Elszigetelte, egyszerűen kiszorította művelődési életünkéből. Tehát egy bénulást kell most feloldanunk, egy ingoványos területen kell megtalálnunk a szilárd, termő talajt. Ezért kell türelmesen kívárnunk, míg a verbális átértékelés mindent pontosan a maga helyére nem tesz, műkedvelő színjátszásunk további útját meg nem határozza.

A közelmúltban Varga László, a Tartományi Művelődési Község titkára *A művelődési öntevékenység új korszaka* című írásában, amely a Magyar Szó kulturális és kritikai mellékletében, a Kijátóban jelent meg, igen találóan állapította meg: »Zenicán rehabilitálták a műkedvelést. Azazhogy pontosabb legyenek — egészítette ki előbbi mondatát —, a rehabilitácson túl meghatározták társadalmi helyét, művelődési és társadalmi funkcióját.

Ez a pár mondat műkedvelésünk nagykorúságát verifikálja és egyúttal messzemenően meghatározza feladatait. Ez lehetne tehát a kiindulópont, az a szint, amelyről indulni kell. Nem kétséges ugyanis, hogy most, miután műkedvelésünk társadalmi funkciója evidenssé vált, minden erőnkkel arra kell majd törekednünk, hogy szellemi életünknek ezt a jelentős energiátelét ésszerűen kihasználjuk.

KÖZELEBB KERÜLNI EGYMÁSHOZ

Feladatvállalásunk hierarchiájában elsősorban is a műkedvelés fogalmának módosítását kellene elvégezni, az elméleti meghatározás szintjéről elmozdítani. Ugyanis, amikor manapság a műkedvelés fogal-

mát próbáljuk megfogalmazni, rendszerint megelégszünk azzal a pár mondattal, hogy: »A műkedvelésben a természetes játékkedv és a művelődési vágy találkozik a társadalmi igénnyel, mely így együttesen jelentős népművelői hasznot hoz, mind a résztvevők, mind a nézők, hallgatók számára.«

A műkedvelés fogalmának összetevői azonban soknemzetiségű tartományunkban mindenképpen új, lényeges elemmel gazdagodnak. Ez pedig nem más, mint a műkedvelésnek az a feladata, hogy a Vajdaságban élő nemzetek és nemzetiségek között szorosabbra fűzze a barátság szálait, elmélyítse a testvériség-egység eszméit.

Nem parolákat kívánok itt most pufogatni, nem üres frázisokkal, közhelyekkel akarom a műkedvelés fogalmát bővíteni. Meggyőződésem, hogy az öntevékenység különféle formái az embernek a közösségbe megkapaszkodó hajszálgököreit erősítik, az egymás felé vezető, itt nálunk eddig sajnos sok helyütt járatlan utakat egyengetik, teszik járhatóvá.

Színjátészaink szemléi például, legyenek azok községi, regionális vagy tartományi jellegűek, ez ideig is sokban hozzájárultak ahhoz, hogy jobban megismerjük egymást, de addig, hogy ezt a kínálkozó lehetőséget maximálisan kihasználjuk, még mindig nem jutottunk el. Az új szemléken alkalom, lehetőség kínálkozik arra, hogy a műkedvelés fogalmának ezt az új komponensét a szó legnemesebb értelmében érvényre juttassuk.

Említsük meg továbbá a *Népem költője* elnevezésű, rangos hagyományra visszatekintő, versmondó vetélkedőt, amelyen szerbhorvát, szlovák, ruszin, román és magyar nyelven mondják a verseket fiataljaink. Ez a rendezvény az utóbbi években a tartományunkban élő nemzetek és nemzetiségek barátságának egyik legszebb szimbóluma lett. Nem hallgathatjuk el azonban, hogy már évek óta, érthetetlen okok miatt, ezt a vetélkedőt »elkerülük« a szabadkai, zentai és zombori magyar versmondók. Távolmaradásuk okait feltétlenül ki kell kutatni. Egyéni sérelmek, szubjektív vélemények nem ejthetnek foltot ezen a valóban impozáns-találkozón.

Egyszóval: a többnyelvű rendezvények az elszigetelődés pilléreit döntik le, s műkedvelésünk fogalmának adnak ilyen formában gazdagabb tartalmat.

EGY ÁTÉRTÉKELÉS MOZGÓSÍTÓ EREJE

Munkásszínjátásunk újjáéledéséről is mind gyakrabban kapunk hírt, ami nagyon is lényeges mozzanat, hiszen eddig csupán szórványosan, szervezetlen formában, nagy ritkán adtak életjelet magukról.

Zomborban például még a köztársaság napja alkalmából, a községi szakszervezeti tanács, a művelődési közösség, továbbá a színház megszervezte a munkásszínjátékosok, műkedvelők községi találkozóját. Ezen a szemlén tíz munkaszervezet műkedvelői vettek részt. A zombori példa azonban nem rendhagyó jelenség, habár tömegesség szempontjából úttörőnek tekinthetjük őket a műkedvelők mindinkább kibontakozó mozgalmában. A törökkanizsai Jovan Popović Amatőr-

színház keretében megalakult a magyar színjátszó csoport. A kezdeményezők: a munkásfiatalok — áll a bánáti tudósító jelentésében. Ugyancsak érdemes felfigyelni többek között az újvidéki Petőfi Sándor Művelődési Egyesület, valamint az egyes újvidéki vállalatok között létrejött kapcsolatokra, együttműködésre.

Sorolhatnánk a példákat, de mivel csupán érzékeltetni akartam azt a széles körű megmozdulást, amelyet az utóbbi időben amatőrreinknél tapasztalunk, a kijegyzett adatok közül taláломra ezeket említettem. Mindenestre nem vítés, hogy műkedvelésünk ártérték-lése, társadalmunkban elfoglalt új helye a lehetőségek széles skáláját kínálta fel azoknak, akiket eddig igyekeztek távol tartani minden kulturális akciótól. Az a bázis tehát, amelyet a liberalizmus hosszú esztendőkön át »lakat« alatt tartott, megmozdult, s egyik napról a másikra levetette magáról az intézményesített kultúra által neki szabott kényszerzubbonyt.

A legsürgősebb feladat most megteremteni a munkásszínjátszás egzisztálásának legegyszerűbb feltételeit. Anyagi alapot kell létrehozni, hogy a gyárakban, a vállalatokban az amatőrök megismerkedjenek a színjátszás alapvető kérdéseivel, elemeivel, hogy nyilvános szereplésük ne csak ösztönös, rövid lélegzetű fellobbanás legyen, hanem folyamatos munka eredménye.

Szükséges továbbá, hogy a munkásosztályon belül kitapintsuk a munkásközönség érdeklődésének pulzusát. Átfogó elemzéssel eljussunk azokig a tényezőkig, amelyek éles válaszfalat emeltek a munkásság és a színház közé. Tudjuk, hogy a színművészet — legyen az hivatásos vagy műkedvelő — alapvető célja: formálni a közönséget, hatni a közönségre! Miképpen valósítsa meg színjátszásunk ezt a nemes feladatot, ha sehogyan sem sikerül embenközelbe kerülni azzal a másikkal, igazi közönségével?!

Ezt a kérdést állandóan napirenden kell tartani, még akkor is, ha hivatásos színházaink teljes egészében még nem jutottak el ennek a kérdésnek fontosságáig, megoldásáig. Az orientáció színházainknál jelen van, de a végső cél még meglehetősen messze. Miért ne segítene itt is a műkedvelő színjátszás, hiszen a cél közös? S azt is tudnunk kell, hogy szocialista színházi kultúrát nem építhetünk a szocialista munkásság igényeinek, véleményének ismerete és alkotó közreműködése nélkül.

A munkásszínjátszásnak tehát újra mozgósító szerep jutott, az a feladat, hogy ebben a mi valóságunkban mindennekelőtt az ember felé forduljon, tudatformáló erejét példázza a maga módján.

AZ ELSZIGETELŐDÉS VESZÉLYE

A jugoszláviai magyar középiskolások tavalyi színművészeti vetélkedője után Bognár Antal a következőket írta a Képes Ifjúságban: »Az idén is láthattunk néhány kiemelkedő egyéni teljesítményt, egészében véve azonban a vetélkedő nem haladta meg az előzőek színvonalát. A középiskolás színjátszók munkájának folytonosságát első-sorban azok a fiatalok biztosították, akik évről évre ismételt szin-

vonalas alakítással jelentkeztek, s azok a középiskolai magyartanárok, akik fáradságot nem kímélve minden évben felkészítik tanulóikat a vetélkedőn való részvételre. S mindez, úgy tűnik, kevés ahhoz, hogy egy-egy középiskola színjátszásának egyenletes produkciókra kötelező hagyományai legyenek.«

Az értékelés minden bizonnyal a stagnálásra, a megrekedésre kívánja felhívni figyelmünket, s arra a keserű igazságra, hogy újra csak néhány lelkes ember, tanár és diák, a színjátszás fanatikusai őrzik a pisálkoló lángot, amely, lévén szó kizárólag a színművészeti vetélkedőről, valóban szép, ígéretes kezdeményezést lobbantott életre.

De mi is van igazában az első nekilendülések, az akarások, a lelkesedések mögött? Meg nem értés, a fiatalok munkájával szembeni totális passzivitás, a tantestületek, a művelődési közösségek és otthonok érdektelensége! Mondjuk meg nyíltan: középiskolásaink kezdeményezését nem vettük eléggé komolyan. Dr. Borí Imre már 1969 májusában, a Magyar Szóban megjelent *Középiskolásaink ünnepe Becsén* című írásában hangsúlyozta, hogy ezt a kezdeményezést: »...közügyként kellene kezelnünk, s így viszonyulva hozzá, a legjelentősebb szellemi megnyilvánulásaink egyikeként kellene számon tartanunk. Ilyenné viszont csakis társadalmi megértéssel válhat.«

Ágoston Mihály, aki jó néhány írásában foglalkozott a becei vetélkedővel, s akitől igazán sok segítséget kaptak mind a résztvevők, mind a szervezők, a *Létünk* egyik számában (II. évfolyam, 3—4. szám), *Középiskolásainktól az értelmiségig* című írásában ugyancsak rámutat, hogy a »...művelődési program megvalósításához nemcsak széles körű szervező munka kellene, hanem mindazoknak a társadalmi erőeknek az összpontosítása is, melyeknek ebben erkölcsi (le nem irt, és többnyire ki nem mondott) kötelezettségeik vannak«.

Amint látjuk, az alapvető kérdés a társadalmi elismerés vas-kapuit döngette eddig. Nem sok eredménnyel. Az elmúlt évek szemlélete ugyanis bezárkózottságának elefántcsonttornyából tekintett csak le középiskolásaink megmozdulására, s sznobista életfelfogású vértjéről sorra lepattant minden bátor hangú kiállás- és szerű, alkotó jellegű meglátás.

A tegnap azonban már mögöttünk van, szellemi életünk hajszálereiben már nem kékvér csörgedez. A közelmúlt történéseinek kráteréből kulturális életünk megtisztulva került ki, és éppen ezért merem hinni, hogy középiskolásaink kezdeményezése nem talál süket fülekre.

A diákszínjátszás pedagógiai céljait, feladatait az elmúlt évek során szépen, világosan meghatároztuk. Tudjuk, hogy a közös munka, a közös izgalmak, élmények, sikerek olyan összetartó erőt jelentenek, amelyhez hasonlóval az iskolai hétköznapok nemigen rendelkeznek. A csoport tagjai azonban nemcsak tárgyai a nevelésnek, hanem kisu-gárzóí egy tágabbra ható pedagógiának, közvetítói kulturális értékeknek, maguk is tudatformálók egy tágabb közösségben.

Ezzel a néhány mondattal talán sikerült diákszínjátszásunk társadalmi szükségszerűségét is kimutatni, meghatározni. S most az iskoláinkon, pedagógusainkon, társadalmi életünkön a sor, hogy az egy-

séges képpé szintetizált elméleti meghatározás eljusson a gyakorlati megvalósításig. Hogy diákszínjászóink valóban közvetítői legyenek kulturális értékeinknek, s maguk is tudatformálókává váljanak soknemzetiségű közösségünkben.

Egy dologra azonban felhívnom a figyelmet. A diákszínjátás nem lehet parciális része a vajdasági magyar színjátásának. Nem tartom helyesnek, hogy szemléinken középiskoláink együttese nem vesznek részt. Logikusnak tartanám, hogy például a zentai gimnázium színjászói ne csak Újvidéken, az Ifjúsági Tribün színházterméig jussanak el, vagy a becsei ünnepi találkozóra, hanem, mondjuk, a Tiszai Ünnepi Játékokra is! Vagy onnan tovább, a tartományi szemlére is! Miért szigetelné el magát diákszínjátásunk akkor, amikor egész műkedvelésünknek olyan nagy szüksége van rá? Gerold László ezt így fogalmazta meg. »Az iskolai színjászó szakkörök a modern dramaturgia műhelyévé válhatnak, kiegészítő szerepük a feladat jelentőségét tekintve több lenne egyszerű mechanikusan értelmezett hézagpótlásnál. Irodalmi műveltségük, korszerűre formált igényességük folytán elsősorban a diákokra vár a repertoár és színházkultúra fel-frissítése modernizálásának feladata.«

Műkedvelő színjátásunk sztabilizálódási folyamata egyúttal még nem jelenti, hogy a megkérdőjelezett kérdésekre már meg is adtuk a feleletet. Legalább is a helyes, a megoldást szorgalmazó feleletet. A zöld fény, amely a perifériáról elmozdította az amatőrizmust, egyben kötelez is. Kötelez bennünket, hogy a »sokak« kulturájának útjait sokan és őszinte hozzáállással egyengessük. S odahassunk, hogy minden kezdeményezés beleilleszkedjen, szerves része legyen annak az egésznek, amit műkedvelő színjátásnak nevezünk.

OLVASÓNAPLÓ

KÉT KRITIKA EGY KÖNYVRŐL

KOLOZSI TIBOR: *Szabadkai sajtó (1848—1919)*.

Életjel Könyvek 2. Szabadka, 1973.

RÉGI SZABADKAI ÚJSÁGOK

Természetesen nem az újságok írják a történelmet. Az ember alkotta, csinálgatta történelmét, még mielőtt megtanult volna írni. Az írás hosszú fejlődés vívmánya, nagy idők mutatója, de Gutenberg alig ötszázhusz esztendeje nyomtatta ki az első könyvet. Ennek a német nyomdásznak köszönhetjük, hogy a középkori levélújságok rendszeresen megjelenő sajtótermékek lettek. Az első hetilap német földön 1609-ben indul, 1711-ben Angliában napilap van, 1780 az első magyar nyelvű hírlap születésének éve és 1813 augusztusában lát napvilágot a Novine serbske első száma. Kolozsi Tibor könyve a szabadkai sajtóról az 1848-as polgári demokratikus forradalommal kezdődő, s az első imperialista világháború végével záródó korszakot tárja elénk. Rövid idő és mennyi eltemetett betű és milyen vastag könyv!

Még rövidebb a kor, ha leszámítjuk a császári önkényuralom tizennyolc esztendejét, amikor Szabadkán éjszaka volt és mozdulatlanság. Az 1867-es kiegyezés meghozta a politikai zsongást, ám a város népességének 94 százaléka ösfoglalkozási színvonalon rekedt külterjes mezőgazdaságból él. Nincs ipar, gyér a kereskedelem, fejletlen a közlekedés, az írástudatlanok részesedése pedig 82,1 százalék. (Újvidéken 66,7, Zomborban 76,8, Versecen 70,2 százalék.) Minden vajdasági város Szabadka előtt halad a kultúra és művelődés útján. Az értelmiség létszáma a művelt kereskedőkkel, iparosokkal és földbirtokosokkal együtt sem több kétezernél. Körülbelül ennyien vettek részt a közéleti küzdelmekben, hiszen a választásra jogosult polgárok száma sem érte el a háromezretet. Ez a szűk réteg hozta létre 1871-ben az első rendszeresen megjelenő hetilapokat.

Az »alkotmányosság hajnala« két pártra szakította Szabadka (szavazati joggal rendelkező) polgárságát — írták a későbbi évek hírlapjai. A Bácskai Ellenőr szerint (1880. november 11.) a porondon »politikai véleménykülönbségre mutató két oly tábor jelent meg, amilyent az ország Dózsa György óta nem látott«. A szenvedélyes Szabadság (1883. december 25.) mérsékeltebben fogalmaz és elítéli az 1867-ben uralomra jutott polgárság jobbszárnyát, mert »ők töltötték be az állásokat«. Iványi István a historikus hívős nyugalomával s nemesebb célokért lelkesülő, de gyakorlati cselekvésre kevésbé hajlamos kortárs aggodalmával az előkelő családok egymás közti patvarkodásának minősíti a hatvanas évek végét jellemző eseményeket.

A »két oly tábor« tulajdonképpen a balpártot és a Deák-pártot jelöli. Mindkettőben jómódú földbirtokosok és értelmiségiek voltak. És mindkettőben a földbirtokosoké a vezető szerep. Valójában a polgárság öt szá-

zaléka szakadt két pártra. Ők politizáltak és korteskedtek és a két párt között csak közjogi kérdésekben volt ellentét. Ezekhez a kérdésekhez a lakosság óriási többsége nem értett. A nagy többség tehát hallgatott, újságot sem vásárolt, hiszen többnyire olvasni sem tudott. Részben ennek köszönheti a szűk földbirtokosok és vagyonos értelmiségi réteg hosszú és viszonylag zavartalan uralmát Szabadka közéletében. A kiegyezés után létrejött osztrák—magyar vámközösség a földbirtokosoknak kedvezett: lehetővé tette Ausztria piacain a mezőgazdasági termények konkurencia nélkül való értékesítését, viszont ugyancsak konkurencia nélkül engedte az itteni piacra az osztrák ipari árut, s ez hosszú ideig gátolta Szabadkán a gyáripár fejlődését és a modern munkásosztály kialakulását. A társadalom polarizálódott, de az elnyomottak osztályöntudata rendkívül lassan ért. A sajtó az elnyomók érdekeit szolgálta.

Osztrák piacról a pénz földbirtokosok és gazdag kereskedők zsebébe csorog, ők pedig, belefeledkezve a jómódba, csekély érdeklődést tanúsítanak az ipari befektetések inánt. Az első komolyabb gyáripari létesítmény (Mácskovics Titusz téglagyára) 1877-ben épül, de csak tizenöt év múlva érdemi meg, hogy gyárnak nevezzék, miután svájci gépekkel korszerűsítik. Létrejönnek a pénzintézetek, s a gazdasági állapotok zömét »az ázsiai viszonyok« megszüntetésére költi az előljárásság: templomok, paplakok, kápolnák épülnek, s később sor kerül a közművekre, iskolákra, de ezek az építkezések alig hatnak a társadalmi szerkezet átalakulására. 1879-ben Szabadka 56 323 lakosából 820 értelmiségi (tanító, tanár pap, jogász, tisztviselő), 3108 földbirtokos, 613 haszonbérő, 2874 iparos (idegen munkaerőt alig foglalkoztató kézműves), 438 kereskedő (boltos, szatócs), 5621 (!) cseléd és 6490 napszámos. A szociális polarizálódás főleg az agrárnépességre vonatkozik: egyik póluson a napszámosok, szolgák, cselédek, zsellérek növekvő tömege, a másikon földbirtokosok és bérlők, középen az iparosok, kereskedők és értelmiségiek.

Ilyenek hát a társadalmi viszonyok és a kor sajtója, amelyről Kolozsi Tibor hatalmas mennyiségű tényanyagot tár elénk. Ez a sajtó a hatalom birtokosainak és várományosainak érdekét védi és szemléletét tükrözi, tekintet nélkül arra, hogy egyik vagy másik újság egyik vagy másik időszakban támada, vagy pártolta a városházát, képviselőt, kormányt vagy a parlamentet. Ezért nem lehet a dualizmus korának közjogi ellenzéki eseményeiből jelen és jövő számára »haladó hagyományokat« leparolni. A kiegyezéssel megtört Bécs önkényuralma, tágabb tér nyílt a tőkés fejlődés előtt, gyorsult a termelőerők növekedése, s ennek eredményeképpen a társadalom osztálytagozódása, viszont olyan lényeges kérdések maradtak nyitva, mint a jobbagyság maradványainak felszámolása, a nemzeti kérdés, a felekezeti egyenjogúság ügye, a nagy adók és a katonatartás növekvő költségei, amelyek a kezdet kezdetén mély repedéseket okoztak a kettős monarchia falazatán.

Ezek a körülmények — különösen a nemzeti kérdés konkrét helyi vetületei — erőteljesen hatottak a város közéletére, a politikai csoportosulásokra és nem utolsósorban a sajtóra. Nem az újságok írják a történelmet, de az eszmék terjesztésében játszott szerepüket sem tagadhatjuk, és az eszmék visszahatnak a történelmi folyamatokra. A régi szabadkai újságok jelentős része a dualizmus láncolatossá válásának mélyülésével és a kort jellemző etatisztikus magyarosítás erősödésével táplálta a nemzeti kizárólagosság és nacionalista uszítás szellemét. A sajtó híven tükrözi a nemzeti kérdéssel szemben tehetetlen uralkodó osztályok jelszavas tobzódását és ezzel önkéntelenül is ártalmas előítéletek és téveszmék magvait hintette. A nacionalizmus folytonos bővülő újratemmelődése bizonyítja, hogy a nemzeti kérdés megoldására csak az az uralkodó társadalmi osztály alkalmas, amelynek nem érdeke a kizsákmányolás. A nemzeti kérdés tehát az osztályharc kérdése volt és ebben a vonatkozásban a polgári lapoktól a társadalmi viszonyoktól elvonatkoztatott humanista elvek hirdetésén túl többet várni sem lehetett.

Dersi Tamás írja *A magyar sajtó képeskönyvében*, hogy »a sajtó a harcban álló osztályok és rétegek ütközeteinek, polémiáinak szerepe és esz-

köze». A nyilvános szó eszköz az alapvető társadalmi viszony természetének leplezésére, vagy leleplezésére. Marx az osztályharc eszközt látja az újságban, Lenin pedig — többek között — kiemeli a kollektív szervezésre alkalmas szerepét. Ilyen értelemben osztálytársadalmakban az egymással szemben álló osztályok érdekeitől teljesen független újságok aligha létezhetnek. A független orgánumok iránti tévhitet táplálják korunkban is a »tisza demokráciával« kapcsolatos ábrándokat és tágitják a teret a tőkés és egyéb manipulációk előtt. Kolozsi Tibor könyvének erényét sem érthetjük meg, ha mondandóját a kor sajátos osztályviszonyaitól elvonatkoztatottan akarjuk megérteni.

A dualizmus korában Szabadkának nem volt forradalmi munkássajtója. Csak e század tízes éveiben jelent meg a betegsegélyző közlönye, az első helyi érdekvédelmi munkásújság, amely azonban csak az eszmei mondanivaló mérsékelésével biztosíthatta zavartalan megjelenését. A hatóságok üldözték a munkások másol megjelentő, de itt is terjesztett újságjait; ebben részt vett a klérus, és részt vettek a magukat demokratikusnak nevező polgári lapok. 1885-ben alakult az első munkásszervezet, a betegpénztár előhelye; tagjai ellen a Terézegyházi plébánia részéről a legnagyobb vád, hogy a Népszavát olvassák. A polgári lapok a rendőrséget noszogatták, nézze meg a postán, hányan járatják a Népszavát. A támadások hisztérikus méreteket öltöttek a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása után, amikor megkezdődött a városban a munkások szakszervezeti szervezkedése. 1894-ben például a Népszava és a szakszervezeti lapok majd minden számát elkobozták, az olvasókat folyamatosan zaklatta, üldözte a rendőrség. Ez így ment a múlt század alkonyáig.

A századfordulóra megnőtt a város (lélekszáma 82 122) és társadalmi szerkezete jelentősen átalakult. A gazdaságilag aktív népesség csaknem negyven százaléka mezőgazdaságon kívüli tevékenységekben dolgozott, a gyáripar 5060, a kereskedelem 1741, a közlekedés 1106 embert foglalkoztatott, ezenkívül a statisztika 2337 napszámot és 2211 házi cselédet mutatott ki. Nőtt a munkásosztály súlya Szabadka szociális ötvözetében, s az írástudatlanok részesedése ötven százalék alá esett. Változtak az osztályviszonyok, s ennek következtében a polgári sajtó is differenciálódott. A liberális polgárság szócsöveinek bíráló hangja egyre radikálisabb, a felekezeti sajtó viszont egyszerre támadja a »zsidó újságokat« és a »vörös szocialistákat«, s a növekvő zűrzavarba gyakran vegyülnek éles nacionalista kirohanások.

A századfordulón Szabadka közügyeinek intézésére 328 tanácstag volt hivatott. Ebből 189 — több mint ötven százalék — földbirtokos. Akár Lazar Mamuzić, akár Bíró Károly ült a polgármesteri székekben, a városi hatalom a földbirtokosok kezében volt. A földbirtokosokkal szemben 87 vagyonos értelmiségi és 47 gazdag iparos és kereskedő ült a tanácssteremben. Munkás egy sem. A hatalom sáncain belül a földbirtokosok és az ipari, valamint a kereskedelmi tőke képviselői között dült a harc a befolyásokért. A hatalom sáncain kívül nagy és egyre növekvő tömegek: a munkásság létszámát 14 500 lélekre becsüljük (eltartottakkal együtt körülbelül 30 000 lélek), hozzájuk tartozik 10 000 törpebirtokos (eltartottakkal együtt mintegy 25 000 lélek), továbbá a bizonytalan sorsú, mintegy 12—13 000 lélekre tehető kispolgárok, akik szintén nem gyakorolhattak hatást sem a városi, sem az országos politikára.

Századunk első évtizedében ez a hatalmas tömeg döngeti a várospolitika ódon építményét. Belül már nemcsak a hivatalokért megy a játék, hanem vállalkozásokért, befektetésekért, koncesszióikért. Közben a hatalom sáncain kívül egyre hangosabban követeli a nép a választójogot. Ilyen társadalmi adottságok között s ilyen politikai harcok közepette jelentkezik a szabadkai újságírásban az új, friss és radikális polgári irányzat, amelynek vezéregyénisége a fiatal Fenyves Ferenc. Az ő nevéhez fűződik a szabadkai újságírás csúcspontja az első világháború előtt. Fenyves Ferenc 1908-ban túllépett az ellenzékieskedő függetlenségek szűkült körén, 1913-ban a munkásotthonban tartott előadásokat és — kevesen tudják róla — a szociáldemokrata párt szervező munkájában vett részt. Azonban először és utoljára került közvetlen kapcsolatba a munkásmozgalommal.

Jelképesen vele és a Bácsmegyei Naplóval zárul a szabadkai újságírás történetének első fejezete és ugyancsak vele és a Bácsmegyei Naplóval kezdődik majd a második fejezet, amelynek főtárást és megírását szintén Kolozsi Tibortól várjuk. A történelmet nem az újságok írják, viszont nélkülük nehezebb, sokkal nehezebb lenne nyomon követni a volt idők társadalmi-történelmi folyamatait. A sárguló lapok hatalmas mennyiségű tényanyagot tárolnak és sajátos üzeneteket továbbítanak a jövőbe. A szabadkai újságok története Szabadka helytörténetének és művelődéstörténetének szerves része. Feldolgozása közelebb visz bennünket a gazdasági történet megírásához és a társadalmi viszonyok fejlődésének teljesebb megértéséhez, mélyebb elemzéséhez.

Nagy munka van ebben a könyvben. A szerző rendkívül ellentmondásos korszakhoz nyúlt és teljességre törekedett. Az értő bírálat dönti majd el, hogy ez mennyire sikerült neki.

PETKOVICS KÁLMÁN

NÉLKÜLÖZHETETLEN FORRÁSMŰ

Előttünk van Kolozsi Tibor terjedelmes műve a szabadkai sajtó első időszakáról, a régi lapok története, kezdve a negyvennyolcas Honunk Állapotától a XX. század modernebb újságaiig. Ez a könyv voltaképpen felöleli minden egyes lapnak a történetét, amely Szabadkán megjelent az Osztrák–Magyar Monarchia bukásáig, tekintet nélkül arra, hogy csak rövid ideig élt, vagy pedig hosszú éveken át fenntartotta magát. Mert ebben a hetven esztendő felőlelő időszakban előfordult mindenféle eset, nemcsak különös, hanem szinte érthetetlen is. A Postakürt 1886-ban jelentkezett és mindjárt meg is szűnt, az 1896-ban indult Bácskai Híradó csupán harmadik számáig jutott el, egyes más lapok pedig évtizedeken át megjelentek, bár jelentéktelen volt a példányszámuk, és igen kisszámú az olvasóközönségük. Elegendő megemlíteni a Szabadkai Közlönyt, amely 1876-tól, a nehézségekkel dacolva, megszakítás nélkül megjelent egészen az első világháború végéig. Mindezek a lapok Kolozsi művében a maguk külön története keretében mutatkoznak. Mindegyik külön-külön elevenedik meg a szemünk előtt, beleértve azokat a körülményeket is, amelyek megindításához és megszűnéséhez vezettek, azokat a célokat is, amelyeket induláskor zászlajára tűzött, és a valóságos irányzatot is, amely megmutatkozott hasábjain. Valamennyinek kidomborodik a maga egykori politikai profilja, hála Kolozsi széles körű tájékozottságának. Ez különösen vonatkozik az úgynevezett politikai lapokra, amelyek a letétbe helyezett óvadék ellenében nyíltan kifejtették véleményüket, és amelyek ezt a megfizetett jogukat feltüntették alcímükben is (»Politikai napilap«, vagy pedig »Politikai, közművelődési és közgazdasági közlöny«). Ezeknek különleges figyelmet szentelt Kolozsi, beleillesztvén őket a városi és állami politika jól megvilágított keretébe. E lapok közül csupán egyeseket említék a kilencvenes és a kilencszázás évekből, amelyeknek a bemutatásával Kolozsinak sikerült felidéznie egy egész, széleskörűen kibontakozott mozgalmat.

Ezekben az években egyrészt megindult a haladó polgári reformokért, másrészt pedig jelentkezett az osztályjellegű munkásmozgalom, amelynek akciói egyre szervezettebbé és erőteljesebbé váltak. De nem ennek a mozgalomnak a sajtójáról van szó, hanem éppen ellenkezőleg, arról a sajtóról, amelynek az volt az alapvető feladata, hogy meggátoljon mindenféle haladó jellegű megmozdulást, és visszaszorítsa a szociáldemok-

ráciának a tömegekre gyakorolt minden erősebb hatását. A kilencvenes években a Néppárt (eleinte Katolikus Néppárt) szárnyai alatt tevékenykedett ez a sajtó, és a polgári házasság intézménye volt a legfelsőbb célpontja. A kilencszázás években aztán a Katolikus Népszövetség és a keresztényszocialista párt védőszárnyai alatt közvetlen harcba bocsátkozott az osztrályjellegű munkásmozgalommal. Kolozsi leleményes megfogalmazásában a Subotičke novine (1893—1898), valamint a Szabadka és Vidéke (1893—1905) című lapok ugyanannak a társadalmi-politikai akciónak a közlönyeiként mutatkoznak meg, nem pedig mint különböző oldalakon, egyrészt magyar, másrészt pedig bunyevác—szerb vonalon jelentkező újságok. Mindkét lap egyformán polgári, klerikális és konzervatív. Ez a bunyevácok, szerbek és magyarok sajátos szövetsége. Kolozsi meggyőzően bemutatja, hogy az életet nem lehet leegyszerűsített kaptafákra húzni, mert ha ennek az időszaknak a Subotičke novinéjét úgy értelmezzük, mint a bunyevác—szerb együttműködés kifejezésre jutását, akkor a Szabadka és Vidékéről is úgy kell tárgyalnunk, mint a bunyevácok és magyarok közötti együttműködésről. Ezt a mozzanatot dokumentumokkal is alátámasztja. Ezek arról tanúskodnak, hogy a Subotičke novine nevében, amelynek egy pap, Mladen Karanović volt a szerkesztője, és amelynek munkatársai között számos bunyevácot találunk, a Néppárt budapesti vezetősége tette le az óvadékot, a Szabadka és Vidéke kaucióját pedig a Mamuzić testvérek, Matija Mamuzić prépost-plébános és Benko Mamuzić gimnáziumi tanár fizették be. Ehhez hozzá kell tenni még azt is, hogy a Szabadka és Vidéke szerkesztőségének tagjai sorába tartozott Ilija Kujundžić és Mijo Mandić is. A kilencszázás években megindult lapok igen szoros kapcsolatban álltak azzal a törekvéssel, amely Szabadkát Dél-Magyarország katolikus akciónak központjává igyekezett tenni. Ekkor került sor a Szent Antal nyomda megalapítására, amely kiadóállalatként is működött, és több lap is indult; ezek közül legjelentősebb a Bácskai Napló és a Naše novine, a keresztényszocialista párt orgánumai. A kilencvenes években a Subotičke novine még bizonyos bunyevác és szerb nemzeti követeléseket is zászlajára tűzött (a Szabadka és Vidéke jóindulatú helyesléseivel), most pedig egyre inkább a munkásellenes magatartás jut túlsúlyba, amely a munkásünnepségek, -gyűlések és -sztrájkok elleni heves támadásokban is kifejezésre jut. Kíméletlenül támadják az osztrályjellegű munkásmozgalmat mint a romlott zsidók és más lelkiismeretlen ámitók és harácsolók eszközét. Mindkét lap élvezi a hatóságok támogatását, és zavartalanul megjelenik az első világháború végéig.

A könyvben a lapok a jobb áttekinthetőség kedvéért több csoportra vannak osztva — társadalmi és politikai lapok, ifjúsági lapok, sportlapok, alkalmi lapok stb. —, s ez a könyv végén található sajtóáttekintéssel és lajstrommal valóban megkönnyíti az eligazodást ebben az óriási anyagban. A csoportosítás keretén belül a lapok abban az időrendi sorrendben jelentkeznek, amilyen sorrendben megjelentek, mindegyik külön-külön, keletkezésétől megszűnéséig. Ez a szerkesztési mód némileg megnehezíti a helyzet horizontális felmérését, a lapok egymás közötti kapcsolatának, valamint az akkori kort foglalkoztató égető kérdések iránti egyidejű viszonyulásának áttekintését. Hangsúlyozom azonban, hogy csupán némileg, mert ebben a formában is elegendő alkalom van arra, hogy legalább a legfontosabb kérdések tekintetében több lapban egyidejűleg, és pedig hosszabb időszakon át kísérméi lehessen az álláspontok alakulását. Kolozsi fel is használta ezeket a lehetőségeket, amikor például bemutatta az apáca-kérdés kibontakozását, vagy a szabadkai gimnázium jellege körüli harcot. Ezek az égető kérdések, különösen pedig a nemzetiségi kérdés, amely sohasem került le a napirendről, Kolozsi külön laptörténeteit szilárd, szerkesztéses egészéé egyesítik.

Kolozsi művével kapcsolatban rá kell mutatni arra is, hogy milyen körülmények között végezte el kutatómunkáját, mert ezek a körülmények sok tekintetben jellemzőek arra a helyzetre is, amelyben jelenlegi kulturális tevékenységünk kibontakozik.

A Szabadkai Városi Könyvtár sohasem dicsekedhetett gazdagságával, és Kolozsi már előre is tudhatta, hogy ebben az intézményben csupán ke-

vés régi lapot, hiányos gyűjteményeket, no meg valamennyi bibliográfiát és más útmutató adatot találhat, mindössze annyit, amennyire feltétlenül szükség van, hogy el lehessen indulni egy messzire vezető és hosszan tartó kutatóútra. A régi szabadkai lapoknak abban a gyűjteményében, amely egykor Joso Šokčić újságíró magántulajdonát képezte, és amely ma a városi múzeumban található meg, a régi sajtónak csupán egyes példányaihoz juthatott hozzá. Ha ehhez hozzávesszük még azokat a példányokat is, amelyeket egyes régiséggyűjtők őriznek féltékenyen, már fel is soroltuk mindazokat a forrásokat, amelyekből itt helyben alapvető anyagát méríthette.

Bibliográfiai és egyéb támaszpontok szintén szűkösön találhatók városunkban. Iványi István *Szabadka szabad királyi város története* című művében (Szabadka, 1886 és 1892) csupán negyvennyolctól a nyolcvanas évekig dolgozta fel a sajtót, és később nem is tért vissza erre a kérdésre. Bács-Bodrog vármegye monográfiája (Budapest, 1909) nem foglalkozik olyan részletesen a sajtóval, mint ugyanennek a sorozatnak egyes más monográfiái. Militar Triva *Štampa u Vojvodini. Pregled istorijske grade* című művében (Novi Sad, 1940) csupán lapok jegyzékét találjuk, közelebbi adatok nélkül. A bunjevac szerzők esetében sem jobb a helyzet. Szemléltetésképpen hadd említssem meg Ivan Kujundžić *Bunjevac—sokác bibliográfiáját* (*Bunjevačka—šokačka bibliografija*, Zagreb, 1969), amely a mindössze mintegy tíz régi bunjevac lapról szólva meg sem említi a Katolicki pučki savez című lapot, a Subotičke novinét pedig, noha megvan Szabadkán, tehát Kujundžić átnézhetette volna, egyáltalán nem dolgozta fel.

Csupán a történelmi levéltár nyújthatott Kolozsi számára nagyobb mennyiségű megbízható adatot. A régi iratok között ugyanis megvannak a lapok indítására vonatkozó bejelentések, valamint a polgármesternek a Budapesten székelő belügyminisztériummal, továbbá a szegedi ügyészséggel, azaz a sajtó kérdéseiben illetékes hatóságokkal folytatott levelezése, s ezek alapján sikerült megvilágítani sok homályos mozzanatot és megállapítani sok ismeretlen tény, no meg teljesebb képet kapni a valaha annyira dicsőített sajtószabadságról. Ennek a levéltári munkának az eredményei külön értéket adnak Kolozsi művének.

A szerzőnek azonban el is kellett utaznia Szabadkáról a nagyobb központokba. Az újvidéki Matica srpska, a szegedi Somogyi Könyvtár, valamint a budapesti Országos Széchényi Könyvtár anyagát böngészve, katalógusait átfésülve és a régi bibliográfiákat átlapozva, teremtette meg azt a szintézist, amely formát öltött az előtünk fekvő műben. Ez a munka nem volt könnyű, az effajta munka határtalan türelmet és szeretetet, kitartást és jó idegeket követel, mert napokon és hónapokon át kellett lapozgatni, olvasgatni a régi újságokat és okmányokat, jegyzeteket készíteni és rögzíteni, megoldani számtalan apró, lényegtelen kérdést az egyes számok vagy évfolyamok számozásával kapcsolatban, s ugyanakkor figyelemmel kísérem a lapok életében bekövetkező minden tartalmi, technikai és egyéb változást, s emellett ébren elemezni, észrevenni a lényeges vonásokat, és egyetemesebb jellegű következtetést leszűrni belőle. E munkája alapján a szerző helyreigazíthatott sok eddigi téves adatot, és felfedezhetett számos, régebben ismeretlen lapot, amelyek hosszú idő után most az ő könyvének oldalain jelentkeznek először. Ezért nyugodtan elmondhatjuk, hogy Kolozsi adta kezünkbe a régi szabadkai sajtó első teljes áttekintését.

Magától értetődik, hogy ebben a munkában a szerző ki van téve annak, hogy egyes lapokról mégsem szerez tudomást. Kolozsival is megtörtént, hogy egyes lapokat csak akkor fedezett fel, amikor a kézirat már a nyomdában volt. Ennek ellenére ezek is belekerültek a sajtótörténetbe, és csupán az okoz némi zavart, hogy ilyenformán egyes esetekben bizonyos ellentmondás mutatkozik a régebbi adatok kiegészítése és helyreigazítása folytán, egy betoldás pedig — a legvégén — megbontja a könyv szerkezetének egységét is. Megtörtént azonban az is — sajnos, igen nagy kár érte, de már nem lehetett semmit sem tenni —, hogy az 1873-ben megindult Szabadka című lappal kapcsolatban Kolozsinak meg kellett elégednie a szűkre szabott feldolgozással, mert egészen a legutóbbi napokig csu-

pán egyetlen példányról volt tudomása, ma pedig már tudjuk, hogy a kalocsai könyvtárban megvan e lapnak mánd a három évfolyama.

Végül pedig még két dolgot kell megemlíteni.

Kolozsi művében a megelevenedő személyiségek nemcsak mint nevük viselői jelentkeznek, hanem mint élő emberek, életrajzi adatokkal és jellegzetes magatartásuk bemutatásával. A tanárok, ügyvédek, papok, bírók, tisztviselők, tekintélyes polgárok, nyomdászok és hívatásos újságírók egész sora vonul el a szemünk előtt, egyszóval mindazok, akik lapot indítottak, szerkesztettek és írásokkal töltötték meg oldalait. Ezenkívül a könyvhöz hozzátartozik egy bőséges szemléltető anyag is: okmányok fakszimiléje, régi lapok címdalainak fotográfiája, egykori szerkesztők képe, s mindez még vonzóbbá, érdekesebbé teszi a kötetet.

Azok a jelentéktelen hibák, amelyek itt-ott bent maradtak a kötetben részben elírás, részben sajtóhiba folytán, semmivel sem csökkentik Kolozsi munkájának értékét, amelyet minden bizonnyal kezükbe kell venniük a jövőben mindazoknak, akik Szabadka múltját kutatják, mert az adatok gazdag tárát találhatják benne. Túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy ez a szép kiállítású, vaskos könyv értékes hozzájárulás városunk történetének feldolgozásához, s új fejezetet nyit az Életjel mindjobban kibontakozó kiadói tevékenységében.

FORGÁCS ISTVÁN

A BIBLIOGRÁFIA DICSÉRETE

JUHÁSZ GÉZA: *Könyvek országútján.*
Forum, Újvidék, 1973.

Juhász Géza nem éppen »hálás« témához nyúlt e könyvében. Könyvkiadásunk »termelési grafikonja«, a hazai magyar írók megjelenési lehetőségeinek, az irodalmi alkotómunka anyagi vonatkozásainak elemzése, a könyvforgalmazás, a könyvpiac, a behozatal és kivitel s még sok ehhez hasonló — mind olyan kérdés, amibe mindannyian nap mint nap kikerülhetetlenül belebotlunk, de amivel mindmáig alig törődünk, hacsak nem alkalmi viták és rögtönzött értekezletek szintjén. Mindezeket a kérdéseket kissé arisztokratikus fölényel a »könyvbürokrácia« körébe utaltuk, noha tudatában voltunk, hogy irodalmi életünk egzisztenciálisan fontos kérdéseiről van szó. Bibliográfiai számvételről, a számadatok és mutatók tanulságairól, az irodalom mennyiségi határozóiról szinte illetlenség számba ment szólni szubtilisebb kritikuskörökben, hisz az irodalom e »technikainak« minősített aspektusa ugyancsak mellékesnek látszott az ontológiai, esztétikai, fenomenológiai, etikai stb. tekintetek mellett szellemi produkciónk vizsgálatában.

Pedig hogy mennyire nem csupán gyakorlati-technikai, irodalomszociológiai vagy anyagi szempont érvényesül a táblázatokban és kimutatásokban, s hogy mily kevésbé csak statisztikai céltatok vezették a szerzőt, erre bizonyíték lehet mindjárt a sorrendben első cikk, melynek hátterében felsejlenek háború utáni fejlődésünknek és irodalmi kultúránknak, valamint a velünk együtt élő népek és nemzetiségek kölcsönösségének kérdései, egyebek mellett azoknak az átmeneti sikertelenségeknek a képe is, amelyek a nyelvek, műveltségtartalmak, irodalmak kommunikációjában következtettek be kulturális koncepcióink bizonytalanságai, felületességei, következetlenségei miatt.

Ennek illusztrációja lehet például Juhász könyvének az az adata, hogy a felszabadulás utáni első évtizedben (az anyagiaktól és a fordítói kádertől függően) a jugoszláv népek irodalmának magyar bibliográfiája folytonosan emelkedő-növekvő tendenciát mutat (1946:1, 1947:4, 1948:9 stb.), hogy aztán a hatvanas években az évi húsz-harminc körüli számban állapodjon meg. (A rekordév 1964, amelyben harmincnégy jugoszláv szerző műve jelent meg magyarul. Ezt a számot a hazai magyar szerzők csak 1969-ben és 1970-ben érték el, illetve haladták meg.) Ezzel szemben a jelzett negyed évszázadban csupán évi 1,25 jugoszláv magyar könyv kerül fordításban a szerbhorvát, macedón, szlovén stb. olvasó elé. Juhász könyvének mindenképpen érényei közé tartozik, hogy ezekkel az adatokkal nem hagyja magára az olvasókat, s nem rejtetten, a számok útvesztőjébe burkoltan adja közre adatait, hanem világos és egyértelmű kommentár kíséretében, amely azonban mentes tud maradni mindenféle belemagyarázó, mentegető vagy elmarasztaló szubjektívizmustól: »Ha íróink jugoszláv — szerbhorvát, szlovén, macedón — nyelven megjelent bibliográfiáját vizsgáljuk, azt találjuk, hogy ezen a téren az első évtized jóval nagyobb eredményeket hozott, mint a második. Eszerint 1945 és 1957 között az összesen megjelent 68 könyv közül 13 jelent meg szerbhorvát nyelven és szlovénul, tehát gyakorlatilag minden ötödik jugoszláv magyar könyv! A második évtized fordítói termése ezzel szemben mindössze 17 (a 277 címszóból), ami azt jelenti, hogy a jugoszláviai magyar íróknak csak minden tizenhatodik könyve jutott el a három délszláv nyelv egyikén a népesebb hazai olvasóközönséghez! Mondanunk sem kell, milyen kiáltó ellentmondásban van ez a jugoszláviai magyar irodalom fejlődésével, épp az utóbbi évtizedben elért mennyiségi és minőségi szintjével, ami azonban csak a legutóbbi időben kezd az ország szélesebb irodalmi és kulturális közvéleményében tudatosodni.« Ezek a szavak nyilván már nem a kiadó profi-gondjait fejezik ki, hanem a jugoszláviai magyar irodalom pulzusát tapogató emberét is. S nemcsak a hazai irodalomét, hanem a magyar nemzetiségi kultúráét általában, hisz ugyancsak ilyen egyértelműséggel foglal állást a könyv írója »nemzetiségi kultúránk, szellemi életünk deformálódása« ellen, ami főleg abban nyilvánul meg, hogy műveltségünk alapszínét az irodalmi (szépirodalmi) produkció határozza meg, noha értelmiségünk, tudományos kutatóink számának örvendetes gyarapodása lehetővé teszi, sőt megköveteli, hogy könyvkiadásunk legalábbis tudomásul vegye e megváltozott állapotokat: »Elegendő lesz talán megemlíteni, hogy elegendő például teljességgel megoldatlan a Hungarológiai Intézet kutatói programja keretében készülő jelentősebb művek könyv alakban való publikálása is. De emlékeztethetünk arra is, hogy a Forum — eddigi alapvető tevékenysége mellett — máris magára vállalta a két háború közti jugoszláviai magyar irodalom legjobb alkotásainak kiadását (Hagyományaink sorozat), továbbá az irodalom- és kultúrtörténeti szempontból jelentős, nemzetiségünkkel és szűkebb hazánkkal, Vajdasággal vonatkozásban lévő régi szövegek, illetőleg történelmi és művelődéstörténeti hagyományainkat feltáró mai tanulmányok, kismonográfiák kiadását (Kövek sorozat), de foglalozik képzőművészeti kismonográfiák, albumok stb. sorozatos megjelentetésének tervével is. Nem vitás tehát, hogy nemzetiségi kultúránk sokoldalú kibontakozása jelentős mértékben függ attól — természetesen egész sor más tényezőtől is —, hogy a könyvkiadás utat tud-e nyitni a mind szer-teágazóbb és sokrétűbb magyar nyelvű szellemi tevékenység, alkotómunka előtt, esetleg módot talál serkentésére is.«

Ugyancsak a kérdések elevejében jár Juhász, amikor a hazai magyar írók munkafeltételeiről beszél, a szűk kiadózempontokat mellőzve, terhes számadatok nélkül. Egyik alapvető tétele a következő: ahhoz, »hogy a jugoszláviai magyar irodalom valóban jelen legyen mind a jugoszláv, mind a magyar irodalmi életben, a köztudatban, az olvasók tudatában, attól a jelen pillanatban még elég messze vagyunk.« Ezt a tételt vezeti be, illetve követi az a felismerés, hogy irodalmunk kifejező eszközei, hagyományvilága és örökölt formalkincse révén az »egyetemes« magyar irodalom része, de tematikai kötöttsége, eszmei tájékozódása, izlésvilága és irányzatai a jugoszláv népek irodalmához közelítik. Juhász példákat hoz fel: antoló-

giaszerkesztők, kritikusok, irodalomtörténészek vitáikozására emlékeztet a nemzetiségi irodalmak helyének-hovatartozásának kérdésében. Érzésünk szerint azonban szerzőnk adós marad egy új minőség szemléltetésével és a belőle adódó következmények levonásával. Lélektanilag hiteles, társadalmilag pontos s művésziileg is meggyőző Desanka Maksimović Juhász könyvében idézett esszéje Laza Kostićról, amelyben az író tragédiáját, »mérgezett« jellemét abból vezeti le, hogy »nem volt hazája és nemzeti jellegzettsége, s nem volt olyan hierarchia, melybe természetesen beleilleszkezhettek volna...« Az analógia mégsem bizonyít meggyőzően, noha tagadhatatlan, hogy az elmúlt három évtizedben lehettek, voltak is helyzetek, amelyekben talán így szemlélhettük magunkat. Mégis — részben egyetértve a szerzővel, részben opponálva példájával — a jugoszláviai magyar irodalmi életnek és a szellemi alkotómunkának egy új kvalitására figyelmeztetnénk ezúttal: a *nemzetiségi* (hangsúlyozottan: nem *kisebbségi*) távlataira, ígéreteire, jövőjére, ami a Kostić korától erősen elütő módon a »nemzeti jellegzettség«, az autochton vonások érvényesítését jelentős mértékben teszi lehetővé. Ezt kell hát tudatosítani, láttatni, érzékeltetni...

Juhász jelentős információs értékű adatai ezek végiggondolására is alkalmat nyújtanak. Ne keressük ezúttal, hogy ő maga mindezt végiggondolta-e, azt se, hogy közölt jegyzékei kielégítenek-e mindenfajta bibliográfiai-szakmai követelményt. A könyvnek nem is célja, hogy messzemenő kombinációkba, sejtésekbe, távlatokba bonyolódva tárgyalja anyagát. A szerző az »adat és anyag« rögzítésében jelölte ki feladatát, s ezek regisztrálása sokszor fontosabb, mint a lehetőségek vagy elgondolások mérlegelése. Amit viszont Juhász könyvének a konkrétumai nyújtanak címeiben, számokban, összegezésekben: milderre nagy szükségünk van múltunk értékelésére s jövőnk határozottabb kijelölésére érdekében. Ez az oka, hogy alkalmi jegyzetünkben többet szólnunk a könyvnek erről a részéről, mint a szerző esszéiről s tanulmányigényű kritikáiról.

SZELI ISTVÁN

EGY ÚTTÖRŐ KIADVÁNYRÓL

Hej, széna, széna. 120 vajdasági magyar gyermekjátékdal. Gyűjtötte dr. Burány Béla.
Zentai Múzeum, Zenta, 1973.

Az utóbbi években hatalmas mértékben fellendült az érdeklődés a jugoszláviai magyar folklór iránt; terepi gyűjtőmunkáról, sokéves gyűjtőutak anyagának rendezéséről, megjelent gyűjtésekről és népköltészetünk problematikáját tárgyaló elemzésekről gyakran olvashat az érdeklődő a tudományos publikációkban, vagy lapjaink hasábjain. S hogy ez a szokatlan érdeklődés nem indokolatlan, azt számos kiadvány bizonyítja: gondoljunk csak az *Idő, idő, tavaszidő* című válogatásra, amely úttörő jellegű volt: sok évtizeddel ezelőtt megjelent gyűjté-

sekből, sárguló folyóiratok hasábjairól, sokszorosított kiadványok lapjairól mentett át egy szerény csokrot a jugoszláviai magyarság népköltészetéből. A szakmabeliek természetesen tudták, hogy a jugoszláviai magyarság folklórja nem veszett el, s bár a nemzedéki hagyományozódás folytonossága napjainkban korántsem olyan töretlen, mint volt évtizedekkel ezelőtt, az egyetemes magyar folklórkincs változatokban élő alkotásai nálunk ugyanúgy megtalálhatók, mint más magyar lakta területeken. Az *Idő, idő, tavaszidő* elsősorban a nagyközön-

ség és a szkeptikusok előtt bizonyította be, hogy népballadáért vagy népmeséért nem kell föltétlenül erdélyi gyűjtésekhez folyamodni; az egyetemes magyar balladaink szép változatai találhatóak még még ma is a dél-bánáti székely településeken, népmese pedig szinte mindenütt gyűjthető, ahol hazánkban magyarok élnek. Bori Imre kis antológiáját újabb kiadványok követték, egy évre rá megjelent a kopácsi népmesék gyűjteménye, Katona Imre *Sárkányölő ikertestvérek* című kötete, amelyben nem egy olyan változat olvasható, amelyet a magyar mesetipológia a legősibb rétegbe sorol. Penavin Olga reprezentatív kötete, a *Jugoszláviai magyar népmesék* a legrangosabb folklorisztikai sorozatban, az *Új Magyar Népköltési Gyűjteményben* látott napvilágot, mintegy bekapcsolva a jugoszláviai magyar folklór egyik izgalmas területét az egyetemes magyar szellemi néprajz eleven áramába. A gyűjtés és feldolgozás tovább folytatódik, már nem is egy, hanem két intézményünk foglalkozik a jugoszláviai magyar népköltéssel. A Magyar Tanszék munkatársai évről évre folytatják kiszállásaikat, s már összeállt népmeséink kiadásra váró újabb testes kötete; a Hungarológiai Intézetben pedig képzett szakmunkatárs foglalkozik folklóruinkkal. Az intézet szakfolyóiratának, a HITK-nak eddig három tematikai folklórszáma látott napvilágot, amelyekben a gyűjtések és szakmai feldolgozások egyaránt helyet kaptak.

A népköltészeti gyűjtő- és publikációs munka azonban korántsem korlátozódik csak az újvidéki intézményekre; az ott folyó munkával párhuzamosan igen élénk és eredményes tevékenység folyt és folyik Zentán is. A Zentai Múzeum már húsz évvel ezelőtt ki szeretett volna adni egy kötetre való Zenta környéki népdalt, a terv azonban csak 1962-ben valósult meg. Az első kiadványt (*Zenta vidéki népballadák*, dr. Burány Béla gyűjtése, Zenta, 1962.) a későbbi években újabbak követték: *Száraz kútgem, üres válu*. Juhásznoták, betyárdalok, balladák Zentán és vidékén, Zenta 1966; *Rukotlnak a szép zentai legények*, 99 katonadal Zentán és vidékén, Zenta, 1972. Mindezek a kiadványok azt bizonyították, hogy Zentán komoly hagyománya alakult ki a néprajzi

gyűjtőmunkának, s napjainkban ez a munka még egy eredménnyel gazdagodott: nemrégiben nyílt meg a Zentai Múzeum, amelyben a hazai magyar tárgyi néprajz anyagának egy része reprezentatív kiállítás keretében került a közönség elé. Egyik központja lett Zenta a jugoszláviai magyar néprajznak, amit mi sem bizonyít az elmondottakon kívül jobban, mint az, hogy a Hungarológiai Intézet évenként megrendezett folklórkonferenciáit a Zentai Múzeummal karöltve tartja Zentán.

A zentai néprajzi központból nemrégiben új kiadvány került a könyvesboltok kirakataiba, dr. Burány Béla gyűjtése. E termékeny gyűjtőről tudnunk kell, hogy a zentai folklórkonferenciák mindegyikének munkatársa volt, az elsőt egymaga gyűjtötte. A most közzétett több mint tíz ívnyi gyermekjátékdal-anyag, mint ahogy azt dr. Burány előszavában kifejti, az első ilyen jellegű kiadvány nálunk a felszabadulás után. S hogy a folklórnak ez a területe mekkora felgyűjtetlen, lappangó gazdagságot sejtet, arra beszédesen utal az a tény, hogy a százhusz gyermekjátékdal mindössze egy nyár gyűjtőmunkájának eredménye.

Ha tudjuk, hogy a népköltészet megvalósulási formája a variáns, akkor ez a gyermekjátékdalra hatványozottan érvényes. Különösen vonatkozik a zenei részére: ahogy Kodály írja: »Általában a gyermekdalban különös szerepe van ismert dallamok töredékeinek. Parafrázisszerű felhívásban halljuk itt-ott egy felnőt dal töredékeit...« Vonatkozik ez a változékonyság a dalok szövegrészére is; dr. Burány gyűjtése szépen mutatja, hogy nem egy esetben kontaminálódnak a szövegek, az azonos dal szövege más-más variánsban sok esetben egész más képet mutat. Éppen a változatok nagy száma miatt szükséges a gyermekjátékdalok esetében minél többet felgyűjteni, hogy rajtuk keresztül lehessen a műfaj természetét és jellemzőit tanulmányozni.

A gyermekjátékdalok esetében nagyon sürget az idő. Kiözmert — igaz —, hogy a folklór fölött már nem egy ízben elhúzták a lélekharangot, némely esetben nem is indokolatlanul, de a legtöbbször még

nagyon sok mese, népdal vagy balada várt — és vár — a folkloristák feljegyzésére. A gyermekjátékdalok esetében a helyzet sokkal veszélyeztetettebb. A lakosság életkörülményeinek megváltozásával megváltoznak a gyerekek hétköznapijai is — ma már a legtöbb helyen nem játszószák a gyerekek azokat a játékokat, amelyeket szüleik vagy nagyszüleik játszottak. S mivel a gyermekjátékdalok szervesen összefüggnek a játékokkal, a játék feledésbe merülésével feledésbe merülnek a folkloristák ezek a megnyilvánulásai is. Dr. Burány gyűjtésében tallózva jól látható, hogy az anyag zöme nem azoktól került felgyűjtésre, akiknek saját műfaja, tehát a gyerekektől hanem idős személyektől, akik gyerekkoruk volt világának egyre homályosuló emlékeiből idézik őket.

A folklorista nem állítja meg a folyamatot, nem keltheti életre a gyermekjátékdalt — de felgyűjtheti, megmentheti a feledéstől. A *Hej, széna, széna* című kiadvány szolgálatot teljesít, anyagot szolgáltat a néprajz kutatóinak. Mert a sokszor eléggé nem becsült gyermekjátékdalok olyan mozzanatok őrzői is, amelyek a nagyon távoli múltba nyúlnak vissza. Az ősi magyar hit-

világ emlékeit kutatva a magyar népi műveltségben Diószegi Vilmos, a nemrég elhunyt nemzetközi érdemű sámanihitkutató állapította meg, hogy a magyar táltos szertartásának emlékeit a gyermekdalok is megőrizték, akárcsak a tündérmesék. Dr. Burány gyűjtésében is akadnak ilyenek (a 66. és 67. szöveg). Az egyiket egy idős személy énekelte el, a másik mellett az a megjegyzés áll, hogy »A zentai Emlékkiskola diákjaitól«. A *Bújúbuj, zöld ágat* énekelve a zentai gyerekek talán nem is sejtik, hogy ajkukon egy örökre elsüllyedt világ szellemidéző táltosainak felfelszakadó szavai szelidültek lágy dallammá. De ez csak egy példa a sok közül. A gyermekjátékdalok anyagát vizsgálhatják a zenefolkloristák is, az ő feladatuk e dallamanyag természetének meghatározása.

Szeretném hinni, hogy dr. Burány Béla gyűjtését újabbak fogják követni, annál is inkább, mert ennek az anyagnak a gyűjtését maguk az önképzőkörtag gyerekek is végezhetik. Csak a szakos pedagógusok támogatására lenne szükség. Az igazi pedagógusnak pedig nem kell sok beszéd, hogy megértse a vállalkozás fontosságát.

JUNG KÁROLY

MIÉRT DÖL ÖSSZE DÉVA VÁRA?

SARKADI IMRE: *Kömüves Kelemen*. Tiszatáj, 1973. 9.

DÉR ZOLTÁN: *Kömüves Kelemen fia*. Híd, 1973. 11.

Az Újvidéki Gyermekrádió 1972-ben másorra tűzött hangjáték-bemutatója (*Dér Zoltán: Kömüves Kelemen fia*), a magyar rádió, valamint a szegedi amatőrök és a veszprémi Petőfi Színház tavalyi, illetve idei hangjáték- és színpadi bemutatója (*Sarkadi Imre: Kömüves Kelemen*) egyaránt arra figyelmeztet, hogy a népballadából ismert tragikus téma, új

korezmékkal feltöltödvé, gazdagodva, ismét népszerű lett, sőt mi több: számos mai időszerű kérdésnek és konfliktusnak is a gyűjtőpontjába került.

Hogy nem egyszerű motívumvándorlásról, avagy variánsról van szó, az már a művek első olvasásakor kiderül. Mert mind a Siklós Olga összeállította Sarkadi-dramatörredék,

mind Dér Zoltán műve azt bizonyítja, hogy a téma, a motívum nem az újraírásához, a ballada alaphelyzeteinek újraköltéséhez kellett a szerzőknek, hanem mindenekelőtt ahhoz, hogy — szinte egybevagón — mindketten megfogalmazzák az emberről és művéről vallott hitük, nézetük lényegét.

A babonával és az elmaradott gondolkodással perlekedő Sarkadinál, illetve Kelemenjénél ez a lényeg az odaadás, a lélek síkjára terelődik. Arra, hogy azt, amit teszünk, csinálunk, szívvel-lélekkel csináljuk-e vagy csak hitvány, kontár módra végezzük? Az már másodrendű kérdés, hogy még e kontár munkában is a pénz, a nyereségrészesedés, a félelem, a babona, a kapzsiság stb. ösztönzi és vezérli az embereket, holott a maradandóságra, örökkévalóságra valamelyest is igényt tartó *legkisebb alkotásnak* is csak az adhat értelmet, ha egész magunkat odaadjuk az ügynek. A nagyobb, a jelentősebb alkotásoknak megkülönböztetve. Sarkadinál a folyton leomló Déva vára, Dérnél pedig a jégárban újra és újra össze-roppanó híd jelenti azt az alkotást, amelynek az ember kezét, eszét, szívét és hitét kellene dicsérnie, hirdetnie a mának és az utókornak. Csakhogy ehhez a hagyatékból előkerült, több mint húsz évvel ezelőtt írt Sarkadi-dráma szerint a *lélek*, Dér hangjátéka szerint pedig a *tudás* hiányzik. Vagyis az egyik és a másik esetben is az a legfontosabb »kötőanyag«, ami nélkül összeomlik a vár, megroggyan a híd, megsemmisül a mű.

Arról, hogy a kettő — lélek és tudás — dialektikusan összefügg egymással, se Sarkadi, se Dér nem tesz említést, és ennek folytán mindketten más-más irányba bontják is ki drámájukat. Sarkadinál a végki-fejletet és a tragédiát is az képezi, hogy Kelemen mester, ha balgán, csalódottan, rászédetten is, minden áldozatot, még felesége elveszejtését, befalaztatását is képes vállalni a sikerért, az eredményért, a jó hírért — Dérnél pedig az okozza Kőműves Kelemen vesztét, hogy mindig csak azt tudja mutatósan megcsinálni, »amit valaki valahol már megalkotott«. Vagyis Dér Kelemenje csak »jobbágylélekkel« műveli a mesterséget, »utánacsinálja« azt,

amit valaki egyszer már megalkotott. Az ő hídépítő Kelemenje így hát voltaképpen azért került szembe a társaival és fiával, Dáviddal, mert nincs elég merész és meggyőző elképzelése, és ezenkívül az ismeretlen folyó szeszélyeivel sem számol, hanem ehelyett, fejet leszegve, csak dolgozik, dolgozik, hajcsárként és igavonóként, gondolkodás nélkül, *vakhittel*, míg csak ki nem fog rajta a folyó. Az ő bűne, tragikus vétsége az, hogy vakon »fejet hajt a törvények előtt«, ez esetben a folyó szeszélye előtt, anélkül, hogy egyszer is végiggondolná, miért repednek meg a (jégárban túl sűrűn álló) hidpillérek, s miért omlik össze óriási robajjal (nem sokkal a nagyúr dicsérete után) a híd is. Dér Kelemenje mint mester mindenképpen maradiabb Sarkadi Kelemenjénél. De nemcsak azért, mert őt már a kísérletező kedvű, bátrabb gondolatokat dédelgető fia is túlszárnyalja, hanem azért is, mert ő még mindig a babonáság-boszorkányság, rontás és szellemidézés, avagy épp isten foglya. Egyszóval, ő még mindenben és mindenkiiben hisz, csupán társaiban és önmaga erejében, képességeiben nem. Vagy ha hisz is, ez a hit *vakhit*, fedezet nélküli, mivel hiányzik hozzá a tudás, a jobbra-, többrehipotézis képessége.

A korszerűbb beállítás (híd- és nem várépítés) ezt a maradiságot nem is indokolná eléggé, ha nem tartanánk szem előtt, hogy Dér műve voltaképpen gyermekhangjáték, és eszerint magától értetődően tesz hitet a fiatalok, vagyis Dávid mellett, aki a képzelet kiszikkadása, a gyávaság és sötétség ellen éppúgy lázad, mint anyja értelmetlen (gyilkossággal egyenértékű) feláldozása ellen, s a tehetetlenségben vergődő ember kétségbeesett, kapkodó, meg gondolatlan többi cselekedete ellen. Ezért is, amit a bán, a nagyúr mond, a hangjáték végén, az Dávid szava is lehet: »Az ördög s a romlás ott lesz úrrá, ahol az ember elgyengül. Aki érti a dolgát, s erős a szíve, annak bokájához simul az ördög is.«

Hogy milyen akkor hát a két, prózai műben is megéledt Kőműves Kelemen?

Számomra mindkettő: rokonszenves. Az egyik (Déré) azért, mert a vele dolgozó embereket és a látogatóba érkező fiát is rádöbbenti az is-

meretszerzés, a fejlődés, az elméleti és empirikus gondolkodás fontosságára — a másik (Sarkadié) meg azért, mert többszöri nekifutással is az alkotás mindenkor aranyzábályát próbálja végérvényesen megfogalmazni. Ezek legsikerültebbje az, amely a három képből álló dráma első részében hangzik el. Erdemes szó szerint is idézni, mivel váratlan, de nem véletlen összecsengéssel, olyan gondolatokat vet fel, amelyeket — Sarkadival együtt — az alkotás gondolatán és mibenlétén ugyancsak sokat tépelődő Dér is megfogalmaz.

... Íme, az idevágó Sarkadi-szöveg: (Kelemen) ... » Izmot, tudót mindenki tud adni. De attól leomlanak a falak. S mikor omlanak... (újabb robaj, néhány másodpercnyi csend). Ilyenkor, mikor omlanak, akkor érzem, hogy a hit hiányzik. S ha nem omlott volna le most, leomlott volna holnap. Vagy jövőre. Vagy tíz év múlva. Mi az az egy-két nap vagy egy-két év az örökkévalósághoz? Úgy nézd a munkád, hogy az időtlen jövő számára készíted. Nem a karod kell bele, hanem a lelked. Hogy az maradjon meg az utókornak. Hitvány kontár, aki csak a mának épít. S hitvány kontár, aki azt hiszi, hogy jobb munkát végzett, ha látszólag messzire integet munkája tornya.«

Erre rímel Dér Dávidjának a replikája, aki kontárnak nevezi az apját (az a fordulat és gyanítás egy kissé furcsán is hangzik!), mert azt hiszi, hogy vér kell a malterbe, ha »ördög« avatkozik a munkába... Dávid szerint azonban nem vér kell oda, nem gyilkosság és nem gödölye vére, hanem tiszta munka.

Olyan tiszta munka, amilyen Déré és Sarkadié is. Kár, hogy az egyik drámai mű sem aknáztá ki eléggé a benne rejlő lehetőségeket, kár, hogy az egyikben is, másikban is több drámai esemény játszódik le szünet közben, mint a három képen vagy az öt jelenetben.

Mindez talán azért van, mert a ballada verses formája (ahogy azt Dér többször is idézi) túlságosan megkötötte a kezüket, képzeletüket. Pedig a gyönyörű költeményből felizzó tragikum megérdemelte volna, hogy az építkező, tervezető mai

ember küzdelmét, helytállását és dilemmáit jobban kifejezzék a szerzők.

Ez a Sarkadi-műben sikerült érezhetőbben. A többi közt azért is, mert Dérrel szemben Sarkadi nem a jövő nemzedéktől (fiataloktól) várja a megváltást, a győzelmet, hanem az éppen vártán levő, el-elcsüggedő, de mégis alkotni hivatott munkásoktól (kőművesektől). Más szóval, ha Sarkadi hősei az »időtlen jövő számára« építenek, alkotnak is, ő nem a mindent megoldó, mindent elrendező jövő vágyképébe menekül, hanem a realitásban, a mában kapaszkodik meg. Abban, hogy alkotni teremtődött az ember; híd- és várépítésre, ugartörésre, természetárasra, a falu határának kiterjesztésére, világrészek felfedezésére, vitorlafeszítésre. De nem a bástyák és toronyörök miatt, hanem az egészért, illetve a közösségért. Vagyis azért, hogy »Déva várában emberek laknak majd. Férfiak szeretkeznek majd asszonyokkal a falak mögött, gyerekek születnek, katonák őrzik a bástyát. Az őrég leereszti délelőttönként a hidat, bevonulnak a várba a megrakott szekerek, élelmet, szőnyeget, bort szállítanak. Azoknak, akik kiérdemelték az alkotásal«...

Dérnél és Sarkadinál is tehát az életet meghosszabbító mű a fontos. Az, amibe mindenét bele kell adnia az embernek, hogy se a balladai homályból felködlő jelképes Déva vára, se a két partot összekötő jelképes és valóságos híd ne omoljon össze.

Az egyik és a másik esetben is el kell fogadnunk ezt a költői általánosítást. Mert a vár- és hídrontó »szellemek« csak így engesztelődnek ki.

És az áldozatok nagyságát, az ember nagyságát is csak így láthatja tiszta fénytörésben mindenki igazán, a valamennyiünkben ott lobogó (vagy pislákoló) tűz ragyogásában. A jól végzett munka örömét kisu-gárzó lélek derűs mosolyával és a tudatos küzdés jóleső fáradtságának helytállást kifejező izzadságcseppjével együtt.

Persze, mint minden alkotásnak, a munkának is megvan a maga dialektikája. Nem úgy kell dolgozni, hogy abba testileg-lelkiileg bárki is belerokkanjon, hanem úgy, hogy ab-

ban egyén és közösség is örömet lelje.

Dér és Sarkadi műve is ilyen igények felé mutat.

SZÜCS IMRE

FELELŐS KÜZDELEM

ILLYÉS GYULA: *Minden lehet.*

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973.

A *Minden lehet*, Illyés Gyula verseinek új kötete abba a sorba illeszkedik, amelyet az 1956 nyarán kiadott *Kézfogások* című verseskötet kezdett meg, s az *Új versek* (1961), a *Dőlt vitorla* (1965), majd a *Fekete-fehér* (1968) folytatott. A múlt idővel és az emberi élet végzetes mulandóságával vívott küzdelmek adtak e könyveknek különös költői szenvedélyt és evokatív erőt. A költő a hanyatló test és a szorongó tudat köznapi drámáit élte át, a pusztulás bizonyosságával viaskodott. Minden emberi bölcselkedés legnagyobb kérdésével: a halál faggató, gyöttrő gondolatával küzdött, hogy valamilyen gyakorlati egyezkedést hozzon létre a felismert kényszer és a tiltakozó szenvedély között. A pusztulás tényét már a *Kézfogások* verseiben elfogadta, nem törekedett arra, hogy a metafizika kétes terepén kerülje meg a fenyegető végzetet. Ellenkezőleg: az emberi élet valóság és adott keretei között próbálta megtalálni a pusztulás ellenszerét. A metafizikai kérdést etikai kérdésre váltotta, s az abszurd halál ellen a humánus élet racionalis és gyakorlati eszményeit sorakoztatta fel (pl. *Mors bona, nihil aliud* című versében). Kritikussai most is találóan jegyezték meg, hogy a metafizika kérdéseire nem metafizikus választ adott.

Illyés valóban az emberi élet immanenciájában kereste a megoldást azokra a problémákra, amelyeket mások vagy fel sem vetnek, vagy

valamiképpen a transzcendenciába utalnak. S általában a munkás, alkotó élet, valamint az emberi személység közösségi elhelyezkedésének eszméjéhez jutott. Nem minden belső küzdelem nélkül, s nem olcsó győzelem gyanánt. Hiszen az eszmélet nyugalmaért állandóan meg kellett küzdenie, s az eszmények biztonságához a vergődésen, a csüggedésen, az időleges leszámolásokon át vezetett az út. Arcának derűs nyugalma látszat csupán, ha méltatói gyakran e derű szerencsés birtokosának tekintik is. Van egy verse, a *Mohács*, amely a csatamezőn elpusztult ifjú király alakját idézve beszél arról a szorongásról és gyöttrődésről, amely a látszólagos nyugalom és főként vasálarca mögött rejtőzik. Illyés derűje, biztonsága és nyugalma is gyakran álarc csupán, amely mögött emésztő gondok és kínzó kérdések rejlenek.

A győzelem, ha van egyáltalán, az eszmélet küzdelmeiben születik. Nem harsány ez a győzelem, hiszen a vívódás, amely megelőzte, s törékenysége, amely létét veszélyezteti, óvatosságra int; és a költő is inkább a küzdelemben magában, mint a küzdelem eredményében látja az ember lehetőségeit. »Higgyétek — mondja a *Kháron ladikján* záró mondataival —, hogy a halál: legyőzhető, ha én, lám, elestem is. Ha mind elesünk is; kitérőn, magányos hátvédként, a végsőkig, ahogy megfogadtuk.« Illyés humánus értékeket kifejező erkölcsi rendszerben

gondolkodva próbál helyt állni abban a küzdelemben, amelyet a pusztulással és az idővel folytat. És ebben az erkölcsi rendszerben kitüntetett helye van a teremető munkának, amely tartósabb eredményével és az alkotás szenvedélyével egyaránt a személyes emberi élet értékét szolgálja, s fegyvert jelent az idő, a pusztulás ellen viselt küzdelemben. Valójában éppen az alkotó munkában ölt alakot az életnek az az immanens ereje, amely eredményesen tud szembeszegülni a romlás, a pusztulás erőivel. Illyés több súlyos versében is kifejezésre juttatja ezt a gondolatot, a legnagyobb hangsúllyal talán a *Teremteni* című széles ívű költeményében, amely munkára és vállalkozásra alapozott etikai rendszerének mintegy foglalta.

Illyés a teremető-tevékeny életben keresi az ember védelmét és igazolását, cselekvésre alapozott etikájának azonban semmi köze a voluntarisztikus életfilozófiákhoz. Nem szíveli a harsány aktivizmust és a harcoss indulatokat, nem akármilyen cselekvésért emel szót, hanem a megfontolt alkotó munkáért, amely nem vágja, inkább orvosolja a sebeket. Ezért lesz ennek a teremető-alkotó cselekvésnek az erkölcsi példája és szimbóluma az asszonyi munka, miként a *Ditirambus a nők-höz* című költeményben olvasható. Illyés egész etikai rendszert dolgozott ki ennek a jelképnek a nyomán: az általa javasolt cselekvés nem hősi erőfeszítést, nem vakmerő bátorságot követel, hanem áldozatos és folyamatos munkát, amely mindig tekintetbe veszi a cselekvés körülményeit és lehetőségeit. Bizonyára a magyar történelem tapasztalatai és tanulságai is belejártak abba, hogy ez az etikai rendszer kialakult. Híszén történelmünk anynyi fájdalmas példáját mutatja a meggondolatlan s ezért felelőtlen cselekvésnek, a közösségi energiák váratlan s pusztító robbanásainak, s oly ritkák a folyamatosan alkotó, megfontoltan építő és szervező korcsakok.

Az áldozatos és folyamatos munka etikája, mint említettük, az asszonyi tevékenység ösztönös erkölcsére utal. A *Ditirambus*... legalábbis az asszonyi munka rendjét és morálját használja jelkép gya-

nánt. Az új kötetben megjelent költői vallomás, a *Gyermekkorom lángjai* pedig — pár sorban — egész »filozófiát« rajzol a női természetben kifejezést nyerő erkölcsi és kulturális elv köré. »Előbb voltam — már gyermekként — ateista, mint istenhívő — olvassuk. — (...) Isten úgy nem környékezhette azt a (prédikátor össel alapozott) házat, akár a megriasztott özek. De a távoli gyönyörű lány, ki úgy lett anya, hogy nem ismert férfit: Mária egyszer csak, tízéves korom körül forrón rámküldte varázsát, abban a rideg kálvinista világban is, forrón épp attól, hogy az oly hideg volt. Hogy istennek voltaképp nőneműnek kellene lennie, ez a szív vágya. Hogy istent nem asszonyi hasonmásra teremtettem meg az ember, kultúránk buktatója.« Illyés ebben a pár sorban azokkal száll vitába, akik az erőt, a tekintélyt és a hatalmas méreteket tisztelik, s az erő princípiumát teszik a cselekvés meghatározójává. A hagyományos »férfiaktívitas« és »férfimorál« helyett az »asszonyi« erkölcsre és tevékenységre adja szavazatát: türelemre, állhatatosságra, hűségre, az asszonyi természet megtartó erényeire.

Az emberi kultúra klasszikus világmagyarázó mítoszai jól ismerték annak az etikai rendnek az értékét, amelyet az asszonyi természet kifejez. A görög Démétér (és latin megfelelője Ceres) a termékenység istennője, a halálon győzelmet arató életet testesíti meg. A Démétér tiszteletére rendezett eleusziszi misztériumok az élet és a halál titkába akarták beavatni résztvevőiket. A frígiai eredetű Magna Mater-kultusz pedig, hasonló természete következtében, valósággal népvallás lett a római császárkor idején. A hatalmas történelmi katalizmák között élő tömegek a termékenység, a megújulás, a folyamatoság istennőjének kultuszában kerestek nyugalmat és egyhülést. Illyés »enkölcstana«, miközben a magyar történelem tanulságait is figyelembe veszi, erre az évezredek hagyományra, morális igényre is utal. A folyamatosan és kitartóan végzett munkát, az emberi élet csendes és áldozatos szolgálatát írja ennek a mitológikus eredetű jelképnek a segítségével erkölcsi kódexének lapjaira.

Illyés munkára alapozott etikájának azonban van egy másik eliga-

zító értelmű jelképe is. A játékra gondolok, amelyről a *Játékszabály* című vers beszél: »Néha az emlék tenyerünkben bizserog, / karunkban kelt mosolyt és — kedvet / földobni és elkapni: helyretenni / föld és ég dolgait, játékosabb / s így igazságosabb szabály szerint.« A játék, hasonlóan az asszonyi munkához, az emberi tevékenységnek egyféle eredetibb és természetesebb fajtáját jelent; a cselekvésnek azt a formáját és terepét, amelyet nem vett birtokába az erőszak és a hatalmaskodás, s amely éppen ezért az emberi vállalkozásoknak egy humánusabb, szelídebb erkölcsére utal. (A játéknak itt megfogalmazott »etikájához« hasonlót kerestek azok az írók, például Hemingway, akik a sportban, a »fair play« által szabályozott férfias küzdelemben találták meg a humánusabb és természetesebb emberi tevékenység lehetőségeit.)

Annak az eszmei rendnek, amelyet Illyés Gyula a teremtő munka erkölcsé révén megfogalmazott, mindig közösségi oélja van. Hiszen az emberi személyiség, amely az értelmes és türelmes tevékenységben találja meg és fejezi ki magát, sohasem magányos üdvözülést keres, hanem inkább szolgálatot: a szűkebb és a tágasabb közösség javára munkálkodik. A *Minden lehet* verseinek vizsont éppen egy olyan indulat ad különös feszültséget, nyugtalanító erőt, amely a közösségi érzés sérüléseiből támad és táplálkodik. Illyés Gyula hagyományosan »jól érezte magát« a közösségben, a nemzet és az emberiség szűkebb és tágasabb keretei között. Otthon volt ezekben a közösségekben, illetékesnek tudta magát, még ha voltak is vitái velük az idők során. S most ezt az otthonosságot, biztonságot kétségtelenül a szorongás, a veszélytudat váltja fel. Különösen a magyar nyelvűek közösségének sorsa iránt, amelyet az elmúlt ötven esztendő alatt többször is kétségessé tett a történelem.

Illyés nem kevés bizalmatlansággal szemléli a történelem menetét. Úgy érzi, hogy nem mindig a védelemre szoruló kap oltalmat, s nem mindig a humánus érbék nyer igazolást. Dél-Franciaországban, az egykori albigensek földjén járva ekként fogalmazza meg kételyeit és szorongásait: »A múlt század humanizmu-

sa ellustította az agyunkat. Annyit ismételtünk már szólamként az egykori követelményeket, hogy az igazságot nem lehet elfojtani, mert az eszme győz, s így végül is minden igaz ügy diadalmaskodik, hogy: nem készültünk föl eléggé a védelmükre. Az albigensek tragédiája azt példázta, hogy az igazságot el lehet fojtani, hogy az eszme nem győz a pusztá létezésénél fogva, hogy utolsó szálíg ki lehet irtani igaz ügyért küzdő népeket, országokat; hogy egünkre az Ertelem nem megy föl oly magarejűen, mint a Nap, hanem csak a többség buzgalma árán, s még akkor is pillanatonként tartani kell teljes erővel, teljes éber-séggel.«

S hogy valójában mi is tölti be szívét és agyát, midőn az albigensekről elmélkedik, azt a *Tiszták* színházi előadásának műsorfüzetébe szánt sorai mondják ki. »A darab — olvassuk — egy elpusztult népről szól, de még élő, küszködő népeknek, közösségeknek. S így személy szerint nekünk is. Hiszen — s ez is korunk újdonsága — úgy, mint századunkban, tán soha nem volt az egyén boldogulása, bukása, jó vagy rossz halála annyira beletöltve annak az anyanyelvi, vallási vagy faji közösségnek a sorsába, amely emberré nevelte. Soha nem volt tehát oly sürgető ezeknek a közösségeknek megerősítése, újjáteremtése, áttelekesítése, megemberiesítése. Hősi ábrázolásra méltónak én ma az ilyenért küzdő népek sorsát érzem. Főlösképpen tán hozzátennem, hány-szor átsuhant írás közben gondolataim közt a magyar anyanyelvűek közösségének sok ügye-gondja is.«

A »magyar anyanyelvűek közösségének« gondoljai okozzák a költő szorongásait. Illyés gyakran viaskodik a közösségi tudat megingásának veszélyeivel, a népesedési mutatók aggasztó következményeivel. Azok a problémák, amelyek az írói publicisztika szintjén korábban a *Hajszálgyökerek* című kötet írásaiban (s néhány újabb keletű cikkben, vitáírásban) kaptak megvilágítást és feleletet, most a költészetben jelennek meg. S mivel a lírai alkotás nem követeli meg az érzékelt gondok minden irányú vizsgálatát, e gondok megfogalmazása is szenvedélyesebb, zaklatottabb, jobban mutatja a nyomukban születő kétségbeesést. Ilylyést különösen az a közösségi gond

gyötri, amelyet a magyarság »diaszpórájának« és a szétszóródásban élők »proletarizálódásának« szoktak mondani. Kínlódva gondol arra, hogy anyanyelve a világ nem egy helyén a legszegényebbek, a napszámosok, a szolgák és az utcalányok nyelve lett. Nagyszerű versében: a *Koszorúban* ad számot vergődéseiről: »Fölmagasodni / nem bírhatasz. De lobogsz még, / szél-kaszabolta magyar nyelv, lángjaidat / kigyóként a talaj szintjén iramítva — sziszegvén / néha a kintől, / többször a béna dühtől, megalázott. / Elhagytak szellemeid.« Ez a vers foglalja össze legjobban az új kötet indulatait. Jelen van benne a kétségbeesés, akár a féktelen szenvedély fokán, és a felívelő szolidaritás-tudat, elkötelezettség-érzés, szeretet. Illyés ezzel a korszak egyik sarkalatos fontosságú versét írta meg.

A kétségbeesés olykor féktelennek tetszik a *Minden lehet* verseiben, mintha a biztonság és derű maszkja alól valóban eltörttek volna egy szenvedő és reménytelen arc kínzott és tépett vonásai. A *Halmező* a mindenség végső rendjét leplezi le otromba hazugság gyanánt, mint olyant, amelyben csak az erőnek és a kíméletlenségnek lehet (akár erkölcsi) sikere. Az *Ígéret megszegése* pedig történelmi szorongásokról ad hírt, amelyek a változó események, vérengzések és fenyegetőzések nyomán remegtetik meg a szívet, sötétítik el a képzeletet. A *Minden lehet* mégsem a reménytelenség könyve, inkább a küzdelemé. Ahogy a *Koszorú* a megalázottság és a vergődés fájdalom mellett meg tudta szólaltatni a közösségi elkötelezettség emelkedő szolamát, a filo-

zófiai pesszimizmus mellett is ott van a személyes felelősségvállalásban alakot öltő erkölcsi erő. Illyés, ha megingott biztonsággal is, vállalja a közösségi írástudó hivatását, a magyar költő hagyományos feladatait. »... rábízta ezt a munkát« — vallja a *Névtelen hegyben*, »... azokra nézek — fölfelé — akik / (épp mert úgy értik az írást: reménytelen) / azt határozzák: vegye föl — elsőbbit is — a fegyvert / kilki magában — magába úgy vonulván akár / szabadságharcos a hegyekbe« — hangzik a *Jöembereink halálakor*. S hasonló gondolatokat fogalmaz a *Számadó* vagy *A tél ellen örök forradalomban* is.

A helytállás és a vállalkozás erkölcséből aztán időnként a történelmi bizalom is megszületik. A vere-ségek, a pusztulás látványai és látomásai közben az átfutó, felvillanó remény. A *Cél felé, bár közömbösen* című vers ezt a reménykedést szólaltatja meg: »Egyedül maradtunk végképp, de immár / a vakok ösztönének vigaszában / s türelmében sorsunk iránt — / Így értettük meg, ahogyan a hangok / — főleg a parton surrogó hullámoké — / számolni kezdték, mint igyekeznek / közömbösen is cél felé, / hidegen is dühödött iramban / főink és házaink között / s ujjaink közt ez az évszázad / roncsaival, hulláival.« Ez a pár sor ellenpontozza a szorongásos vallomásokat, a történelem értelmét szenvedélyesen megkérdőjelező verseket. S tanúsítja azt, hogy az új verseskönyv végső szava mégsem a reménytelenségé, hanem a felelős küzdelemé, amelynek fegyvereit fél évszázada hordozza, használja Illyés Gyula költészete.

POMOGÁTS BÉLA

EGY SORSKÖZÖSSÉG VÁLLALÁSA

Életem, emlékeim, találkozásaim.

MRT—Minerva, Budapest, 1973.

BERTHA BULCSU: *Írók műhelyében.*

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973.

Az elmúlt év magyarországi könyvtermésében, többek között, két olyan könyv látott napvilágot, melyeknek egyes fejezetei konkrétan kötődnek a két háború között kialakuló vajdasági magyar nyelvű irodalom problematikájához, s irodalomtörténeti kutatásaink adalékaként a leírt szó erejével tudatosítják bennünk eddigi ebbéli ismereteinket.

Csuka Zoltán esetében a közvetlen kapcsolat bizonyos momentumairól értesül az olvasó. Gyóry Dezsőt a közvetett kötődés szálai fűzik a két háború közötti irodalmi életünkhöz, Lányi Sarolta esetében pedig irodalmi indíttatásának kezdeti lépései gyökereznek a mi talajunkban.

Az *Életem, emlékeim, találkozásaim* az egyes szerzők visszaemlékezéseinek gyűjteménye. A kötetet Csuka Zoltán írása vezeti be (7—28.). Az irodalmi munkásságára döntően kiható 1918, majd az 1921-től és 1933-ig Jugoszláviában töltött emigrációs éveinek jelentős művelődéstörténeti mozzanatai kaptak helyet írásában. Tulajdonképpen ez utóbbi korszakban dőlt el Csuka Zoltán műfordítói munkásságának sorsa, mely őt szorosan kapcsolja a délszláv népek irodalmához.

Számára nem volt ismeretlen a sokszínű Vajdaság, mivel az egykori Torontál szülőtte volt: Zichyfalván (Pladište) született, a szabadkai gimnázium növendékeként az egykori Bácska is fiai közé fogadta. A soknemzetiségű vidék tudata és vállalása jelen van *Porrá törött élet* című verses életrajza bevezetőjében. Nem tagadta meg a hozzája fűződő »gyermekkorai eszmélkedés«-ek gyöngéd szárait: »Népek kohója, forró, furcsa Bácság / (...) Magyar, román, szerb s német élt itt együtt, / S gazdag mellét kitárta a föld, / (...) De hódítóként jött a szörnű téboly, / Tömegsírok hazája lett e táj, / S bármilyen messze bolyongtam el tőle, / Minden halottja bennem visszafáj.« (S. K. K. kiemelése.)

Az emigráció éveiben ez a vidék ölelte újra védő karjaiba, otthont, kenyeret adott a bujdosónak. Viszonzásul a költő beállt a kialakuló vajdasági magyar irodalom élharcosai közé, segítette az erjedést. Kialakuló kapcsolatait nem szűkítette le a magyar irodalom kereteire. Bekapcsolódott a szerb, a horvát aktivisták munkájába, szélesre tárva az együttműködés kapuit egy olyan korszakban, amikor a hivatalos napi politika nem kedvezett sem a haladó szellemű mozgalmaknak, sem a nemzetek és nemzetiségek testvéri egymásra találásának.

Bécs, Pozsony, Komárom, Arad, Temesvár felé tárulkozott ki ez a mozgalom. Az *Út* című, rendszertelenül megjelenő aktivista folyóirat hangoztató törekvéseiknek, egy új korszak születését, erjedését rögzítve az utókor számára. Ezt a korszakot Csuka Zoltán »A Sturm und Drang romantikus érlelő korszaká«-nak nevezi, s ötven év távlatából is a magáénak vallja.

A Bács megyei Napló belgrádi szerkesztőségében dolgozva, alkalma volt megismerkedni Veljko Petrovićtal, aki az akkori közoktatásügyi minisztérium egyik osztályfőnöke volt. A vele való beszélgetés egyik termékeny eredménye lett az a felismerés: »milyen hervadhatatlan ereje van a népköltésnek«. Húsz év után Csuka Zoltán egy kötetnyi szerb népballadát fordított le, mely szervesen épül bele az emigrációban eltöltött évek kapcsolatainak sokrétű skálájába.

Az »(...) írói, irodalomszervezői feladatai[m] végleges felismerésének« is az itt eltöltött tizenkét év adott konkrét kereteket. A *Vajdasági galéria*, majd 1927-ben a vajdasági magyar költők első, *Kéve* címmel megszerkesztett antológiája, a *Képes Vajdaság*, a *Vajdasági Írás* című folyóirat megjelenése mind-mind irodalmi életünk dokumentumai, melyeknek létrejötté Csuka Zoltán nevéhez fűződik.

Szenteleky Kornállal, az akkori vajdasági magyar irodalom Kazinczyjával való termékeny kapcsolatait A *Mi Irodalmunk*, majd pedig az 1932 elején meginduló *Kalangya* fűzte mind szorosabbá.

Csuka Zoltán műfordítói munkásságának csirái a húszas évek második felében gyökereznek. A Bácsmegyei Napló tette közzé első versfordítását, Tin Ujević *Hétköznapi sirám* című költeményét. Fordítói munkásságának első korszakát, mely az emigrációs évekkel egybeesik, Csuka az »erőpróba és felkészülés« korszakának tekinti. Nušić, Todor Manojlović, Žarko Vasiljević neveit találjuk meg az általa ekkor fordított művek szerzőinek névsorában. Dubrovnikai tartózkodásának felejthetetlen élményei Marin Držić *Dundo Maroje* című vígjátékának lefordítására ösztönözték.

Utak (1922), *Megyünk* (1922), *Fundámentom* (1924), *Esztendők ütéren* (1926), *Mindent legyűró fiatalosság* (1931) és a *Tűzharang* (1933) című kötetei is vidékünkön láttak napvilágot. A szerző ma, »négy évtized távlatából is«, Szenteleky Kornél kritikáját idézi visszaemlékezéseiben e versek értékelése kapcsán: »Az élettől búcsúzó pályatárs utolsó kézzorítása«-ként emlékezve rá.

Csuka Zoltán emigrációs éveiben »egy nemzetrészt irodalmá«-nak megszervezésén fáradozott elsősorban. Visszatérve Magyarországra módosult irodalomszervező munkájának jellege, de ez a módosulás nem függetleníthető azoktól a törekvésektől, melyekre elkötelezték őt az itt eltöltött évek. Életének »vezérfonala« ez után »az egymás mellett élő és egymásra utalt népek megbékítéséért, kölcsönös megismeréséért és megismertetéséért« való folyamatos, kitartó küzdelem lett. A Budapesten, 1933-ban megindított folyóirat, a *Láthatár* ennek jegyében született, s egészen 1944-ig, de különösen a »sorsforduló« idején »erkölcsi próbakő« is volt, bátor kiállás amellelt, hogy »csak egyenrangú népek vannak«.

Csuka Zoltán visszaemlékezése az aktív résztvevő hitvallása egy korszakról, mely számára eleve meghatározta irodalmi munkásságának jellegét, ugyanakkor jelentős forrása lehet a két háború közötti vajdasági magyar irodalom történetének majdani megírásakor. Különösen becsülendő ebben az írásban, amit különben egész eddigi magatartása és életműve is bizonyít, az, hogy elismeri magáénak, sőt vallja is eszmélkedő magyar irodalmunkkal a sorsközösséget.

Bertha Bulcsu *Írók műhelyében* című interjúkötete, többek között, Csuka Zoltánnál tett látogatását is rögzíti (27—47.). A vele folytatott beszélgetés tulajdonképpen számunkra a már elmondottak kiegészítését is jelenti. Az interjúban szereplő adatok már jugoszláv—magyar kapcsolattörténeti ismereteinket bővítik. E kapcsolatok mai oszlopos tagja Csuka Zoltán.

A beszélgetés közben asztalra tett jugoszláv konyak szinte kiprovokálta az interjúkészítőt az első kérdések jugoszláv vonatkozásait. E kérdésekre adott válaszokból megtudjuk, hogy a nemzetiségi problémával először Szabadkán találkozott a költő, gimnazista korában; hogy hazájának tekinti mind Bácskát, mind Pécsét; hogy életének nagy fordulatai éppen a tizenkét éves jugoszláviai tartózkodás és az 1933-as Magyarországra való visszatérés voltak.

Lányi Sarolta visszaemlékezései (123—131.) elsősorban moszkvai élményeit ölelik föl. Bevezetőjének mindössze néhány mondat utal gyermekkori környezetére, mely megszerettette vele a zenét, irodalmat. Szabadkai tartózkodásának élményei (itt szerzett tanítói oklevelet 1909-ben) ebben a visszaemlékezésben nem kapnak helyet, így ezekről nem szerezhetünk

tudomást. Azt azonban még meg kell említenünk, hogy Lányi Sarolta nem Lányi Viktor lánya — ahogy az a könyvben olvasható —, hanem Lányi Ernőé, a neves zeneszerzőé.

A »szlovenszkói lírikus« közvetett kötődéséről a két háború közötti vajdasági magyar irodalomhoz Bori Imre 1974. február 16-án megjelent írása (*Az olvasó jegyzetei Győri Dezső halála alkalmából. Magyar Szó — Kilátó*) emlékezett meg. Az *Életem, emlékeim, találkozásaim* (65—79.), mely a költő visszaemlékezéseit is tartalmazza, éppen e korszak megvilágításához szolgáltat érdemleges adalékokat, s egy másik, hogy Csuka Zoltán szavaival éljek, »nemzetrészi irodalmi« életének alakulását rögzíti, mely azonban nem független a jugoszláviai magyar irodalom e korszakától. Így Csuka Zoltán és Győry Dezső visszaemlékezései szerves egészet képeznek a húszas és harmincas évek mind összmagyar, mind a »nemzetrészek irodalmi« életének alakulásáról alkotandó ismereteinkben.

Bori Imre szerint Győry Dezső e korszakban kifejtett munkásságának felmérése, értékelése számunkra sem lehet közömbös, mert annak körülményei, jellegzetességei két háború közötti magyar irodalmunk légkörével hasonlatosak.

STOJANOVIC-KÁICH KATALIN

Megjelent az Életjel Könyvek 2. kötete

KOLOZSI TIBOR

SZABADKAI SAJTÓ

(1848—1919)

Szellemi életünk múltjának felmérésében az utóbbi esztendőknben nem egy olyan munka hagyta el a sajtót, amely az eddig alig ismert, vagy teljesen ismeretlen tevékenységek eredményeit tárta fel. Ezekből a művekből kiderül, hogy a háborúk és hódoltságok során több évszázadon át pusztított és nem egyszer tövig lerombolt városnak, Szabadkának olyan kivételes értékű szellemi múltja van, amely éppen tragikus történelmi útja folytán rapszodikus és a maga nemében egyedülálló fejezeteket tartalmaz.

Ezeknek az értékes fejezeteknek két emlékkörzője van: a városi levéltár és Szabadka város sajtójának története.

Kolozsi Tibor több éven át végzett kitartó kutatómunkája során fedezte fel a rendkívüli értékű forrást: a szabadkai sajtó történetének eredőit. Hiszen eleddig csak a századforduló és a huszadik század napilapjait, hetilapjait, közlönyeit és folyóiratait ismertük, de a távolabbi múltba senki sem tekintett vissza, mintha a múlt század első felében — a forradalmas évek idején — itt nem történt volna semmi olyan kezdeményezés, amely egy lap, vagy közlöny megindításával egyszerre megindította volna a politikai, a társadalmi, a szellemi élet erjedését ebben a homokvidéki városban.

Pár éves gyűjtőmunkája során rengeteg adatot és anyagot gyűjtött össze, és hihetetlen szorgalmú munkájának köszönhető, hogy könyvében több mint száz kéziratos, nyomtatott napilapról, folyóiratról, társadalmi-politikai kiadványról, irodalmi és egyházi újságról ad alapos áttekintést. Ezek a lapok legnagyobb részt szerbhorvát és magyar nyelven jelentek meg. Értékes kötetében minden egyes kiadvány életrajzi adatai is megteáíhatóak: az olvasó megismerkedhet a lapok jellegével, szerkesztőivel, munkatársaival és azokkal a témakörökkel, amelyek több mint száz esztendővel ezelőtt városunk társadalmát foglalkoztatták.

Külön értéke ennek a gyűjteményes kötetnek, hogy a ma Jugoszláviában és külföldön fellelhető régi szabadkai újságok első oldaláról több mint száz fényképfelvételt közöl, s hogy mellékletében — tizenhat egyéb dokumentum mellett — negyvenegynéhány újságíró arcképével találkozhatunk.

Kolozsi Tibor terjedelmes kutatómunkájának igazi értéke ma még fel sem mérhető, de hisszük, hogy megjelenése után új megvilágításba helyezi Szabadka társadalmi, politikai, kulturális életét, s olyan termékenyítően hat, hogy kötete nyomán újabb és újabb művek szülessenek.

A több mint 700 oldalas könyv bolti ára 120, előfizetési ára pedig 100 dinár. Megrendelhető a Szabadkai Munkásegyetemen.

Hamarosan megjelenik az Életjel Könyvek 4. kötete

LATÁK ISTVÁN
VASKOSZORÚ

(Lírai emlékezések)

Laták István hátrahagyott írásaiból az alkotó két arca néz felénk: a lobogó lelkű forradalmár, és a lassan, iködösen távolodó és vergődésekkel teli életútjáról keserű hangon őszinte számadást papírra vető íróé. Vannak reminiszcenciák, amelyeket a költő, az író inkább önmagának ír, s az ihletés pillanatában lehet, nem is gondol arra, hogy ezek a bensőséges sorok elhagyják dolgozószobájának négy falát, valaha is napvilágot látnak és bepillantást nyújtanak majd életének féltve őrzött rejtekeibe. Mert minden ember életében, lelkében vannak olyan gondolatok, villanásszerű élmények, talán hiteles emlékek is, amelyeket legszívesebben örökre elhallgatva magával visz — visszahozhatatlanul.

A szerző *Vaskoszorú* címet viselő lírai visszaemlékezései nem egy helyen az intimitásnak ezeket a mélyből felszínre hozott vonásait érzékeltetik. Életének egy ismeretlen darabját. És annyira hitelesen, hogy még prózai költeményeiben (ő jelölte meg így őket) is mezítelenül ábrázolja a valóságot, akár a *Pincelakásban*, akár a rideg *Télben*, vagy zűrzavaros álomlátásaiban követjük lépteit, és újra meg újra elolvassuk az *Életút* című, árnyalataiban sem »csodaváró« sorait, melyek annyira kendőzetlenek, annyira tiszta szívből jövek, hogy gondolatmenetében nem egy vajdasági író életútjára ismerünk, csak nem írta még meg így!

Posztumusz írásai között rábukkanunk a töredékekre is; talán nem volt ereje már hozzá, hogy befejezze azt a mély gondolatot, amely kezébe adta a tollat? Vagy töredékben akarta hagyni? ... Ki tud ma — az író eltávozása után — ezekre a kérdésekre feleletet adni?

A *Vaskoszorú* című műve erre és sok megválaszolatlan kérdésre a felelet. Mert Szabadka egykori proletár költője itt majd mindenik írásában a mi életünket örökítette meg, úgy, ahogy éltük, és úgy, hogy ezt a mi valóságunkat — ahogy ő álmodta, élte — a holnapunkban, az utánunk jövő nemzedék mindennapjaiban még erőteljesebb kibontakozással érvük meg.